

Kansen op Klei in 2030

9 melkveehouders, 5 bedrijfssystemen:
een verkenning van toekomstperspectief
in het Fries-Gronings Kleigebied

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Voorwoord

Vooruitkijken en plannen maken in onzekere tijden; ga er maar aan staan! Toch zijn negen melkveehouders uit het Fries-Gronings Kleigebied er in geslaagd een plan te maken voor het best passende toekomstperspectief voor hun bedrijf. In dit rapport willen zij die delen met collega-melkveehouders, adviseurs en beleidsmakers. Een brede waaier aan toekomstplannen, bedoeld om te inspireren en inzichten te benutten voor bedrijfsvoering en beleid. Of om ideeën door te ontwikkelen.

Ik wil de deelnemers graag bedanken voor de boeiende discussies in de groep, over kansen en bedreigingen die de toekomst met zich mee brengt. Hun drive om verder te kijken dan de problemen van vandaag en morgen, zorgde voor actieve en creatieve sessies en toekomstperspectief voor de periode vanaf 2030. Laat u verrassen door hun plannen en ambitie!

Jelle Zijlstra
Projectleider
Mei 2024

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting	4
Inleiding	8
De vijf bedrijfssystemen	11
Welke veehouder heeft welk bedrijfssysteem?	13
Toelichting op landbouwkundige kengetallen	15
Toelichting op bedrijfseconomische kengetallen	16
Toelichting op kengetallen duurzaamheid	19
Bedrijfssysteem extensief, lage kosten en grasgevoerd	
Andries van der Werff: "Lage kosten en lage milieubelasting."	21
Kris Posthumus: "Maatschappelijk relevant boeren, lage kosten en een robuust bedrijf."	25
Lessen en inzichten bedrijfssysteem extensief, lage kosten en grasgevoerd	29
Bedrijfssysteem grootschalig en intensief	
Stefan Aarts: "Meebewegen met ontwikkelingen en kansen benutten om verder te groeien."	32
Thomas Dijkstra: "Groei in eigen veerkracht, grond en stal."	36
Lessen en inzichten bedrijfssysteem grootschalig en intensief	41
Bedrijfssysteem agri-cluster melkvee en akkerbouw	
Korné van der Velde: "Samenwerking met akkerbouwer levert voordeel op."	44
Uit de praktijk: ervaringen, voordelen en voorwaarden van samenwerken, vanuit verschillend perspectief	48
Wietze-Jan en Jacob Grijpma: "Samenwerking melkveehouderij en akkerbouw stapsgewijs verder optimaliseren."	50
Uit de praktijk: kansen en belemmeringen in samenwerking	56
Lessen en inzichten bedrijfssysteem agri-cluster melkvee en akkerbouw	58
Bedrijfssysteem maatschappelijke meerwaarde	
Hans Kroodsmas: "Kansen en meerwaarde herkennen in maatschappelijke ontwikkelingen."	61
Agnes de Boer: "Natuur wijst en dicteert de weg naar gezonde voeding."	65
Lessen en inzichten bedrijfssysteem maatschappelijke meerwaarde	69
Bedrijfssysteem natuurbedrijf	
Arjen Kooi: "Zoeken naar economisch verdienmodel met zwaarder natuurbeheer."	71
Lessen en inzichten bedrijfssysteem natuurbedrijf	76
Conclusies	78
Aanbevelingen	81
Colofon	84

Samenvatting

Plannen maken voor de toekomst van het eigen melkveebedrijf in een tijd met veel onzekerheden over die toekomst. Dat hebben negen melkveehouders uit het Fries-Gronings Kleigebied in 2023 gedaan. Met als doel het perspectief van vijf bedrijfssystemen in 2030 te verkennen. Tijdens eerdere gesprekken met melkveehouders in de regio was geconcludeerd dat deze vijf bedrijfssystemen aansluiten bij de behoeften van markt en maatschappij in 2030.

Onderzochte bedrijfssystemen

1. Extensief, lage kosten en grasgevoerd
2. Grootschalig en intensief
3. Agri-cluster melkvee en akkerbouw
4. Maatschappelijke meerwaarde
5. Natuurbedrijf

In deze samenvatting komt diverse keren het brede begrip duurzaamheid voor. Daarmee worden hier allereerst de thema's vanuit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij bedoeld: broeikasgasemissie per kg melk, stikstofbodemoverschot per ha, ammoniakemissie per ha, percentage eiwit van eigen land, percentage blijvend grasland en percentage ANLb-grond. Daarnaast valt ook het thema aantal uren beweiding eronder. En verder ook de brede thema's biodiversiteit en natuurinclusiviteit. Uit oogpunt van eenvoud wordt in deze samenvatting niet steeds aangegeven welke concrete begrippen of thema's wel of niet bijdragen aan verbeteringen van de duurzaamheid. Die informatie kan gevonden worden in de teksten elders in dit rapport.

Bij de start van het project zijn melkveehouders geworven die een plan voor hun bedrijf binnen één van de vijf bedrijfssystemen wilden maken. In ieder plan werd vooral ingezoomd op de visie van de ondernemer op de toekomst, het verdienmodel op basis van bedrijfseconomische resultaten en de gevolgen van het plan voor duurzaamheid. Na afloop van het planvormingsproces zijn conclusies getrokken over het perspectief voor ieder bedrijfssysteem. En daarnaast zijn aanbevelingen gedaan voor het maken van perspectiefvolle plannen binnen ieder bedrijfssysteem.

De ondernemers, hun plannen en resultaten

Hieronder worden per bedrijfssysteem op hoofdlijnen de inhoud van de plannen en de conclusies voor het perspectief van het bedrijfssysteem beschreven.

Extensief, lage kosten en grasgevoerd

Beide bedrijven die een plan hebben gemaakt voor dit bedrijfstype weiden veel en willen melk en vlees met meerwaarde gaan verkopen. Eén van de twee bedrijven koopt extra grond en investeert in windenergie, het andere gaat stripgrazen, schakelt over naar Jersey, gaat terug in aantal koeien, verlaagt krachtvoer en kunstmestgiften en gaat onder gunstige voorwaarden geld lenen bij het Investeringsfonds Duurzame Landbouw. Doordat de schuld per kg melk op beide bedrijven gemiddeld relatief laag is, zijn de plannen haalbaar. Bij een gemiddeld Nederlands schuldniveau zouden ze dat niet zijn. Voor een goed verdienmodel zijn extra inkomsten uit melk, vlees of groenblauwe diensten of gunstige financieringsvormen een voorwaarde.

Extensivering levert over het algemeen een duurzamere bedrijfsvoering op. De meeste indicatoren uit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij ontwikkelen zich dan in de gunstige richting. Alleen de broeikasgasemissie per kg melk stijgt door extensivering. Daarentegen daalt die per kg ha.

2**Grootschalig en intensief**

De bedrijven binnen dit systeem breiden in hun plannen uit in grond en in melk. Het vervallen van de derogatie leidt tot hoge kosten voor mestafzet en uitbreiding met grond kan die kosten beperken. Dat geldt ook voor samenwerking rond voer en mest met akkerbouwers.

Goed inspelen op het verlies van derogatie vergt veel puzzelwerk. Over het algemeen is intensiveren gunstig voor de bedrijfseconomie in verband met het efficiënter gebruik van grond door meer melk per ha te produceren. Maar het verlies van derogatie en het verwachte hogere rentetarief verlagen het rendement van investeringen in schaalvergroting. De plannen van deze bedrijven zijn haalbaar maar gaan gepaard met uitgaven voor mestafzet van gemiddeld ca. € 55.000.

Bij de keus voor extra grond en dus extensivering, ontwikkelen meerdere duurzaamheidsindicatoren zich gunstig. De keuze voor verdere intensivering kan gunstig zijn voor de broeikasgasemissie per kg melk, maar het N-bodemoverschot, de NH₃-emissie per ha en het % eiwit van eigen land ontwikkelen zich dan meestal ongunstig.

3**Agri-cluster melkvee en akkerbouw**

Zowel een gangbaar als een biologisch duo van melkveehouder en akkerbouwer hebben samenwerkingsplannen uitgewerkt. Ze tonen met hun plannen aan dat samenwerking goede mogelijkheden biedt om granen te vervangen door klaver als rustgewas, om daarmee de

bodemvruchtbaarheid voor de akkerbouwer te verbeteren. Daarnaast kunnen krachtvoervervangers voor de melkveehouder geteeld worden. De samenwerking leidt tot een betere biodiversiteit van de akkerpercelen, maar kan ten koste gaan van het areaal blijvend grasland en daarmee ook van de biodiversiteit op het melkveebedrijf. De samenwerking heeft een positieve invloed op het bedrijfseconomisch resultaat. Beide bedrijven hebben naast samenwerking ook nog andere plannen. Het biologische bedrijf wil nog investeren in potstal, melkstal en windmolen en aansluiten bij een meerwaarde-vleesketen, om daarmee het bedrijf duurzamer, efficiënter en rendabeler te maken. Het gangbare bedrijf wil de aanvoer van extern krachtvoer verder afbouwen en samen met de akkerbouwer werken aan diverse maatregelen die het akkerbouwbedrijf duurzamer moeten maken. Voor beide bedrijven geldt dat die tweede serie maatregelen een ongunstige invloed heeft op het bedrijfseconomisch resultaat op korte termijn, maar wel financieel haalbaar zijn. In de ogen van de ondernemers zijn ze ook nodig om de bedrijven klaar te maken voor de toekomst.

4**Maatschappelijke meerwaarde**

Twee biologische melkveehouders hebben binnen dit bedrijfssysteem gewerkt aan o.a.: extra natuurbeheer, introductie van meerdere productiediersoorten, boomgaard, voedselbosrand, energieproductie, verkoop van eigen kaas, vlees en groenten, en samenwerking

met akkerbouwer bij productie van krachtvoer. De neventakken hebben een positief effect op het bedrijfseconomisch resultaat. Het rendement van deze beide extensieve bedrijven (met een intensiteit tussen 5.000 en 8.000 kg melk per ha) verbetert sterk door de toevoeging van de neventakken, die gericht zijn op het verkorten van de keten en het sluiten van kringlopen. Ook op het gebied van duurzaamheid in het algemeen en biodiversiteit in het bijzonder, scoren deze bedrijven zeer gunstig.

5**Natuurbedrijf**

Twee bedrijven hebben de mogelijkheden verkend om meer te doen aan natuurbeheer. Voor beide bedrijven komt dat voort uit de passie van de ondernemers voor weidevogelbeheer. Eén veehouder wil in het plan vooral verkennen of hij kan aansluiten bij natuurdoelen in

het gebiedsplan. Voor dit bedrijf geldt, dat natuurbeheervergoedingen hoger zouden moeten zijn om een daling van het bedrijfseconomisch resultaat te voorkomen. Het blijkt dat het proces van overleg met overheden over hun doelen en de inpasbaarheid veel tijd kost en daarmee ook veel onzekerheden oplevert voor de melkveehouder. De ondernemer moet daar mee om kunnen gaan. Door in de bedrijfsvoering meer te focussen op natuurdoelen, verbetert de biodiversiteit en de natuurinclusiviteit van het melkveebedrijf.

Conclusies

- **Grote diversiteit in strategie en plannen weerspiegelen verschillen in ondernemerschap**

De groep deelnemende melkveehouders heeft een grote diversiteit in bedrijfsplannen opgeleverd. Die diversiteit heeft allereerst te maken met verschillen in ideaalbeelden over hun toekomstig melkveebedrijf. Maar ook met verschillen in het zien en waarderen van kansen en bedreigingen in markt en maatschappij. De eigen motivatie voor een plan en de creativiteit om het in te vullen en het gewenste resultaat te halen, zijn daarbij cruciaal. Er valt dus iets te kiezen wanneer het gaat om de toekomst van de melkveehouderij. De combinatie van strategie en creativiteit weerspiegelt ieders eigen ondernemerschap.

- **Alle plannen hebben een financieel haalbaar verdienmodel**

Op grond van de gebruikte uitgangspunten die deelnemers hebben gekozen, zijn alle plannen voor 2030 haalbaar. Dat wil zeggen: op basis van de verwachte werkelijke bedrijfsschuld in 2030 is de mutatie liquide middelen na uitvoering van alle plannen positief. De melkveehouders kunnen alle rekeningen betalen en daarnaast is er voldoende budget beschikbaar voor de privé-uitgaven, belastingen en vervangingsinvesteringen. In het rapport zijn de resultaten voor alle bedrijven niet gepresenteerd op basis van de werkelijke schuld, maar op basis van een gemiddelde Nederlandse schuld van € 1,20 per kg melk. Dit is gedaan uit privacy-overwegingen: we wilden niet de werkelijke schuld zichtbaar maken. Op basis van die gestandaardiseerde schuld, zijn de plannen voor twee van de negen bedrijven niet haalbaar. Op deze bedrijven vragen de investeringen zoveel extra financiering, dat de mutatie liquide middelen bij die gestandaardiseerde schuld negatief zal zijn. Omdat de werkelijke schuld bij deze bedrijven wel lager is, zijn de plannen hierboven wel aangegeven als haalbaar. Of de getoonde bedrijfsplannen toepasbaar zijn voor andere bedrijven in Nederland, hangt dus sterk af van de schuld per kg melk in de uitgangssituatie.

- **Duurzaamheid neemt toe: soms hoofddoel, vaak subdoel**

Duurzaamheid en natuurinclusief zijn binnen vier van de negen bedrijven een belangrijk doel waarmee het succes van het bedrijfsplan staat of valt. Zowel vanuit de markt als via beleid komen langzamerhand meer stimulansen voor verduurzaming: keteninitiatieven van zuivelverwerkers rond duurzame melkstromen, de beschikbaarheid van vergoedingen voor natuurbeheer en nieuwe financieringsvormen voor natuurinclusieve grond. Bijna alle deelnemers uit dit project zien hierin kansen voor het inspelen op maatschappelijke wensen.

- **Plannen tonen gunstige ontwikkelingen van KPI's**

De trends in de ontwikkeling van de KPI's uit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij zijn over het algemeen gunstig voor alle bedrijven. Dat komt mede doordat acht van de negen bedrijven extensief zijn of extensiever worden in 2030. De gemaakte plannen leveren daarmee een vooruitgang in duurzaamheid op.

Aanbevelingen voor melkveehouders

- **Verken toekomst en maak eigen bedrijfsplan voor 2030**

Ondanks vele onzekerheden over de toekomst, is het aan te bevelen wel na te blijven denken over de toekomst die er is voor ieders melkveebedrijf over 5 à 10 jaar. Dit rapport bevat allerlei ideeën over hoe in te spelen op die toekomst. De betrokken melkveehouders vonden het zeer waardevol om als groep gezamenlijk toekomstbeelden te verkennen en kansen te benoemen die ze daarin zien. Daarbij zijn adviseurs en groepsbegeleiders waardevol om dit soort processen te begeleiden en ook om plannen goed te beschrijven en door te rekenen.

- **Benut kansrijke samenwerking met partners voor plannen met perspectief**

In de beschreven plannen staan diverse voorbeelden van nauwe samenwerking met partners als zuivelafnemers, terreinbeheerders, collectieven en overheden. In de zuivelketen ontstaan momenteel vele nieuwe keteninitiatieven die gericht zijn op betere aansluiting bij specifieke consumentenconcepten, waarbij ook een plus op de melkprijs wordt uitbetaald. Alle aandacht voor natuur en landschap biedt kansen voor bedrijfsplannen die samen met overheden, terreinbeheerders en collectieven gemaakt worden. Samenwerking met collega-boeren biedt mogelijkheden om keteninitiatieven te ontwikkelen. Het kan ook het gezamenlijk werken aan gebiedsdoelen mogelijk maken.

Aanbevelingen voor overheden

- **Zorg voor duidelijkheid over het toekomstig beleid**

Meer duidelijkheid over beleidskeuzes op de langere termijn, helpt om plannen te maken die inspelen op veelbesproken thema's als: stikstof-emissies naar lucht en water, broeikasgassen (met name methaan), waterkwaliteit, dierenwelzijn, grondgebondenheid en biodiversiteit.

- **Stimuleer verduurzaming en extensivering van melkveebedrijven**

Verduurzaming en extensivering zijn de kernbegrippen in beleidsnota's over de toekomst van de melkveehouderij. Financiële prikkels en meer voorlichting en training zijn daarvoor gewenst. O.a. over wanneer extensivering een interessant verdienmodel kan zijn. Maar ook over het perspectief van emissiebeperkende maatregelen en investeringen.

- **Stimuleer de markt voor duurzame voeding**

Meerdere deelnemers richten zich op de markt voor duurzame voeding, meerwaardeproducten of natuurinclusieve landbouw. De vraag van consumenten naar deze producten stimuleren is een voorwaarde voor verdere groei van de deze markten.

- **Beloon gewenste bedrijfssystemen bij vergunningstrajecten**

Verantwoordelijke overheden zouden op gebiedsniveau stimulansen kunnen geven voor bedrijfssystemen die passen binnen gebiedsontwikkelingsplannen.

Bijvoorbeeld via het vergunningenbeleid of bij grondtoedeling. Hiermee kan de ontwikkeling van de melkveehouderij-sector in een regio op een positieve manier gestuurd worden in de gewenste richting.

- **Zorg dat er meer budget komt voor ANLb met verbrede doelen**

In dit rapport ligt de nadruk sterk op weidevogelbeheer dat afhankelijk is van de locatie. Natuurinclusieve maatregelen op het gebied van bodem, water, klimaat en biodiversiteit zijn vrijwel overal relevant en toepasbaar. Het zou nuttig zijn als er voor beheerpakketten op deze terreinen budgetten beschikbaar komen. Dat zou meer melkveebedrijven mogelijkheden bieden om aan natuurbeheer te doen.

Aanbevelingen voor afnemers en leveranciers

- **Zorg voor passende weergave en beoordeling biodiversiteit-KPI's bij samenwerking melkvee en akkerbouw**

Bij gebruik van de huidige KPI's scoren samenwerkende melkveebedrijven relatief ongunstig voor de KPI's N-bodemoverschot, eiwit van eigen land en aandeel blijvend grasland. Daardoor komen deze bedrijven niet in aanmerking voor duurzaamheidsprogramma's zoals Planet Proof en Beter Voor Koe, Natuur en Boer. Nader onderzoek en analyse van resultaten van samenwerkende bedrijven kan KPI's en referentiemaatstaven opleveren die beter passend zijn voor de beoordeling van dit bedrijfssysteem op duurzaamheid en biodiversiteit. Deze behoefte is er ook voor gemengde bedrijven met melkveehouderij en akkerbouw.

- **Ontwikkel en verstrek financieringsmogelijkheden voor duurzame plannen**

Veel melkveehouders met duurzame plannen, maar gebrek aan middelen, zouden eerder stappen zetten als er meer financieringsinstrumenten, met gunstige voorwaarden, beschikbaar komen. Naast gunstiger leenvoorwaarden van banken gaat dit ook om alternatieve grondfinancieringsmogelijkheden, zoals afwaardering van grond door overheden en pacht tegen gereduceerde tarieven bij natuurinclusief, biologisch of andere vormen van extensief beheer.

Inleiding

Boeren en bedrijfsplannen

Hoe zie ik de toekomst van mijn melkveebedrijf? Het is de vraag die elke melkveehouder bezighoudt, vooral in de huidige onzekere tijden. Negen melkveehouders in het Fries-Gronings Kleigebied hebben in 2023 concreet gewerkt aan antwoorden op die vraag, om daarmee zicht te krijgen op het eigen bedrijfs perspectief. Rekening houdend met nieuwe en voorgenomen regelgeving op het gebied van milieu, klimaat en biodiversiteit. Maar tegelijkertijd uitgaand van eigen kwaliteiten en ambities. Wat kan ik, waar wil ik naartoe met mijn bedrijf en wat is ervoor nodig om daar te komen? Als regisseur van hun eigen toekomst zijn de negen deelnemers aan dit project aan de slag gegaan om hun ambitie te vertalen naar een (financieel) onderbouwd plan bij een gekozen type bedrijfssysteem voor 2030. Dit rapport geeft inzicht in het verdienmodel dat daar zij daarbij voor ogen hebben, inclusief de gevolgen voor de duurzaamheid van ieder bedrijfssysteem.

De initiatiefnemers en hun doel

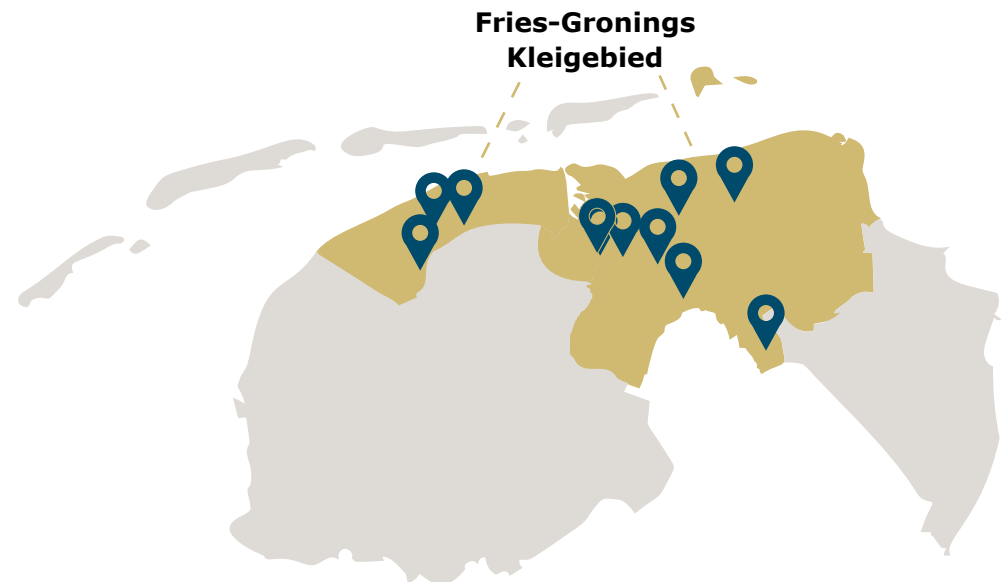
Het project waarbinnen de bedrijfssystemen voor de melkveehouderij in het Fries-Groningse Kleigebied zijn ontwikkeld, is onderdeel van de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland. Daarin werken de drie noordelijke provincies samen met landbouworganisaties die zijn verenigd in de AgroAgenda Noord-Nederland¹. Binnen het project werken vier agrarische collectieven² samen met de drie noordelijke provincies, Wageningen University & Research (WUR) en het Ministerie van LNV. De vier collectieven zijn Agrarisch Collectief Waadrâne, Gebiedscoöperatie It Lege Midden uit Friesland en Collectief Groningen West en Collectief Midden Groningen uit Groningen.

¹ www.agroagendannl.nl

² Een agrarisch collectief is een gecertificeerde (coöperatieve) vereniging van agrariërs en andere grondgebruikers die gezamenlijk werken aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Het collectief kan daarvoor contracten afsluiten met haar leden en doet zelf de controle en handhaving.

Het doel van het project is om voor Noord-Nederland perspectiefvolle bedrijfssystemen te ontwikkelen voor de melkveehouderij in 2030. Deze bedrijfssystemen moeten breed toepasbaar zijn en op basis van de geleverde producten en diensten een inkomen genereren voor de melkveehouders. Daarnaast moeten ze aansluiten bij marktconcepten en maatschappelijke behoeften zoals de melkveehouders die verwachten in 2030. Centraal bij de presentatie van de resultaten van de plannen staan het economisch perspectief en de duurzaamheid van de bedrijfssystemen.

Het project levert twee rapporten met eindresultaten op; dit rapport met bedrijfsplannen voor 2030, van 9 melkveehouders uit het Fries-Groningse Kleigebied. En een tweede rapport waarin de bedrijfsplannen van 8 melkveehouders uit het Friese Veenweidegebied zijn beschreven. Beide groepen zijn tijdens de looptijd begeleid door WUR, die hoofdvoerder was van het project.

Projectaanpak

Uitgangspunt in het project was het toekomstbeeld van de deelnemende melkvee-houders voor de melkveehouderij in 2030 (die model kan staan voor de periode 2030-2040). Daarvoor is al eerder, in 2020, door twee regionale groepen van 5 melkveehouders, geïnventariseerd welke bedrijfssystemen in 2030 aansluiten bij dan te verwachten marktconcepten en maatschappelijke behoeften.

Vijf bedrijfssystemen voor 2030

1 Extensief, lage kosten en grasgevoerd

Een bedrijf met intensiteit tussen 5.000 en 15.000 kg melk per ha en veel weidegang.

2 Grootschalig en intensief

Een bedrijf waarbij schaalvoordelen, efficiëntie, duurzaamheid en inzet van high tech worden gecombineerd bij een productie van meer dan 15.000 kg melk per ha.

3 Agri-cluster melkvee en akkerbouw

Een bedrijfssysteem waarbij melkveehouders en akkerbouwers samenwerken rond mest, voer, bodemvruchtbaarheid en vruchtwisseling.

4 Maatschappelijke meerwaarde

Een bedrijf dat inspeelt op diverse maatschappelijke doelen en trends die meerwaarde voor het bedrijf opleveren: van dierenwelzijn tot landschapsbeheer en van zuivelproductie tot workshops rond agrarische of natuur-activiteiten.

5 Natuurbedrijf

Een bedrijf dat melkveehouderij combineert met natuurbeheer. De bijdrage aan natuur en landschap is minstens zo belangrijk als de productie van melk en vlees.

Deze bedrijfssystemen zijn in 2022 toegelicht in deze brochure: [Bedrijfssystemen melkveehouderij Noord-Nederland 2030](#). In de praktijk komen ook vele mengvormen van bovenstaande bedrijfssystemen voor. In dit project is gekozen voor deze vijf, om inzicht te krijgen in de manier waarop melkveehouders met deze duidelijk verschillende bedrijfssystemen, willen inspelen op toekomstige omstandigheden.

Werving deelnemers

In 2022 is voor elk van deze bedrijfssystemen gezocht naar 1 tot 3 melkveehouders die of al zo'n bedrijfssysteem hebben, of het willen ontwikkelen in de komende jaren. De melkveehouders zijn geworven door inspanningen van de collectieven Groningen West, Midden Groningen en Waadrâne; hier en daar geholpen door gebiedskenners

met een goed netwerk. Bij de werving van melkveehouders is vooral geselecteerd op toekomstgerichtheid, een open mind en de eigen interesse voor de vertaling van toekomstbeelden naar een bedrijfsplan voor het eigen bedrijf in 2030. Op die manier zijn uit verschillende delen van het Fries-Gronings Kleigebied, de 9 deelnemers geselecteerd die in dit rapport worden beschreven.

Proces

Deelnemers hebben in 2023 zowel individueel als in zes groepsbijeenkomsten aan hun eigen bedrijfsplan gewerkt. In Figuur 1 staan de processtappen die daarbij zijn doorlopen.

Bij het bespreken van trends en toekomstbeelden is ingegaan op diverse duurzaamheidsaspecten (met name broeikasgasemissies, stikstofemissies, water, biodiversiteit en dierenwelzijn), aanvullende maatschappelijke ontwikkelingen rond energie, humane voeding, het landelijk gebied en verdienmogelijkheden voor de melkveehouder.

Doelgroep

De resultaten van dit project zijn bedoeld voor iedereen die zich interesseert voor de nabije toekomst van de melkveehouderij in het Fries-Gronings Kleigebied. Naar verwachting zullen dat vooral melkveehouders, hun adviseurs en beleidsmakers zijn.

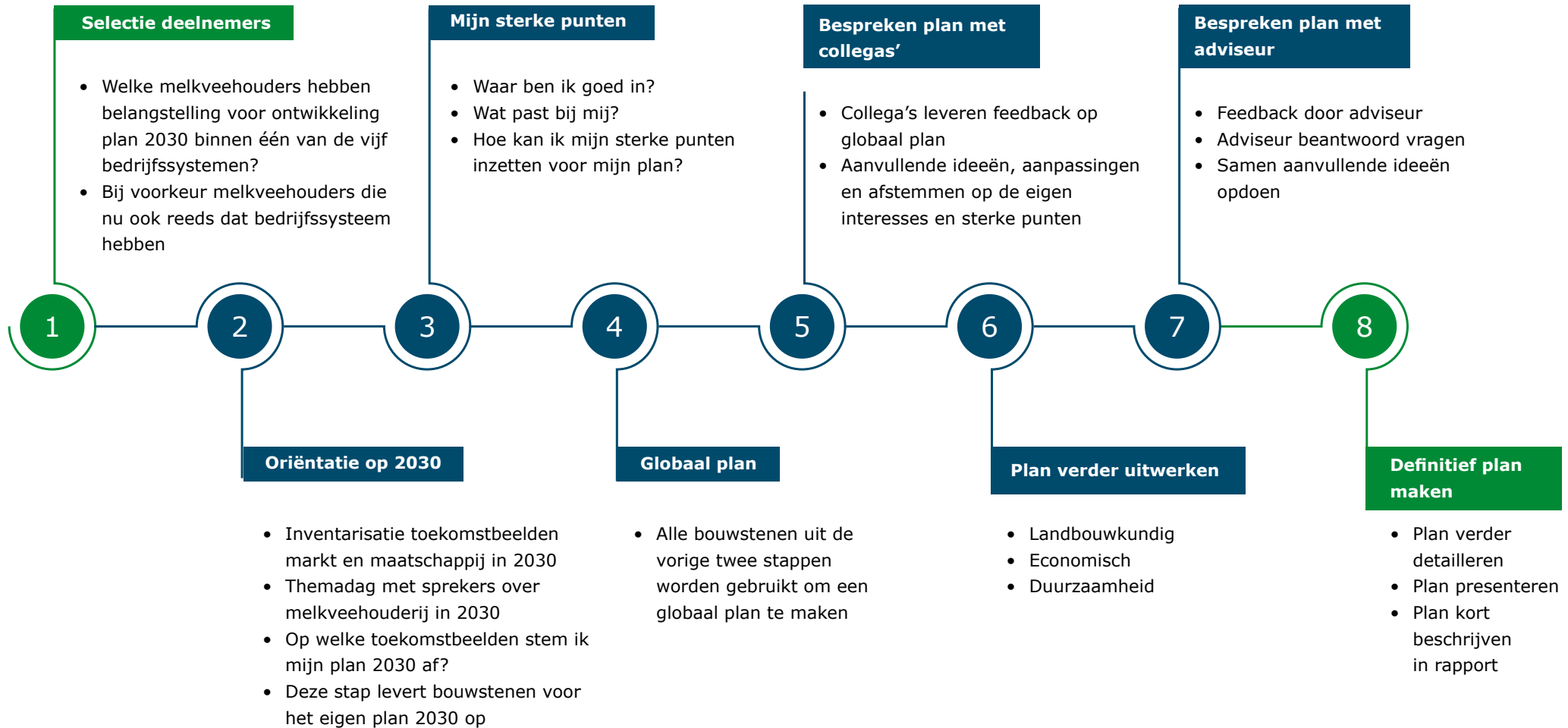
Resultaat en vervolg

Dit rapport is het eindresultaat van het project: Bedrijfssystemen melkveehouderij Noord-Nederland 2030. De initiatiefnemers willen deze resultaten gebruiken als stimulans en ter inspiratie voor andere melkveehouders. En om beleidsmakers inzicht te geven in de afwegingen en belemmeringen die bepalend zijn voor keuzes van ondernemers. Want ook daar liggen kansen en aanknopingspunten voor het (kunnen) realiseren van toekomstplannen!

Leeswijzer

In dit rapport staan de negen ontwikkelde bedrijfsplannen centraal. Deze worden gepresenteerd in combinatie met de toekomstvisie van de ondernemer en kengetallen over het bedrijf: landbouwkundige, bedrijfseconomische en duurzaamheidskengetallen. Samen schetsen ze een beeld van de diversiteit in perspectieven die de melkveehouders zien in 2030.

Processtappen

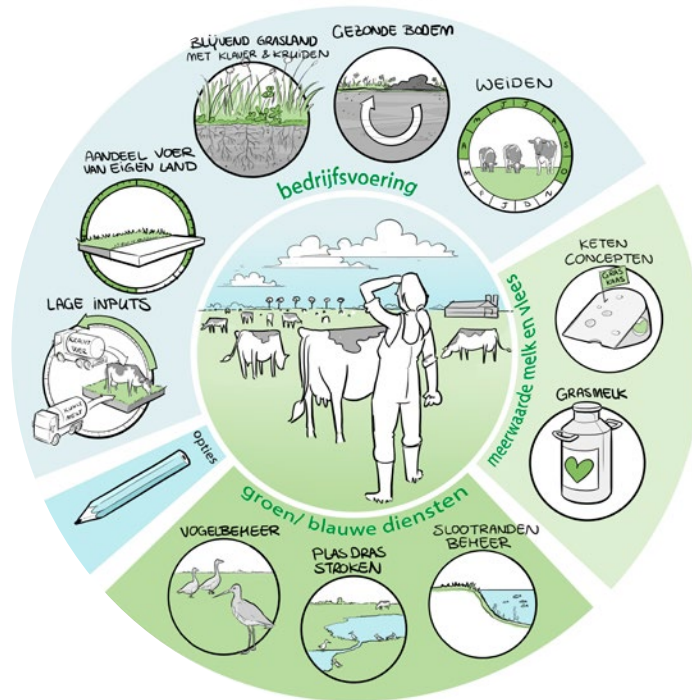

Figuur 1. Aanpak van het proces om van toekomstbeelden 2030 naar een eigen bedrijfsplan voor 2030 te komen

De vijf bedrijfssystemen

1.

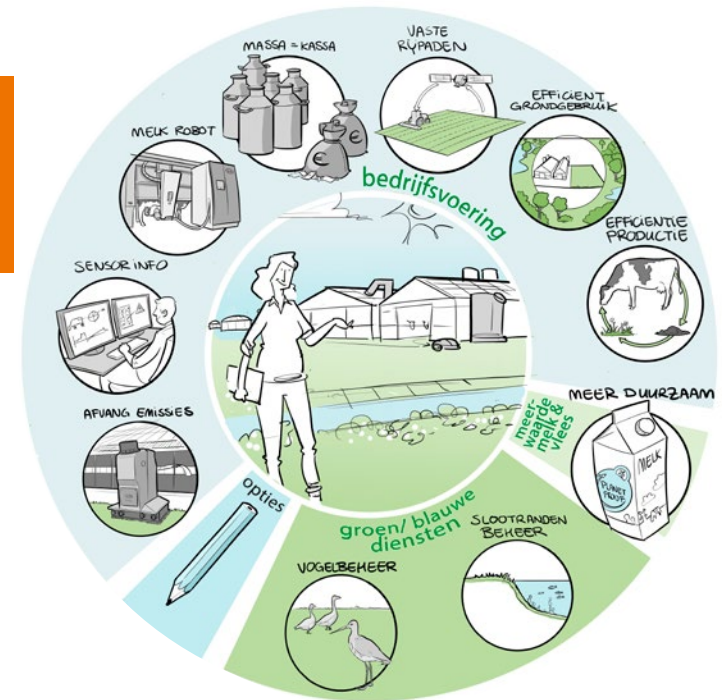
Extensief,
lage kosten en
grasgevoerd

Dit betreft een bedrijfssysteem met een intensiteit tussen 5.000 en 15.000 kg melk per ha. De nadruk in de bedrijfsstrategie ligt op lage kosten, o.a. door veel weidegang, maximaal ruwvoer voeren en relatief weinig krachtvoer, en lage kosten voor machines. De emissies per ha zijn laag door de lagere veebezetting. Omdat extensieve bedrijven over het algemeen een lager rendement per ha realiseren, wordt dit systeem nogal eens gecombineerd met opties om extra inkomsten te halen uit melk en vlees, natuurbeheer, eco-activiteiten binnen de GLB-regelingen en energie. Meer duurzame ketenconcepten of biologische productie kunnen daar ook aan bijdragen. Lage kosten kunnen ook gerealiseerd worden door alternatieve financieringsvormen voor grond. Bijvoorbeeld pacht van grond die in bezit is van grondeigenaren die natuurinclusief gebruik voorschrijven, of grond die kan worden gefinancierd met een lening waarvoor vanwege een meer duurzame bedrijfsvoering een lagere rente en langere aflossingstermijn gelden.

2.

Grootschalig en
intensief

Grootschalig betekent veel ha grond en veel koeien. Intensief betekent hier een intensiteit van meer dan 15.000 kg melk per ha. Binnen de definitie van dit bedrijfssysteem zijn de begrippen grootschalig en intensief gekoppeld omdat deze combinatie vaak voorkomt. Andere trefwoorden bij dit bedrijfssysteem zijn: schaalvoordelen, efficiënt, hoogproductief, high tech en 'massa is kassa'. Het bedrijfssysteem sluit aan bij de visie van het ecomodernisme dat er vanuit gaat dat technologische vooruitgang de menselijke impact op natuur kan beperken. Typische kenmerken van het bedrijfssysteem zijn: efficiënt gebruik van voer en restproducten uit de voedingsindustrie voor de productie van melk, hoge opbrengsten van gewassen en melkvee via precisielandbouw, lage schadelijke emissies per kg melk door technische voorzieningen zoals mestrobots, en het afvangen van mestgassen die worden omgezet in op het bedrijf bruikbare meststoffen. Dit bedrijf kan investeringen doen die alleen renderen bij grootschalige toepassing.

3. Agri-cluster melkvee en akkerbouw

In dit bedrijfssysteem werken melkveehouders en akkerbouwers samen rond mest, voer, bodemvruchtbaarheid en vruchtwisseling. Kerndoelen in die samenwerking zijn: verbeteren van bodemvruchtbaarheid, verlagen van mestafzetkosten en voerkosten, bouwplan verbreden en extensiveren, gebruik van kunstmest en gewasbescherming op akkerbouwgewassen verminderen. Het vergt een goede organisatie van het bouwplan om voor beiden voordelen te realiseren, zowel in landbouwkundig als financieel opzicht.

Samen sluiten ze kringlopen. Meer rustgewassen zorgen voor meer biodiversiteit. Meerdere mestsoorten van melkveebedrijf zorgen voor maatwerkbemesting van gewassen. Het jaarrond is er bodembedekking. Dit bedrijfssysteem werkt alleen optimaal, wanneer er veel interesse is voor elkaars wensen en belangen. Het vraagt om heldere communicatie over het realiseren van voordelen en het voor lief nemen van nadelen die af en toe op kunnen treden. Dit systeem kan ook gaan om een cluster met meerdere melkvee- en akkerbouwbedrijven, om nog beter in te spelen op mogelijke extra voordelen van samenwerking op grotere schaal.

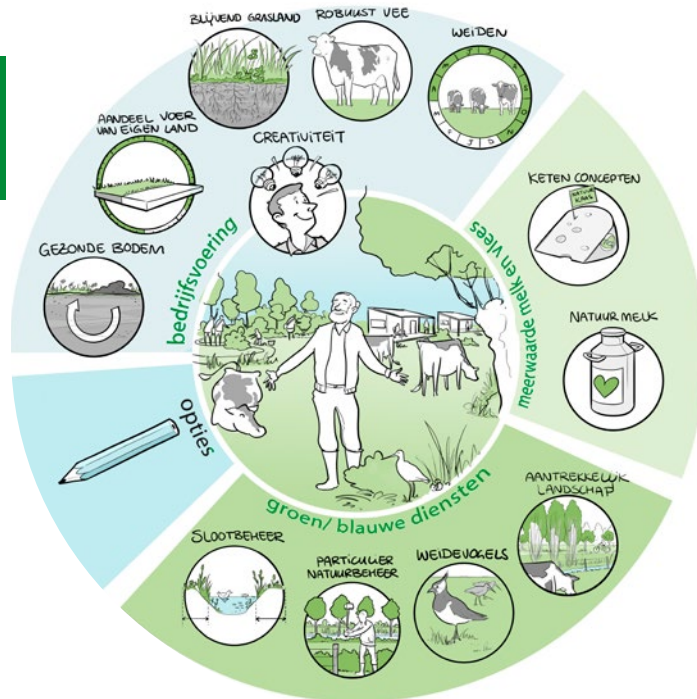
4. Maatschappelijke meerwaarde

Bij dit bedrijfssysteem draait het om snel inspelen op diverse maatschappelijke doelen en trends die meerwaarde opleveren. De boer onderzoekt voortdurend (nieuwe) kansen en weet deze, wanneer ze meerwaarde hebben, toe te passen op het eigen bedrijf. Meerwaarde kan gaan over vele aspecten: van dierenwelzijn tot landschapsbeheer en van zuivelproductie tot workshops rond agrarische- of natuuractiviteiten.

De meerwaarde kan vele financiële vormen hebben: extra opbrengsten uit melk en vlees via meerwaarde-marktconcepten, natuur- en waterbeheer tegen vergoedingen (o.a. ANLb) en samenwerking met zakelijke of ideële organisaties rond producten en diensten. Het bedrijf is open, transparant en attractief voor de buitenwereld. Andere benamingen die soms worden gebruikt voor dit bedrijfssysteem of systemen die er aan verwant zijn: bedrijven met verbreding, bedrijven met neventakken en multi-functionele bedrijven.

5. Natuurbedrijf

Een bedrijfssysteem dat gespecialiseerd is in het combineren van melkvee met natuurbeheer. Natuur, biodiversiteit en een aantrekkelijk landschap staan hierbij centraal. De bijdrage aan natuur en landschap is minstens zo belangrijk als de productie van melk en vlees. Activiteiten waarmee geld wordt verdiend zijn: natuur- en landschapsbeheer tegen vergoedingen, samenwerking met terreinbeheerders en extra opbrengsten voor melk en vlees via meerwaarde-concepten. Het bedrijf ontwikkelt ook zelf nieuwe producten en diensten rond natuur, en richt zich daarbij onder andere op recreatieve activiteiten die inspelen op de wensen van natuurliefhebbers en bewoners in de regio. Dat kan bijvoorbeeld gaan om verblijfsrecreatie, dagtoeristen, horecadiensten en verkoop van producten als kaas, boerenijs en vleespakketten. Het natuurbedrijf kan ook worden gezien als een vorm van een maatschappelijke meerwaarde bedrijf.

Variatie binnen bedrijfssystemen

Binnen ieder bedrijfssysteem kunnen bedrijven zich uiteenlopend ontwikkelen. In dit project zien we dat vooral de oorspronkelijk extensieve bedrijven, verschillende richtingen inslaan. Twee ontwikkelen zich richting maatschappelijke meerwaarde, één richting natuurboer, één richting aankoop grond en vergroting veestapel in combinatie met huisverkoop van producten, en het vierde bedrijf gaat verder extensiveren door minder koeien te melken. Maar ook melkveebedrijven die samenwerken met een akkerbouwer kunnen dat op uiteenlopende manieren doen.

Meer plannen

Binnen dit project zijn ook deelnemers met meerdere plannen. Zo hebben De Boer en Grijpma een plan voor de middellange termijn en een aanvullend plan voor de langere termijn. En Posthumus heeft voor zijn extensieve bedrijf een plan gemaakt om gangbaar verder te ontwikkelen, maar ook een plan voor omschakeling naar biologisch. Dat biedt de gelegenheid om op korte termijn een keus tussen beide richtingen te maken of om op langere termijn alsnog over te schakelen naar het andere plan.

Meer informatie:

Deze bedrijfssystemen zijn in 2022 uitgebreid beschreven in deze brochure: [Bedrijfssystemen melkveehouderij Noord-Nederland 2030](#).

Welke veehouder heeft welk bedrijfssysteem?

Tijdens de werving bij de start van het project hebben de melkveehouders aangegeven welk bedrijfssysteem ze hebben of willen hebben in 2030. In de tabel hieronder is dat voor iedere melkveehouder aangegeven door middel van de witte kruisjes. Meerdere bedrijven vielen bij de start van het project binnen het bedrijfssysteem extensief. Dat is aangegeven met de dichte donkerblauwe bolletjes. Met een pijl is aangegeven dat ze tijdens het project een plan ontwikkelden dat valt binnen een ander bedrijfssysteem. Dat geldt voor De Boer, Kroodsma, Van der Velde en Kooi. Verder geldt voor Kroodsma dat zijn invulling van het plan ook veel overeenkomsten

vertoont met het bedrijfssysteem natuurbedrijf. Vandaar dat er voor dit bedrijf ook in die kolom een dicht donkergroen bolletje is opgenomen.

Grondsoort

Op een enkele uitzondering na boeren alle deelnemende bedrijven op kleigrond. Het bedrijf van Kooi ligt grotendeels in een veenweidegebied dat hoort bij collectief Groningen West. Het bedrijf van Kroodsma heeft ook enkele percelen op zand en deels veen.

	Extensief, lage kosten en grasgevoerd	Grootschalig en intensief	Agri-cluster melkvee en akkerbouw	Maatschappelijke meerwaarde	Natuurbedrijf
Van der Werff Bekijk bedrijfsplan	⊗				
Posthumus Bekijk bedrijfsplan	⊗				
De Boer* Bekijk bedrijfsplan	● →			⊗	
Kroodsma* Bekijk bedrijfsplan	● →			⊗	●
Aarts Bekijk bedrijfsplan		⊗			
Dijkstra Bekijk bedrijfsplan		⊗			
Van der Velde* Bekijk bedrijfsplan	● →		⊗		
Grijpma Bekijk bedrijfsplan			⊗		
Kooi Bekijk bedrijfsplan	● →				⊗

* Biologisch bedrijf

Toelichting op landbouwkundige kengetallen

Om een beeld te geven van de deelnemende bedrijven, is bij iedere bedrijfsbeschrijving en de plannen voor 2030, ook een tabel met enkele landbouwkundige gegevens opgenomen. Daarin staan gegevens over de omvang van het bedrijf: aantallen ha, melkkoeien en de totale melkproductie. Aanvullend daarop ook nog een aantal kengetallen over o.a. voeding, bemesting en de melkproductie per koe en gewasopbrengsten per ha. De opgenomen kengetallen zijn afkomstig uit de KringloopWijzer 2022, tenzij anders is aangegeven. Omdat we voor deze kengetallen de meest actuele situatie wilden aangeven, zijn hiervoor gegevens gebruikt over het kalenderjaar 2022 in plaats van driejaarsgemiddelden. Hiernaast een overzicht van deze kengetallen en een toelichting.

Aandachtspunten bij interpretatie van landbouwkundige kengetallen

- Bij de kengetallen die de N-bemesting uit kunstmest weergeven, dient rekening gehouden te worden met de verwachting dat de getallen voor 2030 op de meeste bedrijven hoger zijn dan die voor 2022. Reden hiervoor is het wegvallen van de derogatie waardoor in 2030 minder stikstof uit dierlijke mest mag worden aangevend: op klei- en veengrond nog 170 kg stikstof in plaats van 250 die gold in 2022. Met als gevolg dat melkveehouders er in veel gevallen voor zullen kiezen dat verlies aan stikstof te compenseren met extra stikstof uit kunstmest. Daardoor is de stikstofbemesting uit kunstmest op meerdere bedrijven in 2030 circa 40 kg hoger dan in 2022. De eerder genoemde 170 kg uit dierlijke mest is een vaste norm en is daarom niet vermeld in de tabel.
- Kengetallen worden alleen vermeld wanneer ze relevant zijn. Daardoor ontbreken sommige kengetallen bij sommige bedrijven. Voor bedrijven met akkerland of bedrijven die samenwerken met akkerbouwers worden soms aanvullende kengetallen opgenomen om een beeld te schetsen van de relevante akkerbouwgewassen.
- Het aandeel van de grondsoorten wordt alleen vermeld wanneer het aandeel klei kleiner is dan 100%. Wanneer deze regel in de tabel ontbreekt, betreft het een bedrijf met uitsluitend klei.

Landbouwkundig kengetal	Toelichting
Bedrijfsoppervlakte (ha)	Omvang van het bedrijf in ha cultuurgrond
waarvan ha productiegrasland	Ha grasland bestemd voor productie
waarvan ha natuurgrasland	Ha grasland met een natuurfunctie
waarvan ha snijmaïs	Ha snijmaïs
waarvan ha akkerbouw	Ha akkerbouwgewassen
% veen/klei/zand	Aandeel van de grondsoorten veen/klei/zand
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	Totale hoeveelheid melk die jaarlijks wordt geleverd of verwerkt
Melkkoeien	Totaal aantal koeien dat melk produceert
Melkproductie per koe	Gemiddelde melkproductie per koe per jaar
Melkproductie per ha	Hoeveelheid geproduceerde melk per ha. Dit is een maatstaf voor intensiteit van de melkproductie per ha: hoe hoger het getal des te intensiever het bedrijf wordt genoemd
Krachtvoer+bijproducten* per 100 kg melk	Kg krachtvoer en bijproducten gevoerd per kg melk
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	Kg krachtvoer en bijproducten gevoerd per koe
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	Stikstofbemesting uit kunstmest in kg per ha productiegrasland
N-bemesting uit kunstmest per ha natuurgrasland	Stikstofbemesting uit kunstmest in kg per ha natuurgrasland
N-bemesting uit kunstmest per ha snijmaïs	Stikstofbemesting uit kunstmest in kg per ha snijmaïs
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	Kg droge stof grasopbrengst per ha die gemiddeld wordt geproduceerd op het productiegrasland
Opbrengst natuurgrasland kg ds per ha bruto	Kg droge stof grasopbrengst per ha die gemiddeld wordt geproduceerd op het natuurgrasland
Opbrengst snijmaïs kg ds per ha	Kg droge stof maïsopbrengst per ha dat gemiddeld wordt geproduceerd op percelen met maïs

*Uitgedrukt op basis van 88% droge stof. Dit is op basis van het droge stof aandeel van krachtvoer dat gemiddeld 88% bedraagt.

Toelichting op bedrijfseconomische kengetallen

Het bedrijfseconomisch perspectief van de bedrijfssystemen wordt voor ieder bedrijfsplan gepresenteerd in de vorm van een aantal kengetallen. Deze kengetallen belichten de opbrengsten, de uitgaven en het uiteindelijke financiële eindresultaat. Het meest gebruikte eindresultaat in dit rapport is absolute mutatie van de liquiditeit. Dit is wat er jaarlijks overblijft nadat alle rekeningen zijn betaald en de privé-

uitgaven zijn gedaan. Daarnaast worden ook nog een aantal andere resultaat-kengetallen gepresenteerd die vaak gebruikt worden door melkveehouders, hun adviseurs en banken. Hieronder wordt de betekenis en de berekening omschreven van alle gebruikte kengetallen.

Bedrijfseconomisch kengetal	Toelichting
Opbrengsten	
Melkgeld	Inkomsten uit de verkoop van melk
Omzet en aanwas	Inkomsten uit de verkoop van vee
Overige opbrengsten	Inkomsten uit overige opbrengsten: vergoedingen natuurbeheer, akkerbouw, werk voor derden, GLB-gelden, nevenactiviteiten en overige bronnen
Uitgaven	
Toegerekende uitgaven	Uitgaven voor veevoer, diergezondheid, fokkerij, bemesting, gewasbescherming, zaaizaden, mestafzet, strooisel, gas/water/elektrisch
Niet-toegerekende uitgaven	Alle uitgaven voor arbeid, werk door derden, machines en installaties, gebouwen, grond, productierechten en overige uitgaven. Het betreft hier uitsluitend uitgaven. De kosten van afschrijvingen vallen daar buiten. De uitgaven voor rente, aflossingen, privé, belastingen en vervangingsinvesteringen vallen er ook buiten.
Schuld per kg melk	De som van alle langlopende schulden, uitgedrukt per kg melk. De schuld is geen uitgave. Deze wordt hier vermeld als indicator voor de financiering en voor een beter inzicht in de uitgaven voor rente en aflossing.
Betaalde rente	Rente betaald voor geleend geld
Aflossingen	Aflossing van leningen
Resultaat-kengetallen	
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	Het verschil tussen alle opbrengsten en de toegerekende uitgaven. Wordt soms ook wel bruto-marge genoemd.
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	Het verschil tussen alle opbrengsten en alle toegerekende en niet-toegerekende uitgaven
Mutatie liquiditeit absoluut in €	Het bedrag dat overblijft wanneer, naast alle uitgaven die hierboven zijn genoemd, ook de uitgaven voor rente, verplichte aflossingen, privé, belastingen en noodzakelijke vervangingsinvesteringen zijn gedaan. In dit rapport wordt dit kengetal vaak aangeduid met de term mutatie liquide middelen.
Mutatie liquiditeit per kg melk	Idem maar dan per kg melk. Wordt soms ook marge genoemd. Een positief getal geeft aan dat de prognose-melkprijs hoger is dan de kritieke. Bij een negatief getal is de prognose-melkprijs lager dan de kritieke. In dat geval zal een bedrijf niet alle noodzakelijke uitgaven die hierboven zijn genoemd, kunnen betalen.
Liquiditeitsmarge (in % van opbrengsten)	De liquiditeit in procenten van de totale opbrengsten. Dit is een indicator voor de marge die op de verkopen wordt gerealiseerd. Financiers streven vaak naar minimaal 5 à 10% als buffer voor tegenslagen.
Kritieke melkprijs per kg melk	Dit is de melkprijs die nodig is om alle uitgaven (inclusief rente, verplichte aflossingen, privé, belastingen en noodzakelijke vervangingsinvesteringen) te kunnen betalen. Dit komt overeen met een mutatie liquiditeit (zowel absoluut als per kg melk) van nul.

Toelichting op de berekening van economische resultaten

De resultaten in het **lichtblauwe deel** van het overzicht hierboven geven de werkelijke (voor 2021 of 2021/'22) en geplande (voor 2030) resultaten weer uit de bedrijfsplannen van iedere melkveehouder. Het verschil tussen alle opbrengsten en alle uitgaven is het productieresultaat. Dit is het resultaat uit de productie van melk en vlees, zonder rekening te houden met de wijze waarop het bedrijf is gefinancierd. De uitgaven voor rente, aflossing, privé-uitgaven, belastingen en noodzakelijke jaarlijkse vervangingsinvesteringen zijn daarin nog niet verwerkt. De resultaten in het **lichtgroene deel** onder het kopje "Resultaat-kengetallen" geven het resultaat weer na aftrek van alle voorgaand genoemde posten. Wat dan overblijft is de mutatie liquiditeit, die hier zowel als absoluut getal, als per kg melk wordt weergegeven. Al deze posten samen bepalen ook hoe hoog de melkprijs moet zijn om alle uitgaven te kunnen betalen, waarmee de mutatie liquide middelen precies nul is. Om die reden wordt het ook wel de kritieke melkprijs genoemd.

De lichtblauwe getallen zijn de werkelijke cijfers uit het bedrijfsplan. De lichtgroene cijfers zijn de verdere doorrekening van die cijfers maar dan berekend met gestandaardiseerde cijfers voor wat betreft schuld per kg melk (inclusief rente en aflossing), privé-uitgaven en belastingen. Die gestandaardiseerde cijfers zijn gebaseerd op de uitgangspunten die hieronder worden genoemd.

Uitgangspunten die zijn gebruikt bij het vaststellen van de bedrijfsplannen voor 2030

- De melkprijs zal in 2030 7,0 cent hoger zijn dan in 2021. Voor bedrijven waarvan de resultaten in de uitgangssituatie betrekking hebben op een zogeheten gebroken boekjaar 2021/'22 geldt dat de melkprijs in 2030 3,3 cent hoger is dan in 2021/'22. Dit in verband met het hogere niveau van de melkprijs in de uitgangssituatie. Deze correctie is gebaseerd op de FrieslandCampina garantieprijzen voor de verschillende maanden in 2021 en 2022. Bedrijven die er voor kiezen om melk anders te verwaarden bepalen zelf welke melkprijs zij in 2030 verwachten voor hun bedrijf. De genoemde melkprijsstijgingen zijn gebaseerd op de verwachte gemiddelde Nederlandse melkprijs in 2030 op basis van trendcijfers uit KWIN 2023 en EU-Agricultural Outlook 2023-2035.
- De toegerekende en niet-toegerekende uitgaven zullen bij ongewijzigde bedrijfsvoering in 2030 10% hoger zijn dan in 2021/'22. Dit geldt ook voor de omzet en aanwas.

- De schuld (vreemd vermogen) per kg meetmelk³ is in de uitgangssituatie € 1,15. Dit is de gemiddelde langlopende schuld per kg melk op Nederlandse melkveebedrijven op basis van data uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research. Dit gemiddelde is hier omgezet naar een gemiddelde per kg meetmelk. Omdat meetmelk uitgaat van lagere gehalten dan gemiddeld, betekent het dat de resulterende gemiddelde schuld per kg melk met ca. € 1,20 iets hoger zal worden dan € 1,15. Volgens de bij het project betrokken bedrijfsadviseurs is € 1,20 ook ongeveer de gemiddelde schuld per kg melk voor melkveebedrijven in Noord-Nederland.
- Op deze wijze wordt de schuld in de uitgangssituatie 2021 of 2021/'22 vastgesteld. Vervolgens wordt de schuld in 2030 berekend door die in de uitgangssituatie te verhogen met de investeringen die nodig zijn om het plan voor 2030 te realiseren.
- Alle schuld wordt in 25 jaar afgelost.
- Het rentepercentage dat geldt voor de schuld is 2% in 2021/'22 en 5% in 2030.
- De privé-uitgaven per gezin zijn in 2021/'22 € 35.000 en in 2030 10% hoger.
- De betaalde belastingen per gezin zijn in 2021/'22 € 15.000 en in 2030 10% hoger.
- De vervangingsinvesteringen komen overeen met de bedrijfseigen jaarlijkse fiscale afschrijvingen op machines en inventaris.

Door het gebruik van de gestandaardiseerde gegevens wordt voorkomen dat privacygevoelige informatie over de hoogte van bedrijfsschulden, privé-uitgaven, betaalde belastingen, rente, aflossingen en vervangingsinvesteringen van de deelnemende bedrijven openbaar wordt gemaakt.

De standaardisatie zorgt ervoor dat de werkelijke mutatie liquide middelen voor de lichtgroene kengetallen van de deelnemende bedrijven, gunstiger of ongunstiger kan zijn dan die welke in de tabel voor een bedrijf worden getoond. Ongunstiger zal vooral het geval zijn bij afwijking op de uitgangspunten: hogere schuld in de uitgangssituatie, kortere aflossingstermijnen, hogere rentetarieven, hogere uitgaven voor privé en belastingen, en hogere vervangingsinvesteringen.

³ Meetmelk is een de melkproductie waarbij is gecorrigeerd voor het vet- en eiwitgehalte van de melk naar een niveau van 4,00% vet en 3,30% eiwit. Deze melkproductie wordt berekend met de formule: kg meetmelk = $(0,337 + 0,116 \times \% \text{vet} + 0,06 \times \% \text{eiwit}) \times \text{kg melk}$

De werkelijke resultaten kunnen gunstiger zijn dan die in de tabellen, bij een lagere schuld, langere aflossingstermijnen, lagere rentetarieven, lagere uitgaven voor privé en belastingen en lagere vervangingsinvesteringen.

Voor 2030 wordt uitgegaan van de bedrijfs- en marktomstandigheden zoals die worden verwacht door de melkveehouder van wie het plan is. In alle plannen is uitgegaan van de volledige afschaffing van de derogatieregeling met ingang van 2026. Bij groei van de melkproductie bepaalt de veehouder of dit zonder of met investering in fosfaatrechten gepaard gaat. Dit in verband met onduidelijkheid over continuering van de fosfaatrechten na 2027.

Inkomsten uit andere agrarische takken of nevenactiviteiten worden niet meegenomen in de overzichten met economische kengetallen, tenzij ze verweven zijn met de melkveehouderijtak of moeilijk zijn te scheiden van deze tak. In het laatste geval zijn de opbrengsten wel afzonderlijk vermeld onder de kop 'overige opbrengsten'. Vanwege de verwevenheid worden in dat geval de uitgaven die nodig zijn om die overige opbrengsten te genereren, niet apart vermeld.

Toelichting op de interpretatie van de bedrijfseconomische kengetallen in de resultaatoverzichten

In alle tabellen met resultaatoverzichten staan:

- **Resultaten boekjaar 2021 of 2021/'22**

Deze resultaten zijn gebaseerd op de fiscale boekhouding van het kalenderjaar 2021 of het zogenoemde gebroken boekjaar 2021/'22 dat loopt van mei 2021 tot en met april 2022. Dit is het referentiejaar waarmee de resultaten van het bedrijfsplan voor 2030 worden vergeleken.

- **Resultaten in 2030**

Dit zijn de resultaten op basis van de uitgangspunten die zijn gebruikt in het bedrijfsplan 2030. In deze resultaten zijn de 'aanpassingen tussen nu en 2030' verwerkt die in ieder bedrijfsplan zijn aangegeven.

In deze resultaten is gewerkt met een langlopende schuld die is gebaseerd op de schuld in 2021 of 2021/'22, die vervolgens is vermeerderd met het bedrag van de investeringen die nodig zijn om het plan 2030 te realiseren. In de berekeningen is verder geen rekening gehouden met aflossingen in de tussenliggende jaren. Voor bedrijven die in de tussenliggende jaren aflossen en zich met de investeringen houden aan de planning, is de ingeschatte schuld voor 2030 dan relatief te hoog. Daardoor is deze ingeschatte schuld een soort van verwachte maximale schuld bij de geplande investeringen.

- **Het verschil tussen 2030 en 2021 of 2021/'22**

Dit verschil geeft aan of het bedrijfsresultaat verbetert of verslechtert. Het streven is uiteraard gericht op verbetering van het bedrijfsresultaat. Hogere opbrengsten en lagere uitgaven zijn verbeteringen. Lagere opbrengsten en hogere uitgaven zijn verslechtingen. Verbeteringen in deze kolom zijn groen gemarkeerd; verslechtingen rood. Voor de kritieke melkprijs geldt dat die groen gemarkeerd wordt wanneer die lager is dan de verwachte melkprijs. Wanneer de verwachte melkprijs lager is dan de kritieke is de markering rood.

Het belangrijkste resultaatkengetal is de verandering in het kengetal mutatie liquiditeit absoluut in €. Een positief verschil geeft aan of er in 2030 meer overblijft na de betaling van rekeningen en noodzakelijke uitgaven. Een negatief getal geeft aan dat er dan minder overblijft. Wanneer het absolute getal in 2030 positief is, geeft dat aan dat dan ook alle noodzakelijke uitgaven gedaan kunnen worden. We noemen het plan dan financieel haalbaar. Bij een negatief getal in 2030 voor mutatie liquiditeit is het plan niet financieel haalbaar. Dan zullen eerst de inkomsten verhoogd, of de uitgaven verlaagd moeten worden.

De verdere uitleg over de kengetallen in deze overzichten is te vinden in de eerder getoonde tabel met uitleg over alle kengetallen.

Toelichting op kengetallen duurzaamheid

Om inzicht te geven in de huidige en de verwachte effecten van de bedrijfssystemen voor duurzaamheidsprestaties, wordt in dit rapport gebruik gemaakt van kengetallen uit de zogenoemde Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij. Dit betreft de kengetallen 1 tot en met 6 in het overzicht hiernaast. Ze zijn afkomstig uit het Kringloop-Wijzer-overzicht 'Milieu en Klimaat: Zuivere melkveetak'. Deze 6 kengetallen worden ook vaak aangeduid als Krtitieke Prestatie Indicatoren (KPI's). De KringloopWijzer is een rekenmethode die wordt gebruikt door vrijwel alle zuivelondernemingen in Nederland om inzicht te geven in duurzaamheidsprestaties van een melkveebedrijf.

De KPI "% ANLb beheersgrond" in het overzicht vervangt de officiële KPI "% natuur- en landschapsbeheer". Beide indicatoren komen vrij sterk overeen met elkaar, maar omdat het aantal ha ANLb beheersgrond eenvoudiger is te berekenen, is gekozen voor deze KPI in dit project.

De KPI percentage kruidenrijk grasland – dat ook een onderdeel is van de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij – ontbreekt in het overzicht. Omdat er binnen het project geen gegevens beschikbaar waren om deze KPI vast te stellen en omdat dit percentage op veel bedrijven veel overeenkomst vertoont met de indicator % ANLb beheersgrond is besloten deze KPI niet op te nemen in de tabellen met duurzaamheidsresultaten. Het merendeel van de deelnemers heeft aangegeven in de komende jaren meer grasland in te zaaien met kruidenrijke mengsels.

Voor iedere KPI is de waarde in de huidige situatie weergegeven met de gemiddelde resultaten over de driejaarsperiode 2020 tot en met 2022. Wanneer het niveau van de KPI in deze periode gunstiger is dan dat van de referentiegroep uit de Kringloop-Wijzer waar het bedrijf in zit, wordt de cel waar het getal in staat groen gearceerd. Bij een niet gearceerde cel gaat het om een waarde die ongunstiger is dan die van de referentiegroep. Daarnaast heeft de melkveehouder samen met een adviseur een inschatting gemaakt van de waarde van de KPI in 2030. Wanneer de verwachte waarde in 2030 hoger is, staat er in het betreffende vakje een +teken; bij een lagere waarde een -teken. Wanneer de waarde + of – gunstig is voor de duurzaamheid wordt het vakje groen gearceerd; zo niet dan ontbreekt de arcering. Niet iedere + is gunstig en niet iedere – is ongunstig. Bij broeikasgassen, N-bodemoverschot en

Nr	KPI	Toelichting
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	De emissie van de broeikasgassen methaan (CH ₄), kooldioxide (CO ₂) en lachgas (N ₂ O). De emissies van methaan en lachgas worden omgerekend naar CO ₂ -equivalenten (eq) met factoren die rekening houden met de bijdrage van deze beide gassen aan de opwarming van de aarde. Deze emissie wordt uitgedrukt in grammen per kg meetmelk. Meetmelk is de melkproductie, gecorrigeerd voor het vet- en eiwitgehalte van de melk naar een niveau van 4,00% vet en 3,30% eiwit. Het betreft hier uitsluitend emissie die wordt toegerekend aan de melkproductie.
2	N-bodemoverschot per ha	Het N-bodemoverschot is het verschil tussen de aanvoer en afvoer van stikstof op de bodem van het bedrijf. Dit wordt uitgedrukt in kg per ha. De aanvoer bestaat uit stikstof uit mest, vastlegging van stikstof uit de lucht en stikstof die beschikbaar komt door mineralisatie in de bodem. De afvoer bestaat uit afvoer van stikstof via het geoogste gewas.
3	NH ₃ emissie per ha	Emissie van het gas ammoniak (NH ₃) vanuit stallen, opslagen, weilanden en akkers bij toediening van meststoffen op het bedrijf, uitgedrukt in kg per ha.
4	% eiwit van eigen land	Het percentage eiwit van eigen land geeft aan welk percentage van alle eiwit in het melkveerantsoen, afkomstig is van voer dat op eigen land is verbouwd.
5	% blijvend grasland	Het percentage van het totale bedrijfsoppervlak met blijvend grasland. Blijvend grasland is grasland dat tenminste 5 jaar voortdurend grasland is geweest en niet is geploegd.
6	% ANLb beheersgrond	Het percentage van het totale bedrijfsoppervlak waarop natuur- en landschapsbeheer binnen de ANLb-regeling plaatsvindt, inclusief natuurgrasland dat eigendom is van terreinbeherende organisaties of onder particulier natuurbeheer valt. Deze vormen van beheer zijn gericht op het beschermen en stimuleren van soorten planten en dieren en het in stand houden van landschappen.
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	Het aantal uren per jaar waarin de melkveestapel wordt geweid. Dit aantal uren is een indicator voor dierenwelzijn.
8	Overige duurzaamheidsthema's	Dit is geen kengetal. Hier kunnen duurzaamheidsthema's worden vermeld die betrekking hebben op maatregelen om de duurzaamheid van de bedrijfsvoering te verbeteren waarvan de resultaten niet meetbaar zijn in de hier vermelde kengetallen. Daarbij kan o.a. gedacht worden aan: beperking gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, ecologisch slootbeheer en samenwerking met terreinbeheerders.

NH₃-emissie is een + ongunstig en een – gunstig. Bij de overige indicatoren is een + gunstig en een – ongunstig. Wanneer geen of nauwelijks verandering in de indicator wordt verwacht in 2030, wordt daarvoor het =teken gebruikt.

De KPI % ANLb-beheersgrond komt niet voor in de KringloopWijzer en voor deze KPI bestaat er ook geen algemeen gehanteerde referentiewaarde. In dit rapport wordt daarom de referentiewaarde voor 2022 gebruikt, ontleend aan het certificeringsschema van On the way to Planet Proof. Die hanteert voor deze KPI een referentiewaarde van 10% van het areaal grond.

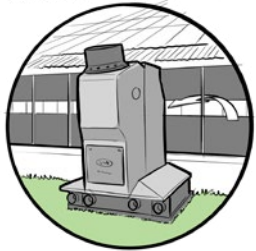
Aan de tabel met KPI's is ook het kengetal aantal uren beweiding melkvee toegevoegd. Dit kengetal heeft uitsluitend betrekking op het jaar 2022 en is dus geen driejaarsgemiddelde. Dit om zodoende de meest recente gegevens over beweiding op te nemen. Dit kengetal is geen onderdeel van de KPI's binnen de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij.

Daarnaast is aan de tabel met KPI's soms ook de optie overige duurzaamheidsthema's toegevoegd. Daarin kunnen aanvullende thema's op het gebied van duurzaamheid worden benoemd waaraan een bedrijf werkt.

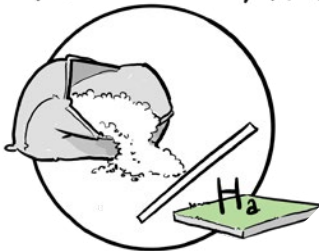
Definitie natuurinclusief

Voor het begrip natuurinclusief wordt gewerkt met een ruime definitie. Daaronder vallen zowel het beperken van schade aan natuur en het werken aan behoud van bestaande natuur, als het bevorderen van de toepassing van natuurlijke processen binnen het bedrijf. Het bevorderen van natuurlijke processen heeft vooral betrekking op het vee, planten en het functioneren van de bodem. Iedere maatregel die bijdraagt aan deze doelen kan in principe worden gezien als natuurinclusieve maatregel.

AFVANG EMISSIES

KUNSTMEST/Ha ↓

AANDEEL VOER VAN EIGEN LAND

BLIJVEND GRASLAND

WEIDEVOGELS

AANTREKKELIJK LANDSCHAP

Andries van der Werff:

“Lage kosten en lage milieubelasting.”

Motivatie en visie

Van der Werff (26) is één van de drie opvolgers van het familiebedrijf en maakt een persoonlijk toekomstplan. “We zijn als drie broers, met elk een (deeltijd)baan buiten het melkveebedrijf, bezig onze visies te delen en op basis daarvan toekomstplannen te maken voor het familiebedrijf. Ik vind het belangrijk dat er een goede balans is tussen privé, het melkveebedrijf en mijn werkzaamheden voor mijn eigen administratiekantoor. Met de onderdelen uit mijn plan wil ook werken aan meer begrip tussen boeren en burgers.”

Het plan van Van der Werff is gericht op:

- Ondernemen in verbinding met de omgeving, bijvoorbeeld door verkoop van zuivel- en vleesproducten.
- Energie-opwekking voor zelfvoorzienend vermogen van het bedrijf.
- Optimaliseren en doorontwikkelen van grasgevoerd en lage kosten bedrijfssysteem.

Voor het realiseren van verkoop van zuivel- en vleesproducten, gaat Van der Werf korte keten-initiatieven verkennen en zoekt hij samenwerking met een lokale zuivelverwerker en lokale slager. Continu veranderende regelgeving ziet hij als een gegeven, waar je als ondernemer mee om zal moeten gaan. “En dat kan ook, bijvoorbeeld door risico’s te spreiden en met nieuwe plannen in te spelen op veranderende toekomstbeelden.”

De gezamenlijke toekomstplannen voor het toekomstige bedrijf, dat de broers samen willen ontwikkelen op basis van familiegesprekken, zijn geen onderdeel van dit plan; maar wel een belangrijke vervolgstap.

Meer over Van der Werff

- Het bedrijf heeft uitsluitend grasland en scoort zeer gunstig voor stikstofbodemoverschot, aandeel eiwit van eigen land en broeikasgassen per kg meetmelk.
- Hoge ruwvoeropbrengsten per ha, hoog saldo per koe en lage financiering door vakmanschap van senior die nog meewerkt op het bedrijf.
- Grasgevoerd, lage inputs en lage kosten zijn centrale doelen.

Wat gaat Van der Werff aanpassen tussen nu en 2030?

- Aanschaf windmolen (ondertussen uitgevoerd);
- Elektrificeren: machines en apparaten die nu nog fossiele brandstof gebruiken vervangen door elektrische.
- Een deel van de melk- en vleesproductie zelf verkopen binnen een keten met meerwaarde.
- Groei van de melkveestapel van 96 naar 110 koeien en tegelijkertijd een lichte verhoging van de melkproductie per koe.
- Aankoop van 10 ha extra grond. Dit vergt een investering van € 800.000,-.
- Meedoen aan regeling voor uitbetaling van carbon credits voor koolstof-opslag in bodem. Deze aanpassing is niet meegenomen in de economische kengetallen en de duurzaamheidsindicatoren.

Van der Werff overweegt in de toekomst ook nog te investeren in melkrobots, stal en sleufsilos. Deze investeringen zijn nu niet in de bedrijfseconomische resultaten van het plan verwerkt.

Het bedrijfsplan 2030 zal in een latere fase ingebracht worden in de gesprekken over een toekomstplan. Die gesprekken voeren senior en de drie opvolgers. Naast de continuïteit van het huidige bedrijf wordt daar mogelijk ook nagedacht over een eventuele extra locatie.

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Meer grasklaverweiden
- Potstal voor jongvee bouwen en daardoor meer ruige mest voor bemesting gebruiken
- Lager vervangingspercentage vee
- Meer robuuste koe, waardoor lager medicijngebruik

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 2030
Bedrijfsoppervlakte (ha)	57	67
waarvan ha voedergewassen	57	67
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	824.000	950.000
Melkkoeien	99	110
Melkproductie per koe	8.290	8.600
Melkproductie per ha	14.400	14.200
Krachtvoer+bijproducten* per 100 kg melk	29	27
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	2.400	2.330
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegasland	92	122
Opbrengst productiegasland kg ds per ha bruto	11.600	12.500

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021/'22	Plan 2030	Vershil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	42,7	48,7	+6,0	Hoger door meerwaarde keten voor deel melk
Omzet en aanwas	3,5	3,9	+0,4	Hoger door meerwaarde keten deel vlees
Overige opbrengsten totaal	2,7	2,8	+0,1	
- w.v. GLB-gelden	2,6	2,6	+0,0	
- w.v. overig/nevenactiviteiten	0,2	0,2	+0,0	
Uitgaven				
Toegerekende uitgaven	15,7	15,8	+0,1	
Niet-toegerekende uitgaven	19,7	16,4	-3,3	Schaalvoordelen
Schuld per kg melk	1,21	1,84	+0,63	Investering in grond verhoogt de schuld
Betaalde rente	2,4	9,2	+6,8	Extra schuld en hogere rente
Aflossingen	4,8	7,4	+2,5	Extra schuld verhoogt aflossingen
Resultaat-kengetallen				
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	33,2	39,6	+6,4	Diverse efficiëntie-voordelen: hogere melkproductie en lagere krachtvoergiften
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	13,5	23,2	+9,7	Schaalvoordelen door meer melkkoeien
Mutatie liquiditeit absoluut in €	-22.000	-27.000	-5.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	-2,8	-2,9	-0,0	
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	-6%	-5%	-1%	
Kritieke melkprijs per kg melk	45,5	51,6	+6,1	Verwachte melkprijs is lager dan de kritieke

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

De positieve effecten zijn de uitbreiding van de melkproductie en de hogere melkprijs door de meerwaardeketen. Dat heeft een positief effect op het productieresultaat. De investering in grond verhoogt echter de schuld en de daaruit voortvloeiende hogere uitgaven voor rente en aflossing, zorgen voor een daling van de mutatie liquide middelen. Het plan is daardoor alleen haalbaar wanneer de werkelijke schuld van het bedrijf in de uitgangspositie lager is dan de gestandaardiseerde schuld waarmee hier is gerekend. Omdat dat het geval is, is het plan voor dit bedrijf wel haalbaar.

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	1.047	-	Lager krachtvoerverbruik in combinatie met hogere melkproductie per koe
2	N-bodemoverschot per ha	73	60	Lagere N-bemesting en hogere ruwvoeropbrengsten
3	NH ₃ emissie per ha	55	=	
4	% eiwit van eigen land	75%	85%	Hogere ruwvoeropbrengsten
5	% blijvend grasland	96%	=	
6	% ANLb beheersgrond	0%	0%	
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	2.750	2.750	

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

Conclusies duurzaamheid

Van der Werff scoort gunstig op vrijwel alle KPI's. Het bedrijf ligt vlakbij een vliegbasis waardoor er geen betaalde mogelijkheden zijn om aan natuur- en landschapsbeheer te doen.

MEER DUURZAAM

GEZOND VLEES

GEZONDE MELK

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Agrarische vakkennis verhogen	Ervaring opdoen
2	Afname partners (B2B) vinden voor duurzame melkstroom en vleesverkoop	Eigen netwerk melkafnemer, slager
3	Overschot elektriciteit tot waarde brengen	Specialist groene energie
4	Onderzoeken voor- en nadelen robotmelken	Eigen netwerk
5	Familieplan maken	Familie / coach

Kris Posthumus:

“Maatschappelijk relevant boeren, lage kosten en een robuust bedrijf.”

Motivatie en visie

Posthumus (37) heeft zijn bedrijfsvoering gericht op robuust boeren. “Alle productiefactoren zijn in balans en kunnen tegen een stootje. Daarnaast willen we maatschappelijk relevant zijn. Inspelen op maatschappelijke wensen levert een beter verdienmodel op dan je er tegen verzetten. Ons doel is om gezonde en natuurlijke voeding te leveren met een positieve waarde voor natuur, milieu, dier, gezin en omgeving.”

De strategie van Posthumus is gericht op veerkracht, dat betekent voor hem:

- Een meer robuuste bedrijfsvoering die beter bestand is tegen grote impactvolle gebeurtenissen, zoals prijsschommelingen in grondstoffen, weersextremen, veranderende regelgeving en geopolitieke en economische crises. Door lage inputs heeft het bedrijf lagere kosten en is het minder afhankelijk van prijsschommelingen en crises op markten voor inputs zoals voer, energie en andere grondstoffen.
- Tegenslagen kunnen opvangen door reserves aan te houden in voer en in beschikbare arbeid.
- Inspelen op kansen in de omgeving via kleine stappen en rekening houdend met meerdere scenario's waarmee geanticipeerd kan worden op meerdere toekomstbeelden; “we zijn niet voor één gat te vangen”.

Al deze punten samen maken dat Posthumus ervoor heeft gekozen om extensiever te boeren: grasgevoerd, lagere kosten en een lagere schuld. Deze stijl van boeren levert ook lagere emissies op. “We denken nog na of we gangbaar blijven of misschien gaan overschakelen naar biologisch in 2030.”

Meer over Posthumus

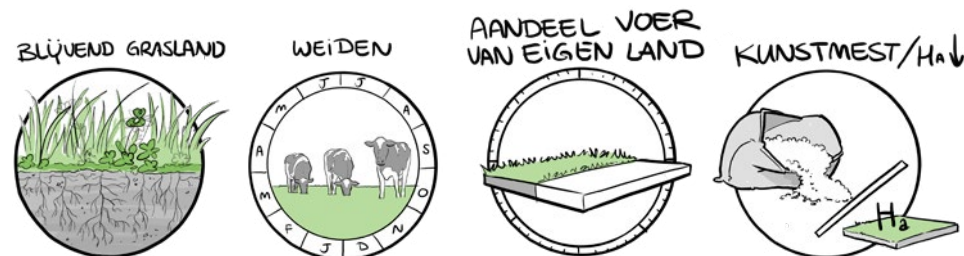
- Posthumus is afgestudeerd aan de hogere hotelschool, voelt zich boer die het anders durft te doen.
- Senior werkt nu nog volop mee in bedrijf. In de toekomst zal het eenmansbedrijf zijn.
- Balans tussen werk-privé is belangrijk voor alle betrokkenen.
- Verkoop van eigen vlees en zuivel als neventak.
- 8 ha ANLb: plasdras, hoog waterpeil, uitgesteld maaien en extensief weiden.
- 2,4 ha natuurgrasland op veen.
- Toepassing groene braak op 1,3 ha.

Wat gaat Posthumus aanpassen tussen nu en 2030?

- Terug in aantal koeien van 110 naar 80, met behoud van de huidige ha's. Het bedrijf wordt dus extensiever.
- Melken met een robot in plaats van melkstal.
- Jongvee weer zelf opfokken in plaats van uitbesteden.
- Verdringingskruising van Holstein naar Jersey.
- Minder gebruik van krachtvoer.
- Stripweiden.
- Jaarlijks 10-20% oud grasland doorzaaien met grasklaver.
- Groene braak toepassen voor GLB.
- Gebouwen aanpassen voor nieuwe situatie.
- Noodzakelijke arbeid kan in 2030 grotendeels door één man gedaan worden.
- Geld lenen via aantrekkelijke voorwaarden van het Investeringsfonds Duurzame Landbouw.
- Verkoop van overtollige fosfaatrechten.

Dit vergt investeringen in een melkrobot, gebouwen en verreicher en desinvestering in fosfaatrechten. Netto wordt voor € 190.000,- geïnvesteerd. Voor dit bedrag wordt een lening verkregen van het Investeringsfonds Duurzame Landbouw (IDL, onderdeel van het Nationaal Groenfonds) waarover 1% rente betaald wordt.

Posthumus overweegt ook om de extensivering te combineren met overschakeling op biologische melkveehouderij. Om de besluitvorming over 'wel of niet overschakelen naar biologisch' te ondersteunen zijn er twee bedrijfsplannen voor 2030 gemaakt: een plan 'Gangbaar 2030' en plan 'Bio 2030'.

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Minder bemesten
- Grasklaver i.p.v. monoteelt gras
- Meer weiden
- Kleinere koeienras (Jersey) met kleinere footprint
- Groene braak

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 1 2030 Gangbaar	Plan 2 2030 Bio
Bedrijfsoppervlakte (ha)	58	58	58
waarvan ha productiegrasland	56	56	56
waarvan ha natuurgrasland	3	3	3
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	803	560	480
Melkkoeien	110	80	80
Melkproductie per koe	7.310	7.000	6.000
Melkproductie per ha	13.760	10.000	8.500
Krachtvoer+bijproducten* per 100 kg melk	20	20	18
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	1.460	1.400	1.100
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	0	40	0
N-bemesting uit kunstmest per ha natuurgrasland	0	0	0
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	7.580	9.000	8.000

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021/'22	Plan 1 2030 Gangbaar	2030 t.o.v. 2021	Plan 2 2030 Bio	2030 t.o.v. 2021	Toelichting op resultaten
Melkgeld	44,5	54,4	+9,9	64,4	+19,9	Hogere melkprijs mede door hogere gehalten aan vet en eiwit in 2030 door overschakeling op Jerseys. Bij plan Bio 2030 ook door overschakeling naar biologisch
Omzet en aanwas	4,4	5,3	+0,9	6,7	+2,3	Hoger door huisverkoop vlees
Overige opbrengsten totaal	7,8	9,3	+1,5	10,8	+3,1	
- winst/verlies natuurbeheer	1,8	2,7	+0,9	3,1	+1,3	
- winst/verlies akkerbouw	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
- winst/verlies werk voor derden	0,5	1,0	+0,4	1,1	+0,6	
- winst/verlies GLB-gelden	2,9	4,4	+1,5	5,1	+2,2	Aanpassingen zijn gunstig voor GLB-bijdragen en eco-activiteiten daarbinnen
- winst/verlies overig/nevenactiviteiten	2,5	1,3	-1,2	1,5	-1,0	
Uitgaven						
Toegerekende uitgaven	19,8	13,1	-6,7	22,1	+2,3	Lager bij Gangbaar 2030 door lagere krachtvoergift; hoger bij Bio 2030 door hoge prijs bio-krachtvoer
Niet-toegerekende uitgaven	14,9	21,9	+6,9	24,4	+9,5	Hogere niet-toegerekende uitgaven per kg melk omdat dit vaste kosten zijn die nauwelijks dalen bij verkleining van de veestapel
Schuld per kg melk	1,28	2,17	+0,89	2,53	+1,25	
Betaalde rente	2,6	10,8	+8,3	12,6	+10,1	Hoger rentetarief in 2030
Aflossingen	5,1	8,7	+3,5	10,1	+5,0	
Resultaat-kengetallen						
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	36,9	55,9	+19,0	57,5	+20,7	Hoger saldo per kg voor Bio, maar in absoluut bedrag is saldo Gangbaar hoger door meer kg melk
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	22,0	34,0	+12,1	33,2	+11,2	In absolute getallen: hoger productieresultaat bij Gangbaar plan
Mutatie liquiditeit absoluut in €	43.000	-4.000	-47.000	-35.000	-78.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	5,4	-0,7	-6,1	-7,3	-12,7	
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	10%	-1%	-11%	-9%	-19%	
Kritieke melkprijs per kg melk	39,1	55,0	+16,0	69,4	+30,4	Verwachte melkprijzen zijn lager dan kritieke

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

Door de extensivering stijgen weliswaar het saldo en het productieresultaat per kg melk, maar op bedrijfsniveau dalen beide. Dat wordt veroorzaakt door de daling van de melkleverantie. De mutatie liquiditeit is voor de beide plannen negatief. Daarbij speelt ook de gestandaardiseerde schuld een rol. Die is voor de situatie in 2021 € 1,28 per kg en die stijgt na uitvoering van de plannen - inclusief een investering van € 190.000 - naar € 2,17 bij plan Gangbaar en € 2,53 bij plan Bio. In werkelijkheid is de schuld per kg melk lager. Daarnaast zorgen de gunstige rente- en aflossingsvoorwaarden van de IDL-lening er ook voor dat de uitgaven voor rente en aflossing lager zijn. Hierdoor wordt bij de werkelijke financiering wel een positieve mutatie liquide middelen verwacht voor beide plannen.

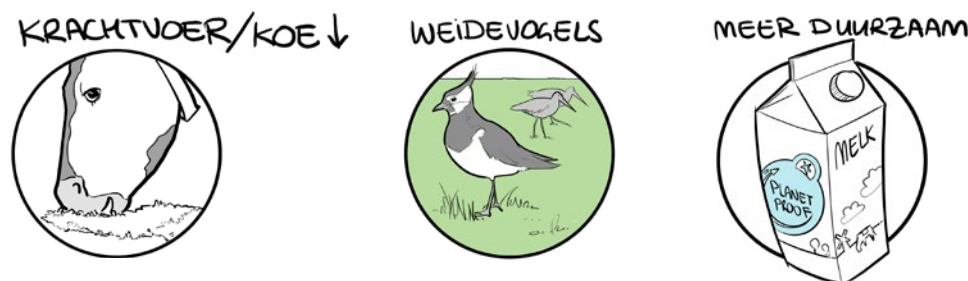
Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 1 2030 Gangbaar +/-	Plan 2 2030 Bio +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	991	=	=	Lagere productie per koe geeft meestal hogere emissie; minder krachtvoer per koe verlaagt emissie
2	N-bodemoverschot per ha	95	-	-	Lagere N-bemesting
3	NH ₃ emissie per ha	46	-	-	Lagere N-bemesting en lager RE-gehalte in rantsoen
4	% eiwit van eigen land	65%	+	+	Minder vee per ha
5	% blijvend grasland	100%	=	=	
6	% ANLb beheersgrond	18%	=	=	Is reeds hoog percentage in 2022
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	2.466	+	+	
8	Overige duurzaamheidsthema's		=	=	Toepassing groene braak binnen GLB

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

Conclusies duurzaamheid

De extensieve en grasgevoerde bedrijfsvoering levert gunstige scores op voor de KPI's. Het verder verlagen van stikstof- en krachtvoergiften en verdere extensivering zullen leiden tot het verder beperken van emissies op bedrijfsniveau. Ondanks de verwachting dat de CO₂-eq per kg melk ongeveer gelijk zal blijven, zullen de CO₂-eq-emissies voor het totale bedrijf en die per ha, wel dalen.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Aanvraag voor mede-financiering vanuit het Investeringsfonds Duurzame Landbouw (IDL), mede i.v.m. lagere rente en flexibeler aflossen	Nationaal Groenfonds
2	Besluiten wel of niet omschakelen naar biologisch	Potentiële en bestaande afnemers melk
3	Meer aandacht besteden aan betere verwaarding melk en vlees	Potentiële en bestaande afnemers

Lessen en inzichten bedrijfssysteem extensief, lage kosten en grasgevoerd

Het proces van en met de ondernemers geeft inzichten in hun ondernemerschap en de bedrijfseconomische en duurzaamheidsresultaten. Die worden hieronder nader belicht. Ook een paar andere aandachtspunten bij extensivering hebben we hier beknopt op een rijtje gezet.

Kenmerken ondernemers

De kenmerken van de ondernemers binnen dit bedrijfssysteem zijn:

- Ondernemer zoekt naar strategische keuzes die het bedrijf minder afhankelijk maken van externe inputs zoals voer en kunstmest. Onafhankelijkheid daarvan maakt het bedrijf veerkrachtiger.
- Gericht op lage kosten realiseren in combinatie met het punt hierboven. "Less is more" en "Keep it simple" zijn daarbij leidende gedachten.
- Inspelen op maatschappelijke wensen rond extensivering, met name om er een goed verdienmodel van te maken. Daarbij kan gebruik gemaakt worden van regelingen rond bijv. ANLb, GLB-eco-activiteiten, melk en vlees met meerwaarde en andere rond het stimuleren van extensivering.
- Gericht op het optimaliseren van het extensieve bedrijfssysteem voor bedrijfsdoelen rond economie en duurzaamheid.

Impact op economie

Extensivering van een bestaand bedrijf leidt vrijwel altijd tot een lager rendement, tenzij het gepaard gaat met:

- hogere opbrengstprijzen voor vee en vlees;
- hogere vergoedingen voor groenblauwe diensten;
- rendabele nevenactiviteiten;
- lagere kosten voor grond, bijv. via subsidies of leningen met lage rente.

Meer in detail

De in het project deelnemende extensieve bedrijven die in de gemaakte plannen een positieve toename in mutatie liquide middelen realiseren, hebben één of meer van de volgende kenmerken:

- Lage langlopende schuld per kg melk.
- Hoge opbrengsten door hogere prijzen voor melk, vlees en zuivelproducten (o.a. biologische melk en vlees, Planet Proof en meerwaarde-concepten van A-merken en supermarkten).
- Hoge opbrengsten uit natuurbeheer en/of GLB-betalingen. Meer algemeen: opbrengsten voor ecosysteemdiensten.
- Neveninkomsten uit: energieproductie, huisverkoop zuivel en/of vlees, verblijfstoerisme, boerderijwinkel, enz. In een aantal gevallen is het voor een extensief bedrijf gemakkelijker om deze extra inkomsten te realiseren dan voor een meer intensief bedrijf. Dit geldt vooral wanneer de extensieve bedrijfsvoering bijdraagt aan meerwaarde voor de overige producten en diensten. Dat is o.a. het geval wanneer het extensieve bedrijf er voor de buitenwereld aantrekkelijk uitziet.
- Lage grondfinancieringslasten bijv. door lage pacht, afwaardering grond, laag rentetarief voor grondfinanciering, aflossingsvrije lening of lange aflossingstermijn.
- Het bedrijf is optimaal ingericht voor extensivering door bijvoorbeeld veel weidegang in combinatie met lage bewerkingskosten, maximaal ruwvoer en weinig krachtvoer, voorjaarskalvende veestapel, goedkope huisvesting, beperkt machinepark en/of goedkope machines.

Impact op KPI's / duurzaamheid / natuurinclusief

- Over het algemeen geldt: hoe extensiever het bedrijf, hoe gunstiger het scoort voor alle indicatoren uit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij, met uitzondering van de broeikasgasemissie per kg melk. Die stijgt meestal naarmate het aandeel gras in het rantsoen stijgt. Dat wordt veroorzaakt door de hogere methaanemissie bij rantsoenen met veel kuilgras en gras afkomstig van ANLb-beheersland. Gras korter maaien kan de broeikasgasemissie verlagen.
- Extensieve bedrijven beweiden over het algemeen meer. Dat zorgt voor meer dierenwelzijn en een lagere ammoniakemissie. Wanneer het vele weiden gepaard gaat met minder inkuilen en minder krachtvoeraankoop beperkt dat de inzet van fossiele brandstoffen en daarmee broeikasgasemissies.
- Binnen dit project besteden meerdere extensieve bedrijven een deel van het grondareaal aan natuur- en landschapsbeheer in combinatie met vergoedingen daarvoor. Dit heeft meer te maken met interesse of maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel, dan met het extensief zijn op zich. Met name op vruchtbare kleigrond met een hoge gewasopbrengstpotentie is er geen verschil tussen de gewasopbrengstderiving per ha op een intensief en een extensief bedrijf.

Anticiperen op markt en beleid

- Binnen toekomstvisies van overheden en beleidsmakers is extensivering van de melkveehouderij een vaak genoemd streven. Het draagt bij aan doelen rond grondgebondenheid, stimuleren van biologische landbouw en het werken aan natuur en landschap in de melkveehouderij. Het kost de overheid moeite instrumenten te ontwikkelen die effectief bijdragen aan het verdienmodel voor extensivering in de vorm van minder dieren per ha. Toch zijn er reeds enkele:
 - Het ANLb is een voorbeeld van een instrument dat natuurdoelen stimuleert op een manier die leidt tot extensivering op de percelen waarop het wordt toegepast.
 - Het Investeringsfonds Duurzame Landbouw van het Groenfonds is een ander instrument.
 - Het GLB bevat stimulansen voor extensivering door hogere toeslagen voor o.a. biologische veehouders en veehouders die zogenoemde eco-activiteiten uitvoeren.
 - Subsidieregeling van LNV/RVO voor extensivering in stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden en veenweidegebieden.

- Het aantal zuivelondernemingen dat een meerprijs betaalt voor zuivel die geproduceerd wordt binnen een duurzaamheidsprogramma – vaak in samenwerking met retail – neemt toe. Ook komen er meer kleinere zuivelverwerkers die hogere eisen stellen aan de productiewijze in combinatie met een hogere prijs. Extensieve bedrijven kunnen vaak makkelijker aan dergelijke voorwaarden voldoen.
- Sommige banken zijn gestart of zullen starten met aantrekkelijker leningen (lagere rente, langere aflossingstermijn of zelfs aflossingsvrije leningen) voor investeringen in duurzaamheid of bedrijven die extensief, natuurinclusief of duurzaam boeren.
- Impact-beleggers met grond die streven naar extensiever grondgebruik, bijv. Red de Rijke Weide fonds, Land van ons, Aardpeer en Grondcoöperatie Rijkdom. Daarnaast kleinere initiatieven van bijv. goede-doelen-stichtingen, provincies, kerken en particulieren.

Risico's herkennen en oplossingen

Risico	Oplossing
Extensivering als losse maatregel is vrijwel nooit rendabel.	Financiële stimulansen van overheden en marktpartijen inventariseren.
Factoren (bijv. vergoedingen) die extensivering stimuleren kunnen in de loop van de tijd veranderen.	Langjarige afspraken maken die dit risico kleiner maken.
Hoge financieringslasten (rente en aflossing) bij extensivering via aankoop extra grond, met name wanneer de rente hoog is.	Financieringsconstructies die minder lasten meebrengen (zie hiervoor).

Belemmeringen

1 Gebrek aan financiële prikkels voor extensivering

Veel melkveehouders die wel zouden willen extensiveren zijn teleurgesteld over het gebrek aan financiële prikkels om te extensiveren. Overheden zouden in hun ogen meer moeten betalen voor extensief beheerde gronden en afnemers voor producten uit extensieve of meer natuurinclusieve bedrijfssystemen.

2 Weinig kennis over extensieve bedrijfssystemen

Er is weinig kennis en er zijn weinig adviseurs met kennis over zaken die met extensivering te maken hebben, zoals natuurinclusieve landbouw, biologische landbouw en randvoorwaarden voor extensivering. Dat geldt nog meer voor kennis over bedrijfssituaties waarin extensiveren een interessant verdienmodel kan zijn.

3 Ideaalbeeld bij boeren: hoogproductief en intensief

Extensivering is onbekend, onbemind en heeft negatief imago bij veel melkveehouders. Dat geldt ook voor veel adviseurs. Beide groepen zijn over het algemeen meer gemotiveerd voor schaalvergroting en intensivering. Dat is ook een route waar veel meer ervaring mee is. Meer communicatie over ervaringen van perspectiefvolle extensieve voorbeeldbedrijven zou dit kunnen ombuigen. Overigens is er ook wel degelijk een segment melkveehouders met interesse voor extensivering. De drijfveren kunnen variëren van intrinsieke motivatie voor natuur tot de wens om in te spelen op maatschappelijke wensen of de behoefte aan een eenvoudiger en robuuster bedrijfssysteem. Dit segment is tot nu toe relatief klein.

Stefan Aarts:

“Meebewegen met ontwikkelingen en kansen benutten om verder te groeien.”

Motivatie en visie

Stefan Aarts (34) is alert op ontwikkelingen. “Ik hoef niet voorop te lopen bij nieuwe ontwikkelingen, maar wil wel op tijd meedoen. Dus steeds goed opletten wat er gebeurt in de omgeving en in de maatschappij en daar dan op inspelen. Dat is mijn strategie om het bedrijf bij de tijd te houden. Zo hebben we het bedrijf stapsgewijs uitgebreid. Groter worden betekent ook dat we steeds meer leunen op de medewerkers. Die moeten het naar de zin hebben en kunnen groeien in persoonlijke ontwikkeling en vaardigheden.”

Samenwerken is een belangrijke pijler in de strategie van Aarts:

- Er is samenwerking met een akkerbouwer die op land van Aarts aardappelen en uien verbouwt in ruil voor gras, maïs en mestafzet. Deze samenwerking wordt steeds belangrijker voor de toekomst.
- Ook wordt grond gepacht van Staatsbosbeheer voor natuurbeheer (10 ha) voor weidevogelbeheer en ganzenopvang.

‘Iedere dag er naar streven om het beter, mooier en leuker te maken voor mens, dier en omgeving’ is de missie van het bedrijf. Dat geeft volgens Aarts ook precies aan waar het om draait. “De vele parttimers maken het mogelijk alle werk te doen. We moeten de koeien topverzorging bieden, want die zorgen voor ons eindproduct. En we laten graag de omgeving meegenieten door presentaties, rondleidingen en excursies op ons bedrijf.”

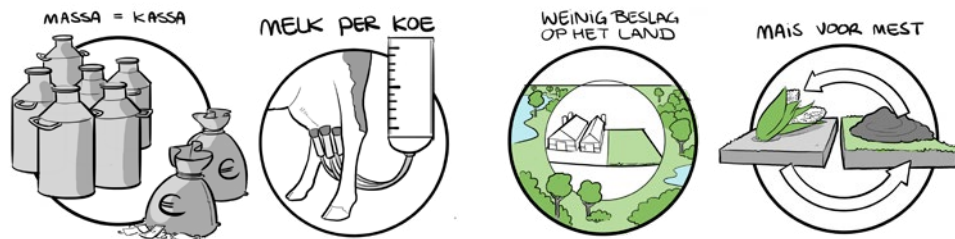

Meer over Aarts

- Gericht op groei in hectares en melkkoeien.
- Actief personeelsbeleid om jongeren te binden aan het bedrijf.
- 17 ha van de eigen grond en 12 ha van een akkerbouwer worden gebruikt voor vruchtwisseling. Meestal betreft dat pootaardappelteelt waarbij één jaar pootaardappelen gevolgd wordt door twee jaar tijdelijk grasland.
- Weidegang.
- Ook op eigen grond binnen ANLb (11 ha) weidevogelbeheer en ganzenopvang.

Wat gaat Aarts aanpassen tussen nu en 2030?

- Land op afstand inruilen voor land grenzend aan de huiskavel. De uitdaging is om de mogelijke voordelen van meer land rond boerderij te realiseren: meer weiden, minder voerwinningskosten en betere kwaliteit ruwvoer. Deze aanpassing is mogelijk omdat er in het gebied een melkveehouder stopt en het bedrijf te koop aanbiedt. Hierbij worden ook een woonhuis, stal en mestvergister aangekocht. Voor deze gebouwen zal in de komende tijd gezocht worden naar een lonende exploitatie.
- Groei in grond in gebruik met 22 ha. Hiervan wordt 11,5 ha gekocht voor een totaal te investeren bedrag van € 865.000. Daarnaast wordt 9,5 ha gepacht voor € 1.100 per ha.
- Vervallen van de derogatie deels beperken door :
 - bestaande contacten met akkerbouwers over grondgebruik en mestlevering via boer-boer-transport in stand houden, mede vanwege lagere afvoerprijs per m³ mest;
 - afvoer van vaste mest uit kalverstal en strohokken voor relatief lage kosten;
 - 9,5 ha extra pachtgrond.
- De kosten voor mestafzet in 2030 worden geschat op € 45.000. Aarts verwacht dit op basis van de inschatting dat de gemiddelde mestafzetkosten per kuub mest voor zijn bedrijf in 2030 – mede door bovenstaande punten - ca. 8 euro zullen zijn. Daarbij gaat hij ervan uit dat de mestmarkt in 2030 weer in evenwicht zal zijn op een lager prijsniveau dan in 2024.
- Komende 10 jaar zorgen dat bedrijf kan draaien zonder inzet van de ouders.
- Kansen die het GLB biedt benutten.

- Na bedrijfsuitbreiding ook percentage ANLb-beheergrond op peil houden; streven is 30 ha in 2030.
- Kernwaarden van bedrijf versterken en blijven doen waar bedrijf goed in is: hoge omzet en aanwas met Belgische Blauwe kalveren, goed personeelsmanagement en samenwerking met de omgeving.

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Weidevogelbeheer verder uitbouwen en resultaten verhogen
- Meer inzet GPS en daardoor nutriënten efficiënter benutten
- Weidegang uitbreiden door grotere huiskavel
- Aandeel akkerbouw t.o.v. grasland verminderen
- Bedrijf open stellen voor de omgeving

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 2030
Bedrijfsoppervlakte (ha)	143	165
waarvan ha productiegrasland	118	140
waarvan ha snijmaïs	15	15
waarvan ha natuurgras SBB huiskavel	10	10
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	2.665	3.300
Melkkoeien	275	320
Melkproductie per koe	9.700	10.250
Melkproductie per ha	18.600	20.000
Krachtvoer+bijproducten per 100 kg melk	42	42
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	4.070	4.070
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	227	267
N-bemesting uit kunstmest per ha natuurgrasland	0	0
N-bemesting uit kunstmest per ha snijmaïs	30	70
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	11.700	11.700
Opbrengst natuurgrasland kg ds per ha bruto	11.200	11.200
Opbrengst snijmaïs kg ds per ha	13.900	14.000

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021/'22	2030	Vershil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	43,0	46,3	+3,3	
Omzet en aanwas	3,5	3,8	+0,3	
Overige opbrengsten totaal	3,9	4,0	+0,1	
- w.v. natuurbeheer	2,2	2,2	-0,1	Bedrag per kg melk neemt af, ondanks absolute toename
- w.v. GLB-gelden	1,7	1,9	+0,2	
Uitgaven				
Toegerekende uitgaven	19,1	22,5	+3,3	Extra kosten voor mestafzet
Niet-toegerekende uitgaven	15,0	12,2	-2,9	Schaalvoordelen: verlaging voor de niet-toegerekende uitgaven, m.n. machines, arbeid en loonwerk
Schuld per kg melk	1,23	1,33	+0,10	Hogere schuld door investeringen in grond
Betaalde rente	2,5	6,7	+4,2	Hoger rentetarieff in 2030
Aflossingen	4,9	5,3	+0,4	Hogere schuld leidt tot hogere aflossingen
Resultaat-kengetallen				
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	31,3	31,7	+0,4	Stijging opbrengsten nog iets hoger dan toename toegerekende uitgaven
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	16,3	19,6	+3,3	Schaalvoordelen bij niet-toegerekende uitgaven
Mutatie liquiditeit absoluut in €	102.000	99.000	-3.000	Extra kosten voor rente en aflossing zorgen voor lager resultaat
Mutatie liquiditeit per kg melk	3,8	3,2	-0,6	
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	8%	6%	-2%	
Kritieke melkprijs per kg melk	39,2	43,1	+3,9	Verwachte melkprijs is hoger dan de kritieke

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

De forse stijging van de mestafzetkosten wordt meer dan gecompenseerd door lagere niet-toegerekende uitgaven. Daardoor stijgt het productieresultaat. De hogere schuld – veroorzaakt door investeringen – en het hogere rentetarief in 2030 leiden tot extra uitgaven voor rente en aflossing die het positieve effect van het hogere productieresultaat iets overstijgen. Met als resultaat een daling in mutatie liquide middelen van € 3.000. Alle hier niet doorgerekende plannen die Aarts in de periode tot 2030 ook nog hoopt door te voeren, hebben vooral betrekking op optimalisatie van de bedrijfsresultaten: geld verdienen met de bedrijfsgebouwen op de nieuwe locatie, samenwerking met akkerbouwer deels opnieuw vorm geven, ouders vrijspelen in combinatie met goed personeelsbeleid, GLB benutten en omzet en aanwas verbeteren. Al deze acties zullen naar naar verwachting een duidelijk positief effect hebben op de economische resultaten.

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	1.147	-	Efficiënter gebruik van krachtvoer
2	N-bodemoverschot per ha	180	-	Drijfmest vervangen door kunstmest
3	NH ₃ emissie per ha	60	-	Iets hogere intensiteit melk per ha
4	% eiwit van eigen land	53%	=	
5	% blijvend grasland	69%	+	Meer blijvend grasland voor behoud organische stof in bodem
6	% ANLb beheersgrond	15%	18%	ANLb-beheer en pacht van Staatsbosbeheer
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	1.080	=	

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

Conclusies duurzaamheid

Op bedrijf Aarts wordt vanuit passie een intensieve bedrijfsvoering gecombineerd met weidevogelbeheer op enkele percelen die hier zeer geschikt voor zijn. Het accent in de toekomstplannen ligt sterk op het efficiënter maken van de voer- en mestkringloop. Dat zal waarschijnlijk leiden tot een lager N-bodemoverschot en lagere emissies van broeikasgassen en ammoniak.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Mestsilo verhuurklaar maken met dak en mixer	Zelf doen
2	Algenloods verhuurklaar maken voor caravans	Maatschap
3	Zonnepanelen en stroombenutting hoofdbedrijf regelen	Maatschap
4	20 ha draineren en land verbeteren	Maatschap
5	Kavelpad aanleggen inclusief brug voor koeien	Maatschap
6	Samenwerking met akkerbouw en mestafvoer veiligstellen, inclusief uitzoeken impact van afschaffing derogatie	Maatschap

Thomas Dijkstra:

“Groeï in eigen veerkracht, grond en stal.”

Motivatïe en visie

Dijkstra (47) wil zichzelf blijven ontwikkelen, zowel in ondernemerschap als in sociale vaardigheden. “Vooral ook om bedrijfsblindheid te voorkomen. Meer en meer wordt mij duidelijk dat weerbaarheid en veerkracht van de ondernemer minstens zo belangrijk zijn om succesvol te boeren als vaktechnische kennis en ervaring. Er wordt van verschillende kanten druk op de melkveesector uitgeoefend en daar moet je wel mee leren omgaan. Ik heb meegedaan aan dit project om te zien hoe anderen dat doen en om te ontdekken hoe ik kan inspelen op de melkveehouderij die we in 2030 verwachten.”

Tijdens het project heeft Dijkstra ontdekt dat hij het grootschalige bedrijf zeker wil voortzetten, maar daarnaast de bedrijfsvoering wil verduurzamen. Daarbij wil het bedrijf zich richten op:

- Realisatie van een grondgebonden gemengd bedrijf op regeneratieve basis.
- Ammoniakemissie met 50% beperken.
- Methaanemissie met 30% beperken.
- Energieproductie.
- Melkstromendifferentiatie.

Het bedrijf is door de jaren heen flink gegroeid in koeien. “Efficiënt produceren zit in onze genen. Dat blijft ook de rode draad in de verduurzamingsstappen die we zetten.”

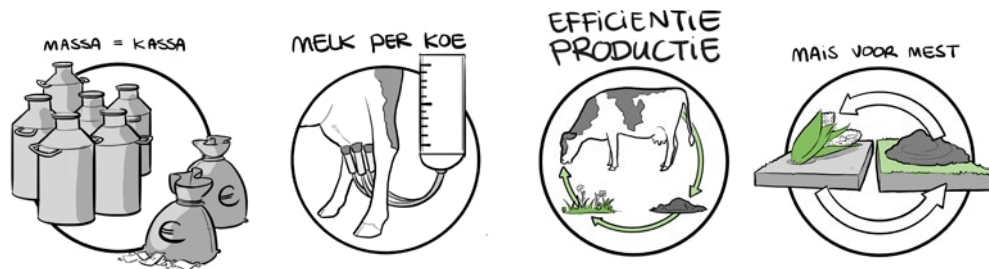
Meer over Dijkstra

- Grote interesse in toepassing van innovaties.
- 8 melkrobots in bedrijf en drie medewerkers (naast Dijkstra).
- Stro in de boxen en daardoor strorijke mest.
- In 2021 gestart met overschakeling op Jersey-koeien.

Wat gaat Dijkstra aanpassen tussen nu en 2030?

Dijkstra heeft diverse plannen verkend, maar de ingrijpende gevolgen van de afschaffing van de derogatie hebben er toe geleid dat hij in zijn definitieve plan 2030 uitsluitend de volgende bedrijfsaanpassingen heeft opgenomen:

- Uitbreiding van de bestaande stal in verband met vervanging van oude stal. De verwachting is dat o.a. door deze aanpassing de gemiddelde melkproductie per koe met ca. 2.000 kg melk gaat stijgen. Dit vergt een investering van 2 miljoen euro.
- Uitbreiding met 66 ha pachtgrond om de mestafzetkosten te beperken. De pachtprijs is € 2.000 per ha. 40 ha van deze grond wordt gebruikt voor voergranen en levert 10.000 kg tarwe of gerst op per ha, dat gebruikt kan worden voor de vervanging van aangekocht krachtvoer. Daarnaast wordt 25 ha natuurgrasland gepacht waarop intensief beheer wordt toegepast voor weidevogels en/of kruidenrijk grasland. De gewasopbrengst op dit grasland is 4.000 kg ds per ha per jaar. De loonwerkkosten nemen door dit extra land toe met € 89.000. Door de beschikbaarheid van stro van eigen land nemen de strooiselkosten af met € 35.000.
- Mestafzet: de verwachte stijging in de kosten van mestafzet is € 35.000. In totaal komen ze dan op € 65.000. Deze stijging wordt beperkt door de pacht van de extra grond. Dijkstra gaat voor het niveau van de mestafzetkosten in 2030 uit van een gemiddelde prijs van € 10 per m³ mestafzet. Dit met als argument dat de mestmarkt in 2030 weer meer in balans zal zijn. Daarnaast is de mest voor afnemers aantrekkelijker omdat het deels strorijke vaste mest is.

Opties voor aanvullende toekomstige plannen

Dijkstra verkent nog strategische vervolgstappen waarmee hij de mestafzetkosten verder hoopt te beperken. Dat moet een onderdeel zijn van zijn meer definitieve plan voor 2030.

De volgende opties worden daarvoor meegenomen in de heroverweging van plannen:

- intensievere samenwerking met akkerbouwers. Grondruil en gezamenlijk grondgebruik zal voordelen opleveren rond de teelt van voer en de afzet van mest;
- meer strorijke mest;
- aanschaf van mono-mestvergister, eventueel met stikstofstripper;
- aankoop van grond;
- extra pachtgrond.

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Verbeteren kwaliteit strorijke vaste mest door het vergroten van de opslagcapaciteit om rijping te bevorderen
- Verlagen emissies door het verbeteren van vakmanschap: ruw eiwit in rantsoen verlagen en betere ruwvoer kwaliteit produceren
- Sterke reductie van kunstmest door het inzetten van vlinderbloemigen
- Beheer van extra ha natuurgronden

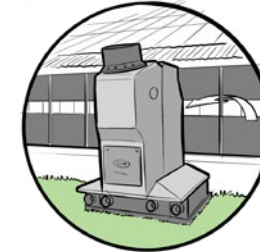
Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 2030
Bedrijfsoppervlakte (ha)	184	250
Waarvan ha productiegrasland	151	150
waarvan ha voedergewassen	33	35
waarvan ha akkerbouw	0	40
waarvan ha natuurgras	0	25
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	3.814	4.500
Melkkoeien	430	440
Melkproductie per koe	8.870	10.500
Meetmelkproductie per ha	20.720	18.000
Krachtvoer+bijproducten* per 100 kg melk	37	27
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	3.280	1.900
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	138	70**
N-bemesting uit kunstmest per ha snijmaïs	36	76
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	13.600	13.000
Opbrengst snijmaïs kg ds per ha	16.200	16.000
Opbrengst snijmaïs kg ds per ha	13.900	14.000

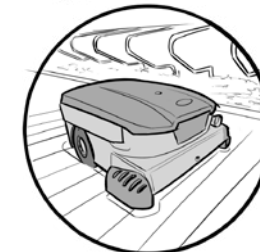
*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

**N uit kunstmest gaat terug en wordt grotendeels vervangen door N uit klaver

AFVANG EMISSIES

MEST ROBOTICA

SENSOR INFO

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021/'22	Plan 2030	Verschil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	42,8	50,4	+7,7	Stijging door o.a. hogere gehalten aan vet en eiwit in de melk door stijging aandeel Jersey in veestapel
Omzet en aanwas	1,5	1,7	+0,1	
Overige opbrengsten totaal	3,1	2,3	-0,8	Lager door gelijkblijvende overige opbrengsten bij een grotere melkleverantie
- w.v. GLB-gelden	1,8	1,2	-0,5	
- w.v. overig/nevenactiviteiten	1,3	1,1	-0,2	
Uitgaven				
Toegerekende uitgaven	19,5	17,1	-2,3	Besparingen op voerkosten en stro hoger dan extra uitgaven mestafzet
Niet-toegerekende uitgaven	14,9	19,0	+4,1	Extra kosten voor met name pacht en loonwerk a.g.v. extra land
Schuld per kg melk	1,22	1,49	+0,27	Toename schuld door investering in stal
Betaalde rente	2,4	7,4	+5,0	Hogere rente door hogere schuld en hoger rentetarief
Aflossingen	4,9	6,0	+1,1	Hogere schuld vergt hogere aflossingen
Resultaat-kengetallen				
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	27,9	37,3	+9,3	Opbrengsten stijgen en voerkosten dalen
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	13,0	18,3	+5,3	Idem
Mutatie liquiditeit absoluut in €	78.000	76.000	-2.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	2,0	1,7	-0,3	
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	4%	3%	-1%	
Kritieke melkprijs per kg melk	40,8	48,8	+8,0	Verwachte melkprijs is hoger dan de kritieke

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

De mutatie liquide middelen is licht negatief, vooral door de sterk gestegen financieringslasten als gevolg van de extra lening en een hoger rentetarief. Het absolute productieresultaat is wel flink gestegen, vooral door hogere melkproducties en lagere voerkosten per kg melk als gevolg van de extra grond die zowel ruwvoer als krachtvoer oplevert en bovendien de mestafzetkosten nog enigszins dempt.

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	1.117	-	Deelname aan project hierover: diverse maatregelen
2	N-bodemoverschot per ha	95	-	Lagere N-bemesting o.a. door meer N uit klaver
3	NH ₃ emissie per ha	68	-	Lagere N-bemesting en lager RE-gehalte in rantsoen plus aanvullende maatregelen
4	% eiwit van eigen land	65%	+	Bedrijf breidt uit in ha
5	% blijvend grasland	38%	=	
6	% ANLb beheersgrond	0%	+	Meer ha natuurgrasland in 2030
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	180	240	

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

Conclusies duurzaamheid

Het bedrijf doet mee aan het landelijke project Netwerk Praktijkbedrijven en werkt daarin aan plannen en maatregelen om methaan- en ammoniakemissie te reduceren met resp. 30 en 50%. Het accent in de toekomstplannen ligt sterk op het efficiënter maken van de voer- en mestkringloop. Wanneer in de toekomst een groter deel van het land wordt gebruikt voor akkerbouwgewassen en/of meer wordt samengewerkt met akkerbouwers, zal het lastig zijn om het percentage blijvend grasland te verhogen.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Verdere verkenning van de ontwikkelingsstrategie van het bedrijf	Adviseurs, akkerbouwers in de buurt
2	Financiering regelen van de investeringen	Bank
3	Meer grondgebonden worden	Makelaar, akkerbouwers in de buurt
4	Persoonlijk leertraject en coaching rond ondernemerschap	Zelf organiseren
5	Koop of pacht van extra natuurgrond verkennen	Collectief, eigen netwerk

Lessen en inzichten bedrijfssysteem grootschalig en intensief

Welke keuzes maken deze bedrijven om in te spelen op 2030 en wat was resultaat?

Het proces van en met de ondernemers geeft inzicht in hun ondernemerschap en de bedrijfseconomische en duurzaamheidsresultaten. Die worden hieronder nader belicht. Ook een paar andere aandachtspunten voor dit bedrijfssysteem hebben we hier beknopt op een rijtje gezet.

Kenmerken ondernemers

De kenmerken van de ondernemers binnen dit bedrijfssysteem zijn:

- Aandacht voor een breed pakket ondernemersvaardigheden: managen van het grote bedrijf, strategische ontwikkelingsopties verkennen en financieel management.
- Veel aandacht voor personeelsbeleid: personeel zoeken, opleiden en binden.
- Inspelen op de ontwikkelingen in de directe omgeving zowel wat betreft beschikbaarheid van grond en locaties als wensen van omwonenden. Het bewaken en verbeteren van het imago van het grootschalige bedrijf in de omgeving is daar onderdeel van.
- Inspelen op ontwikkelingen rond duurzaamheid waarbij inzet van high-tech voor het reduceren van de milieudruk en samenwerken met zuivelafnemers belangrijke strategieën zijn.

Impact op economie

- Intensieve melkveebedrijven hebben in het algemeen gunstiger bedrijfseconomische resultaten dan extensieve. Dit komt vooral door de lagere kosten van grond die horen bij intensief. En door schaalvoordelen die horen bij grootschalig: vaste kosten uitsmeren over meer kg melk, kwantumvoordelen bij inkoop van bijv. voer, investeringen in automatisering zijn eerder rendabel bij grotere veestapels en hogere arbeidsefficiëntie.

- Schaalvergroting (grotere stal, meer land) kan ook in de vorm van het aankopen van een extra bedrijfslocatie. Dit kan extra passend zijn wanneer er meerdere opvolgers zijn. Op een later tijdstip kunnen de locaties in dat geval eventueel gesplitst worden in twee afzonderlijke bedrijven.
- Vakmanschap en ondernemerschap rond het efficiënt organiseren van het bedrijf en het produceren van voer en melk, heeft veel invloed op het bedrijfsresultaat van dit bedrijfssysteem. Dit omdat er meestal meer betaalde arbeid en meer automatisering op deze bedrijven aanwezig is.
- Intensivering wordt afgeremd door het vervallen van de derogatie, die op intensieve bedrijven leidt tot gedwongen afzet van extra mest. Dat levert gemiddeld op deze bedrijven met ca. 20.000 kg melk per ha een kostenpost op van circa € 55.000. Terwijl ze daarnaast ook nog extra grond in gebruik nemen wat ook kostenverhogend werkt. Beide bedrijven zoeken naar mogelijkheden om deze kosten te beperken. Intensievere samenwerking met akkerbouwers die in de regio aanwezig zijn biedt mogelijkheden; maar het aanbod van mest stijgt naar verwachting de komende jaren sneller dan de vraag. Daardoor kunnen de akkerbouwers een hogere vergoeding vragen bij aanvoer van mest.
- Het vervallen van de derogatie biedt mogelijkheden om meer hoogproductieve voedergewassen te telen, door het vervallen van de voorwaarde dat minimaal 80% van de landbouwgrond grasland moet zijn. Ook kunnen graslandpercelen worden omgezet in bouwland om op die wijze hogere saldo's per ha te realiseren; wel nadelig voor percentage organische stof in de bodem en voor de boven- en ondergrondse biodiversiteit.
- Bedrijven met hoge financieringslasten zijn kwetsbaar voor liquiditeitsproblemen wanneer de melkprijs een dip heeft of wanneer de voerkosten en/of de rentetarieven hoog zijn. De verwachte stijging van de rentetarieven is een risico voor bedrijven met een hoge financiering per kg melk.

Impact op KPI's / duurzaamheid / natuurinclusief

- Over het algemeen geldt: hoe intensiever het bedrijf, hoe ongunstiger het scoort voor alle indicatoren uit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij, met uitzondering van de broeikasgasemissie per kg melk. Meer vee per ha geeft een hogere ammoniakemissie per ha. De hoge intensiteit betekent ook dat de teelt van eigen voer niet voldoende is om de veestapel te voeden; dus meer aankoop van ruwvoer van buiten het bedrijf. Omdat de productiecapaciteit van de grond hard nodig is voor het verbouwen van eigen voer, is er over het algemeen minder ruimte voor natuur- en landschapsbeheer. Het vervallen van de derogatie en de daardoor verwachte vervanging van drijfmest door kunstmest leidt waarschijnlijk tot lagere N-bodemoverschotten.
- Intensieve bedrijven komen over het algemeen minder snel in aanmerking voor duurzaamheidsprogramma's als Planet Proof en Beter Voor Koe, Natuur en Boer, omdat ze minder makkelijk kunnen voldoen aan eisen rond duurzaamheidsindicatoren.

Anticiperen op markt en beleid

- Toekomstvisies van overheden en beleidsmakers zijn al decennialang gericht op extensivering, maar de marktomstandigheden en wettelijke kaders maken het intensieve bedrijfsmodel nog steeds aantrekkelijk. Het loopt wel schade op door de afschaffing van de derogatie.
- Internationaal is dit een veel voorkomend bedrijfssysteem. De verdere ontwikkeling van dit systeem is – zeker in Nederland, maar ook daarbuiten – ook gericht op het verbeteren van de duurzaamheid ervan. Dat gebeurt o.a. door meer dierenwelzijnsvoorzieningen in de stal aan te brengen en door het afvangen van emissies en benutten van stikstofemissies om er meststof van te maken.
- Wanneer de bedrijven in een gebied liggen met de mogelijkheid tot ANLb-beheer, kunnen ook deze bedrijven bijdragen aan natuur- en landschapsbeheer en de toepassing van andere natuurinclusieve maatregelen. De ANLb-vergoedingen zijn echter te laag om maïsland om te zetten naar ANLb-grasland.
- Op deze bedrijven kunnen op een efficiënte wijze niet voor humane consumptie geschikte biomassa en restproducten uit de voedingsindustrie, omgezet worden in waardevolle voedingsmiddelen als melk en vlees, in combinatie met een relatief gering ruimtebeslag.

- Uiteraard zal de verdere ontwikkeling van dit bedrijfssysteem in Nederland moeten voldoen aan toekomstige wetgeving en randvoorwaarden die binnen de voedselketen gelden op het gebied van duurzaamheid.

Risico's herkennen en oplossingen

Risico	Oplossing
Dit bedrijfssysteem wordt nogal eens aangeduid met de term megastal, wat voor velen een negatieve betekenis heeft. Dat geldt ook voor de begrippen automatisering en robotisering die geassocieerd worden met het negatieve vee-industrie-imago.	Imagoverbetering door aanpassing van bedrijf aan maatschappelijke wensen en transparante communicatie naar omgeving en maatschappij
Hoge financiering per kg melk en lage marge, met name bij bedrijven die snel groeien of hoge kostprijzen hebben	Minder snelle groei. Groei door tweede locatie. Meer aandacht voor kostenbesparingen en goedkope groei
Hoge mestafzetkosten	Mestverwerking/biogasproductie. Samenwerking met akkerbouwers. Aankoop of pacht van extra grond
Management en vakmanschap van de boer niet op niveau dat nodig is om bedrijf succesvol te maken	Training, studiegroepen, coaching en advies

Kansen voor verduurzaming van intensieve bedrijven

1 Duurzaamheidscriteria als voorwaarde bij vergunning- en kredietverlening

Om ongewenste vormen van groei en intensivering te voorkomen, kunnen overheden, leveranciers en afnemers eisen stellen aan duurzaamheidsindicatoren voor bedrijven. Of meer algemeen: aan het bedrijfssysteem. Overheden zouden dat kunnen doen bij het afgeven van vergunningen en de uitkering van allerhande vergoedingen. En banken bij het verstrekken van leningen. Veel zuivelafnemers doen dit al via duurzaamheidsprogramma's.

2 Mest-maatwerk om overbodige mestafvoer te voorkomen

Door het vervallen van de derogatie gaan bedrijven meer mest afvoeren. Vervolgens moeten ze extra kunstmest aankopen voor voldoende bemesting om de gewasproductie op peil te houden. Op veel gronden – en zeker op blijvend grasland op kleigrond – kan extra mest uitgereden worden zonder schade aan te richten aan de water- of luchtkwaliteit. Vervanging van kunstmest door organische mest zou hier een nuttige aanpassing zijn uit oogpunt van economie en bijdragen aan het sluiten van kringlopen. Meer mest aanwenden voorkomt ook het risico van fosfaattekorten die kunnen ontstaan bij lage mestgiften.

3 Ondersteunen bij extensivering

Intensieve bedrijven die duurzamer willen worden door te extensiveren of over te schakelen naar natuurinclusieve of biologische landbouw, zullen dit vaak niet kunnen realiseren met behoud van inkomen. Zie de beschrijving van de extensieve bedrijfssystemen voor ideeën, mogelijkheden en randvoorwaarden voor extensivering.

Korné van der Velde:

“Samenwerking met akkerbouwer levert voordeel op.”

Motivatie en visie

Van der Velde (21) is opgegroeid en boert nu zelf, op een biologisch melkveebedrijf: “Die manier van boeren past ook bij me. We gebruiken minder inputs en werken met een productiesysteem dat dicht bij de natuur staat met een voorjaarskalvende veestapel en veel weiden in de zomer. Met een productie per koe van 7.500 kg melk koe per jaar wordt niet het uiterste gevraagd van de koeien.”

Tijdens stages heeft Van der Velde ervaring opgedaan met samenwerking met akkerbouwers en met melkvee in een potstal. Omdat hij verwacht dat deze aanpak ook voor zijn eigen bedrijf waardevol kan zijn, is zijn bedrijfsplan voor 2030 daar ook op gericht:

- Samenwerken met een akkerbouwer in de buurt voor goedkoper krachtvoer.
- Samen met akkerbouwer grasklaver telen als rustgewas op het akkerbouwbedrijf.
- Ondersteunen van akkerbouwer en de eigen voerproductie op het akkerbouwbedrijf met stalmest.

Daarnaast wil Van der Velde in 2030 meer energieneutraal worden en nog meer samenwerken met de natuur. Met plezier gezond voedsel produceren in een rijk landschap is de missie van het bedrijf. “Wat we doen, moet aansluiten bij maatschappelijke wensen en dat moet ook zorgen voor maatschappelijke waardering.”

Meer over Van der Velde

- Samenwerking met jongvee-opfokbedrijf.
- Samenwerking met slachterij en vleesveehouder binnen een korte-meerwaarde-keten rond het afmesten stierkalveren.
- Potstal voor jongvee; levert ruige mest op die bruikbaar is voor o.a. weidevogelland en akkerbouw.
- 12,5 ha ANLb-beheer.

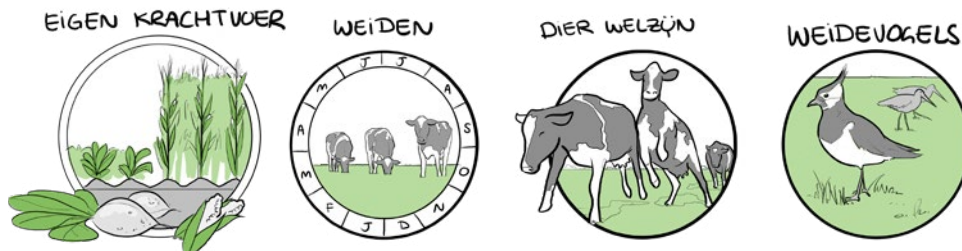
Wat gaat Van der Velde aanpassen tussen nu en 2030?

- Zelfvoorzienend voor ruwvoer worden, door extra pachtgrond bij akkerbouwer waarop grasklaver wordt verbouwd.
- Brede samenwerking met biologisch akkerbouwbedrijf rond verbouw van voedergrassen die krachtvoer kunnen vervangen, in eerste instantie vooral veldbonen en granen.
- Bouw van een windmolen; investering van € 80.000.
- Melkstal vernieuwen; investering van € 200.000.
- Bouw van een potstal voor droge koeien; levert ruige mest op die gunstig is voor bodemkwaliteit en weidevogels; investering van € 100.000.
- Samenwerking met slachterij en vleesveehouder om opbrengsten uit vlees te verhogen.

In totaal wordt € 380.000 geïnvesteerd in deze plannen.

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Energieneutraal, minder schadelijk voor natuur
- Zelfvoorzienend voor voer, daardoor minder uitstoot bij productie en transport
- Meer vaste mest voor betere bodemkwaliteit en meer weidevogels
- Ecologisch slootschonen en verwerking van het slootmaaisel op het bedrijf
- Minder lang melken waardoor koeien meer tijd hebben voor weidegang

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 2030
Bedrijfsoppervlakte (ha)	78	91
waarvan ha productiegrasland	78	91
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	860	900
Melkkoeien	122	120
Melkproductie per koe	7.040	7.500
Melkproductie per ha	10.990	9.900
Krachtvoer+bijproducten per 100 kg melk	18	20
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	1.270	1.500
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	0	0
N-bemesting totaal per ha veldbonen	-	40
N-bemesting totaal per ha gerst	-	80
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	8.620	9.500
Opbrengst veldbonen/tarwe kg ds per ha	-	8.000
Opbrengst wintergerst kg ds/ha	-	8.000

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021	Plan 2030	Vershil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	51,7	58,7	+7,0	
Omzet en aanwas	3,8	4,2	+0,4	
Overige opbrengsten totaal	6,3	6,6	+0,3	
- w.v. natuurbeheer	1,7	1,9	+0,2	
- w.v. akkerbouw	0,0	0,0	0,0	
- w.v. werk voor derden	1,4	1,5	+0,1	
- w.v. GLB-gelden	3,2	3,2	0,0	
Uitgaven				
Toegerekende uitgaven	17,8	14,4	-3,5	Meer gras-klaverproductie en goedkoper krachtvoer op basis van gewassen van de akkerbouwer waarmee wordt samengewerkt
Niet-toegerekende uitgaven	19,3	22,6	+3,3	Meer land, daardoor hogere loonwerk-, brandstof- en pachtkosten
Schuld per kg melk	1,20	1,62	+0,42	Hoger door investeringen
Betaalde rente	2,4	8,1	+5,7	Hogere schuld en hoger rente%
Aflossingen	4,8	6,5	+1,7	Hogere schuld en daardoor hogere aflossingen
Resultaat-kengetallen				
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	44,1	55,2	+11,2	Lagere voerkosten (zie ook toelichting bij toegerekende uitgaven)
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	24,8	32,6	+7,8	Idem. Wel minder grote stijging door hogere niet-toegerekende uitgaven
Mutatie liquiditeit absoluut in €	88.000	77.000	-11.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	9,7	8,5	-1,2	
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	16%	12%	-3%	
Kritieke melkprijs per kg melk	42,0	50,2	+8,2	Verwachte melkprijs is hoger dan de kritieke

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

Het totale bedrijfsplan voor 2030 levert een daling in mutatie liquide middelen op. De toegerekende kosten zijn gedaald door de verbouw van krachtvoer en ruwvoer door de akkerbouwer waarmee wordt samengewerkt. Het productieresultaat stijgt daardoor. Dus de samenwerking loont. Er vinden op dit bedrijf echter ook nog investeringen plaats in melkstal, potstal en windmolen. De kosten voor rente en aflossing stijgen daardoor en dat leidt uiteindelijk tot een afname liquide middelen. Mogelijk kunnen de uitgaven voor de extra schuld nog worden verlaagd door gunstiger financieringsvoorwaarden die sommige financiers geven voor investeringen in een duurzamere bedrijfsvoering.

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	1.237	-	Teelt van eigen krachtvoer in regio
2	N-bodemoverschot per ha	19	-	Lage bemesting
3	NH ₃ emissie per ha	34	-	Laag ruw-eiwitgehalte in rantsoen en lage bemesting
4	% eiwit van eigen land	63%	+	Samenwerking met akkerbouwer
5	% blijvend grasland	97%	=	
6	% ANLb beheersgrond	16%	14%	Extra grond zonder ANLb in 2030 verlaagt percentage ANLb-grond
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	4.000	+	Meer weiden door sneller melken in nieuwe melkstal
8	Overige duurzaamheidsthema's		+	<ul style="list-style-type: none"> • Duurzame teelt van eigen krachtvoer in samenwerking met akkerbouwer in de buurt • Ecologisch slootbeheer • Geen gebruik antibiotica

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

Conclusies duurzaamheid

De biologische bedrijfsvoering leidt tot lage emissies van stikstof naar de bodem en de lucht. Het bedrijf is sterk gericht op het beter benutten van natuurlijke processen. Dit blijkt o.a. uit het vele weiden, de voorjaarsafkalvende veestapel en het toepassen van gebruikskruising voor zowel melk- als vleesproductie.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Overleg samenwerkingspartner akkerbouw: gewassen, gewasopbrengsten, soorten mest, continu leren en verbeteren	Akkerbouwer
2	Overleg samenwerkingspartner jongvee opfok	Jongvee-opfokker
3	Offerte windmolen	Nog verkennen
4	Financieringsopties onderzoeken voor de geplande investeringen	Banken Nationaal Groenfonds/ Investeringsfonds Duurzame Landbouw

Uit de praktijk: ervaringen, voordelen en voorwaarden van samenwerken, vanuit verschillend perspectief

Melkveehouder Korné van der Velde over samenwerking met akkerbouwer Jelte Wiersma

“Ik ben zelf veel meer melkveehouder dan akkerbouwer, dus het is beter om de akkerbouwmatige teelten uit te besteden aan Jelte Wiersma, 10 km verderop. Voor ons zitten de voordelen van samenwerken vooral in kosten verlagen, risicospreiding en bodemverbetering:

- Biologisch krachtvoer aankopen is duur en door de samenwerking met de akkerbouwer zakken de voerkosten.
- Het voordeel voor de akkerbouwer is dat de voedergewassen die hij verbouwt een positieve invloed hebben op de bodemvruchtbaarheid.
- Het is positief dat we nu een overeenkomst hebben waarbij we betalen voor het aantal aangevoerde kg voer. Het oogst risico ligt dan dus bij de akkerbouwer. We proberen wel samen om de teelt en de opbrengsten van de geteelde gewassen te verbeteren.
- We krijgen nu grasklaver maaisneden, veldbonen en haver uit de buurt. Mede door de mestafvoer naar die percelen sluiten we kringlopen.
- Biologische mest is niet makkelijk verkrijgbaar voor bio-akkerbouwers. Wij kunnen dat bieden en dat vergroot zijn belang bij samenwerking.

Naast de positieve kanten zijn er ook wel nadelen te noemen:

- Een deel van de mest gaat nu naar de akkerbouwer. Dat is dus niet meer beschikbaar voor het grasland op het eigen bedrijf. De akkerbouwer is veel kritischer op de kwaliteit van de mest dan wij als melkveehouder zijn. Samen zijn we

nu aan het verkennen welk type mest het meest passend is voor welk gewas.

- We mogen de methode van bovengronds uitrijden – waar we toestemming voor hebben – niet toepassen op het bedrijf van de akkerbouwer. Dus kost mesttoediening daar extra geld vanwege inzet van de loonwerker voor transport en uitrijden.
- Grasklaver is een rustgewas voor het akkerbouwbedrijf. Het moet daarbij concurreren met wintergranen die voor de akkerbouwer meer opleveren en vroeger in het oogstseizoen geoogst worden en/of hogere geldelijke opbrengsten geven. Er is dus enig risico dat de akkerbouwer op enig moment liever wintergranen kiest als rustgewas, met name tarwe. We zullen moeten verkennen hoe we hier samen kunnen kiezen voor een bouwplan dat voor beide partners aantrekkelijk is.
- We moeten bij het maaitijdstip rekening houden met goed beheer van de bodem: niet maaien onder omstandigheden waarbij bodemverdichting op zou kunnen treden. Dus is het vaak zoeken naar een compromis tussen goed bodembeheer en het ideale oogstmoment. Dat vergt ook onderling overleg en een goede uitwisseling van elkaars belangen.

De teelt van maïs en voederbieten is voor de akkerbouwer niet aantrekkelijk omdat ze laat worden geoogst en grote kans op bodembeschadiging geven. De teelt van bonen levert ook ziekterisico's op, dus we zullen moeten afwachten of we dit samen interessant blijven vinden. We hebben pas 1,5 jaar ervaring en zullen samen hopelijk nog veel leren over meer wederzijdse voordelen van samenwerking.”

Akkerbouwer Jelte Wiersma over samenwerking met melkveehouder Korné van der Velde

“Wij hebben een biologisch akkerbouwbedrijf van 71 ha en telen grasklaver en veldbonen voor het bedrijf van Van der Velde, met wie ik sinds 2022 samenwerk. Daarbij zoeken we steeds naar een werkwijze en oplossingen, die voor ons allebei goed uitpakken. Want niet iedere teelt is ieder jaar een succes. Afgelopen jaar was de grasklaverweide op één akkerbouwperceel zeer productief; op een ander perceel was de oogst lager dan verwacht. Dat vergt tijdig overleg om elkaar helder te informeren over tussentijdse resultaten. Ook het oogsten van grasklaver in een nat seizoen vergt onderling overleg om bodemverdichting en bodemstructuurbederf te voorkomen.”

De voordelen van samenwerking zijn voor Wiersma (42) dat de gewassen grasklaver en veldbonen de bodemvruchtbaarheid verbeteren. Dat leidt tot betere opbrengsten voor de akkerbouwgewassen die erna worden verbouwd. De verbouw van grasklaver die door melkveehouder wordt geogst, bespaart ook arbeid die de akkerbouwer anders zou besteden aan een alternatief rustgewas als graan. Onderdeel van de samenwerking is ook dat er extra mest wordt aangevoerd voor de geteelde voedergewassen. De samenwerkende partners gaan nog uitzoeken wat de aanvoer van mest en de afvoer van gewassen betekenen voor de nutriëntenstromen in beide richtingen. Met de bedoeling om die meer in balans te brengen.

“Een ander voordeel van samenwerking is dat je elkaars kennis kunt aanvullen om zo de teelt en de resultaten continu te verbeteren. Aan het begin van het seizoen worden prijsafspraken gemaakt over de kiloprijs die Van der Velde betaalt voor de voedergewassen die na afloop van de oogst geleverd worden. Zo zorgen we al vroeg in het seizoen voor duidelijkheid.”

Wiersma zou graag nog intensiever met Van der Velde willen samenwerken in de richting van een gezamenlijk bouwplan voor een deel van de grond van Vander Velde. Dat zou in zijn ogen nog meer voordelen kunnen opleveren. De onderlinge afstand tussen de beide bedrijven is daarvoor echter een belemmering. Met de op werkbreedte afgestemde machines over die afstand rijden en dan ook nog deels door bebouwde kom, is tijdrovend en levert verkeersveiligheidsrisico's op.

“Wederzijds vertrouwen is de basis voor samenwerken. En willen leren van elkaar, want je hebt totaal verschillende bedrijven met daarbij horende regels en werkwijzen. Maar dat is ook interessant. Door dat steeds beter op elkaar af te stemmen, kunnen we allebei maximaal de pluspunten uit onze samenwerking halen. Met kansen voor de toekomst.”

Om de samenwerking verder te optimaliseren zou het goed zijn dat de samenwerkingspartners elkaars behoeften rond met name voer, mest en bodemvruchtbaarheid nog beter leren kennen. Ook meer kennis over de teelt van de voedergewassen kan bijdragen aan hogere gewasopbrengsten van een goede kwaliteit.

Wietze-Jan en Jacob Grijpma:

“Samenwerking melkveehouderij en akkerbouw stapsgewijs verder optimaliseren.”

Motivatie en visie

Broers Wietze Jan (43) en Jacob (37) Grijpma hebben de taken op het bedrijf duidelijk verdeeld: Wietze-Jan is verantwoordelijk voor de melkveetak en Jacob leidt de akkerbouwtak. “We zijn nieuwsgierig naar de landbouw van de toekomst. En willen daar op in kunnen spelen. Dat is ook wat ons bezighoudt bij het uitstippelen van de toekomstplannen voor het bedrijf. We volgen met veel interesse ontwikkelingen op gebieden als duurzaamheid en regeneratieve landbouw.”

Ieder heeft zijn eigen focus bij het plannen maken voor de toekomst en participeren in projecten. Jacob vindt het belangrijk om bedrijfsblindheid te voorkomen en wil zaken onderzoeken, zoals het beperken van kunstmest en gewasbescherming, inspelen op eco-regelingen en wintervoedselakkers. Voor Wietze zijn ook onderwerpen als kringlopen sluiten en weidevogelbeheer ontwikkelpunten.

De kernthema's in hun gezamenlijke missie zijn:

- Meer zorg voor de bodem, zodat deze gezonde producten oplevert.
- De kringloop steeds verder sluiten, zodat de druk op natuur afneemt.

De beide broers zijn actief in oriëntatie op de toekomst. “Ervaring doe je op door iets uit te proberen en het je eigen te maken zodat je de positieve aspecten ervan kunt inpassen in het bedrijfsplan.”

Meer over de Grijpma's

- Al 57 jaar een gemengd bedrijf op vrij zware kleigrond.
- Wietze-Jan en Jacob zijn gezamenlijk ondernemer op het gemengde bedrijf.
- De pootgoedtak is uitgegroeid tot 38 ha.
- In 2018 is een nieuwe ligboxenstal gebouwd voor 110 melkkoeien en bijbehorend jongvee.
- 4 ha's ANLb op grasland en akkerland, exclusief legselbeheer en incl. 2 plasdrasplekken.

Wat gaan de Grijpma's aanpassen tussen nu en 2030?

Plan 1: Extra melk produceren

- Uitbreiding van de melkveehouderij tot 1,25 miljoen kg melk in combinatie met 38 ha pootgoed. Dit vergt een investering van € 220.000. Dit bedrag wordt besteed aan mestscheider, windmolen en benodigde machines.

Plan 2: Regeneratieve akkerbouw

Plan 1 in combinatie met de regeneratieve aanpak voor de akkerbouw. Dat betekent dat de volgende aanpassingen worden toegevoegd:

- Kringloop sluiten door samenwerking tussen akkerbouw- en rundveetakken, m.n. door minder krachtvoer en kunstmest aan te voeren.
- Optimaliseren bouwplan voor het gemengde bedrijf.
- Afbouwen krachtvoeraanvoer van buiten bedrijf en vervangen door zelf geteelde gewassen.
- Verschillende soorten rundveemest produceren en die optimaal inzetten voor de verbouwde gewassen door aanschaf mestscheider.
- Beperken gebruik van gewasbeschermingsmiddelen.
- Energieneutraal produceren met zonnepanelen en windmolen.
- Realiseren plasdras.
- Realiseren volledige bodembedekking in de winter.
- Meer toepassen NKG-bewerkingen door aanschaf NKG-machines.
- Verder verkennen en toepassen van regeneratieve landbouw op het eigen bedrijf.

Het investeringsbedrag is hier gelijk aan dat onder plan 1, maar vermeerderd met € 22.500 voor een machine voor toepassing van niet-kerende grondbewerking.

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Plasdras
- Gras met klavers en kruiden telen
- Veldbonen inzetten als groenbemester
- Gewasresten benutten in de bodem
- Vaste mest melkvee en jongvee inzetten in de akkerbouw
- Bodembedekking in de winter
- Minder kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen
- Meer niet-kerende grondbewerkingen toepassen

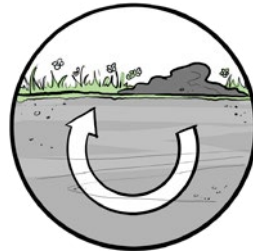
VERTROUWEN

EIGEN KRACHTVOER

GEZONDE BODEM

EFFICIENTIE PRODUCTIE

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 1 2030 Extra melk	Plan 2 2030 Akkerbouw regeneratief
Bedrijfsoppervlakte (ha)	123**	137	137
waarvan ha productiegrasland	44	51	51
waarvan ha natuurgrasland	1,5	1,5	1,5
waarvan ha snijmaïs	8	8	8
waarvan ha akkerbouw	71	76,5	76,5
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	966	1.250	1.250
Melkkoeien	90	120	130
Melkproductie per koe	10.700	10.500	9.600
Melkproductie per ha	7.750	9.470	9.470
Krachtvoer+bijproducten* per 100 kg melk	27***	25	23
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	2.970***	2.620	2.200
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	264	200	200
N-bemesting uit kunstmest per ha snijmaïs	0	0	0
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	10.000	11.000	11.000
Opbrengst snijmaïs kg ds per ha	11.200	12.000	12.000

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

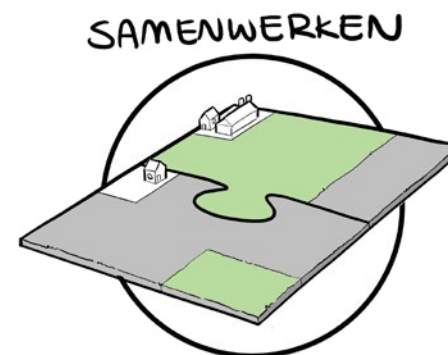
**bedrijfsoppervlak was in 2022 137 ha; 15 ha was verhuurd en niet opgenomen in KLW-overzicht.

***driejaarsgemiddelde 2020 tot en met 2022, i.v.m. grote schommelingen

Bouwplan

Ter illustratie van de intensieve samenwerking tussen de melkvee- en de akkerbouw is hieronder het bouwplan voor het gehele bedrijf weergegeven zoals de broers dat hebben gepland voor de komende jaren. De verwachting is dat het bouwplan en de geschatte opbrengsten in 2023 en 2030 gelijk zullen zijn.

Kengetal	Aantal ha in 2023 en 2030	Gemiddelde opbrengst kg ds per ha in 2030
Grasklaver + kruidenrijk grasland	31	13.000
Blijvend grasland	20	14.000
Natuurgrasland	1,5	-
Mais	8	15.500
Veldbonen	9,5	5.500
Pootaardappelen	38	35.000
Tarwe / Gerst	29	T 10.000 / G 10.000
Totaal	137	

Bedrijfseconomische kengetallen

Hieronder zijn de bedrijfseconomische resultaten vermeld voor het totale bedrijf. Zowel de akkerbouw- als melkveeresultaten zijn daarin verwerkt. De akkerbouw-opbrengsten vallen in dit melkveehouderij-format onder de overige opbrengsten. De resultaten zijn weergegeven per kg melk. Eventuele gunstige en ongunstige bedrijfseconomische effecten van de akkerbouwtaak worden in dat geval dus weergegeven in het resultaatgetal per kg melk. **Dat maakt dat de cijfers per kg melk zoals die in onderstaande tabel staan, niet vergelijkbaar zijn met die van de andere bedrijven in dit rapport die uitsluitend betrekking hebben op een melkveebedrijf.**

Opbrengsten	2021/'22	Plan 1 2030 Extra melk	Vershil	Plan 2 2030 Akkerbouw regeneratief	Vershil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	44,9	48,2	+3,3	48,2	+3,3	Door stijging totale melkproductie met 30% in combinatie met hogere melkprijs, is absolute stijging van de melkgeldopbrengsten ca. 50%
Omzet en aanwas	4,3	4,0	-0,4	4,0	-0,4	
Overige opbrengsten totaal	52,2	35,9	-16,3	28,5	-23,7	
- w.v. natuurbeheer	1,4	1,1	-0,4	1,1	-0,4	
- w.v. akkerbouw	44,4	31,8	-12,6	24,4	-20,0	In plan 2 forse daling akkerbouwopbrengsten door minder ha's pootgoed
- w.v. werk voor derden	0,0	0,1	+0,0	0,1	+0,0	
- w.v. GLB-gelden	4,8	3,0	-1,8	3,0	-1,8	Lagere GLB-toeslag door aanpassing GLB
- w.v. overig/nevenactiviteiten	1,4	0,0	-1,4	0,0	-1,4	
Uitgaven						
Toegerekende uitgaven	37,6	30,2	-7,4	26,0	-11,5	Lager door lagere kosten voor krachtvoer, meststoffen en gewasbescherming
Niet-toegerekende uitgaven	30,4	24,7	-5,7	26,0	-4,4	In plan 2 iets hoger dan in plan 1 door extra kosten voor loonwerk en machines
Schuld per kg melk	1,21	1,06	-0,15	1,07	-0,13	Lagere schuld per kg melk
Betaalde rente	2,4	5,3	+2,9	5,4	+3,0	Hogere rentelast door hoger rentepercentage in 2030
Aflossingen	4,8	4,2	-0,6	4,3	-0,5	Lagere aflossingen door lagere schuld
Resultaat-kengetallen						
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	63,8	57,8	-6,0	54,6	-9,2	Daling akkerbouwopbrengsten heeft negatieve invloed op saldo per kg melk
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	33,4	33,1	-0,3	28,6	-4,8	Idem
Mutatie liquiditeit absoluut in €	74.000	120.000	46.000	61.000	-13.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	8,1	9,6	+1,4	4,9	-3,2	
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	8%	11%	+3%	6%	-2%	
Kritieke melkprijs per kg melk	36,7	38,6	+1,9	43,3	+6,5	Verwachte melkprijzen zijn hoger dan de kritieke

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

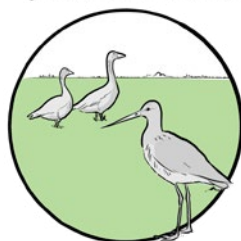
Plan 1 is het plan met het hoogste productieresultaat en de hoogste mutatie liquiditeit. In dit plan wordt de capaciteit van zowel de ligboxenstal als ook de aardappelbewaarloods maximaal benut. Plan 2 wordt door de broers gezien als een plan voor een duurzamere bedrijfsvoering in de toekomst. Op basis van de gebruikte uitgangspunten levert dit plan nu een daling in mutatie liquide middelen op. De broers willen de komende jaren plan 2 verder ontwikkelen om er voor te zorgen dat dit plan ook leidt tot een beter inkomen. Samen met partners gaan ze verkennen hoe ze dat kunnen realiseren.

De lage – dus gunstige – kritieke melkprijs in 2021 en in plan 1, is mede het resultaat van een bedrijfseconomisch goed draaiende akkerbouwtaak. Daardoor kunnen de ondernemers al bij een relatief lage melkprijs aan alle verplichtingen voldoen.

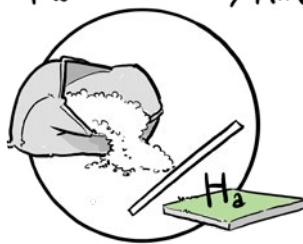
MELK ROBOT

VOGELBEHEER

KUNSTMEST/Ha↓

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq g per kg meetmelk	1.254	-	Gunstiger kengetallen realiseren in samenwerking met partners via een ambitieus plan om het bedrijf meer regeneratief te maken
2	N-bodemoverschot per ha	221**	-	
3	NH ₃ emissie per ha	64	-	
4	% eiwit van eigen land	72%	+	
5	% blijvend grasland	42%	+	
6	% ANLb beheersgrond	15 %***	=	
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	1.120	=	
8	Overige duurzaamheidsthema's			<ul style="list-style-type: none"> • Gebruik gewasbescherming verminderen • Door samenwerking met akkerbouwer stijging biodiversiteit en bodemvruchtbaarheid op areaal akkerbouw

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

**N-bodemoverschot op grasland is hoog doordat op tijdelijk grasland weer organische-stof (inclusief stikstof) in de bodem wordt opgebouwd, die tijdens het gebruik voor akkerbouwgewassen weer wordt verbruikt.

***ANLb op grasland in procenten van totaal areaal blijvend grasland

Conclusies duurzaamheid

Stappen zetten in het natuurinclusiever boeren op een gemengd bedrijf vertaalt zich niet makkelijk in gunstiger scores in de KrinloopWijzer. Dat blijkt ook uit bovenstaande tabel. Door de samenwerking is het N-bodemoverschot hoog, doordat de bodem onder tijdelijk grasland extra organische stof (inclusief stikstof) opslaat, dat weer vrijkomt bij gebruik als akkerbouwland. Daarnaast is het percentage blijvend grasland relatief laag, doordat een deel van het grasland mee rouleert in het vruchtwisselingsplan. Het percentage eiwit van eigen land kan ook laag zijn wanneer dat eiwit deels wordt verbouwd op de grond van de akkerbouwpartner. Dat is hier niet het geval.

Een belangrijke bijdrage van het melkveebedrijf aan het akkerbouwbedrijf, is opbouw van organische stof, waardevolle nutriënten in de bodem door het meerjarig telen van gras, grasklaver en kruidenrijk gras als rustgewas. De bodem wordt levendiger (meer bodemleven) en weerbaarder en krijgt een betere structuur. Die bijdrage aan de betere akkerbouwbodem komt niet naar voren in het overzicht met KPI's.

Ook binnen de akkerbouwtaak wordt gewerkt aan verduurzaming, door kunstmest te vervangen door mest, de verbouw van meer gewassen en de aanleg van wintervoedselakkers.

In bovenstaand overzicht zijn geen KPI's voor duurzame akkerbouw opgenomen. In de biodiversiteitsmonitor akkerbouw staan o.a. indicatoren die te maken hebben met rustgewassen, vanggewassen, verminderen milieubelasting gewasbeschermingsmiddelen, minder grondbewerking en organische stofbalans. Samenwerking met een melkveetak heeft een gunstige invloed op meerdere van deze thema's en is dus gunstig voor de biodiversiteit van de akkerbouwtaak.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Uitrekenen wat er gaat gebeuren als aangekochte brok uit rantsoen gaat	Voeradviseur
2	Verkennen en toepassen regeneratieve landbouw: <ul style="list-style-type: none">• Verminderen kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen• Verkennen activeren bodemleven, incl. schimmels• Verkennen alternatieve teelten luzerne, voederbieten, mengteelten met veldbonen en granen, gehele plant-silage• Verdubbelen kruidenrijk grasland en meer variatie in grasland en kruiden• Duurzame bedrijfsvoering akkerbouw met veel aandacht voor bodem Met als doel: verduurzaming realiseren in combinatie met stijging van inkomen	Agrifirm Friesland Campina Verpachter Overige adviseurs
3	Verkennen deelname aan certificeringsschema Planet Proof voor beloning meerwaarde in duurzame bedrijfsvoering	FrieslandCampina

Uit de praktijk: kansen en belemmeringen in samenwerking

Wietze-Jan Grijpma over voor- en nadelen van samenwerking tussen melkveehouderij en akkerbouw

Voordelen

Wietze-Jan ziet veel voordelen in de samenwerking met zijn broer die akkerbouwer is. "Allereerst wordt het bedrijf als geheel biodiverser omdat er veel gewassen worden geteeld, inclusief variatie in grassen en kruiden. De samenwerking binnen één bedrijf zoals dat van ons, spreidt ook risico's, vooral doordat er twee hoofdtakken zijn: melkveehouderij en pootaardappelen. Voor de teelt van de pootaardappelen is het zeer positief dat die volgt op het driejarige rustgewas grasklaver. Het stikstofleverend vermogen van de bodem is dan hoger en dat bespaart kunstmest. Daarnaast is de op grasland toegediende drijfmest een goede kalibron voor de aardappelen en die levert via extra organische stof ook een betere bodemstructuur. Als het gaat om mestbeleid heeft de combi van melkveehouderij en akkerbouw op één bedrijf ook het voordeel van veel mestplaatsingsruimte. Op ons bedrijf kunnen we - ook in 2030 - zelfs nog extra mest aanvoeren."

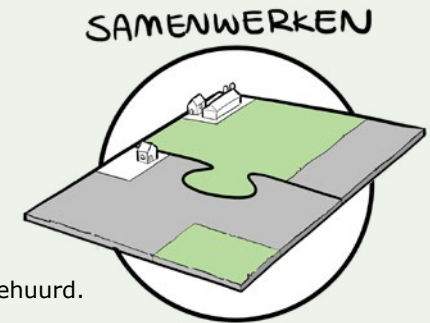
Het bedrijf verbouwt deels eigen krachtvoer in de vorm van gerst en veldbonen. Veldbonen worden binnen het GLB-toeslagensysteem ook beloond met extra toeslag. Andere voordelen zijn dat het machinepark en arbeid gedeeld kunnen worden. Wietze-Jan rijdt o.a. op de aardappelrooier en ervaart het werken op het gemengde bedrijf daardoor afwisselender

dan werken op uitsluitend het melkveebedrijf. Het komt ook voor dat piekperiodes rond arbeid op het melkvee- en het akkerbouwbedrijf elkaar overlappen. In die situatie wordt extra arbeid ingehuurd.

Nadelen

"Nadat er aardappels op een perceel hebben gestaan wordt er weer grasklaver of kruidenrijk grasland ingezaaid dat de bodemvoorraad aan o.a. stikstof en organische stof opnieuw gaat aanvullen. Dit betekent dat er extra bemest moet worden, wat nadelig kan zijn. Het opnieuw inzaaien van grassen en kruiden levert bovendien hogere inzaaikosten op. Een ander nadeel is dat het percentage permanent grasland laag is doordat alle grasland meeloopt in de vruchtwisseling. Daardoor voldoet de melkveetak niet aan eisen op dit punt zoals die bijvoorbeeld worden gesteld door de certificeringsschema's On the Way to Planet Proof en Beter voor Koe, Natuur en Boer. De meerwaarde van meerdere centen per kg melk die die schema's op kunnen leveren, is dus helaas niet te realiseren."

Ten opzichte van melkveebedrijven met vrijwel uitsluitend gras, heeft dit bedrijfssysteem ook als nadeel dat permanente koolstofopslag niet mogelijk is. Onder het tijdelijk grasland wordt weliswaar koolstof opgeslagen, maar die wordt door de teelt van akkerbouwgewassen weer afgebroken. De teelt van aardappelen op voormalig grasland levert soms risico op voor schurftaantasting. Dat is een nadeel omdat het de kwaliteit van het pootgoed vermindert.

Wietze-Jan zou graag het krachtvoer volledig willen vervangen door eigen geteelde gewassen. Momenteel is dat nog niet lonend omdat diverse krachtvoergrondstoffen op de markt goedkoper zijn dan de eigen geteelde gewassen als veldbonen en granen.

Belemmeringen

"Samenwerking vraagt van beide partijen dat we voortdurend rekening moeten houden met het belang van zowel de melk-vee- als de akkerbouwtaak. Bij het maken en uitvoeren van plannen moet je elkaar dingen gunnen. Dat voelt soms als een beperking van je eigen vrijheid. Maar het kan ook de kick geven van het gezamenlijk realiseren van een goed resultaat. In de loop van de jaren hebben we geleerd om elkaars belangen goed te kennen en er rekening mee te houden. Het belang van het bedrijf als geheel staat voorop."

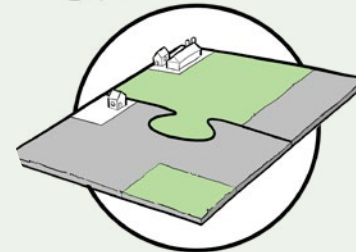
De broers hebben afgesproken om elkaar veel vrijheid te geven voor beslissingen over ieders eigen bedrijfstak. Alleen grote veranderingen in strategie, bouwplan en machines worden in gezamenlijk overleg genomen.

Ontbrekende kennis

Wietze-Jan ervaart de beperkte kennis die er is over de invloed van de gezamenlijke vruchtwisseling op de bodemvruchtbaarheid en de kwaliteit van de voedergewassen op hun bedrijf als een beperking. "Het steeds weer aanvullen van de nutriënten nadat een perceel is gebruikt voor akkerbouwgewassen is een uitdaging en levert vaak vragen op als: zitten er in het gras wel voldoende nutriënten voor het hoogproductieve vee? Mede daarom heb ik een voeradviseur ingeschakeld die op dit terrein deskundig is. Maar veel adviseurs en dienstverleners hebben moeite met de vragen rond deze thema's en kunnen daardoor ook niet echt ondersteunen bij het verbeteren van het totale bedrijfsresultaat op dit bedrijf waar de beide takken verknoot zijn."

Een andere uitdaging voor de beide broers is om de mest nog beter te benutten. Daarvoor is meer kennis nodig over de samenstelling en werking van alle mestsoorten die ze op hun bedrijf kunnen maken: drijfmest, vaste mest, dikke fractie en dunne fractie (na scheiding van drijfmest). Vraag is o.a. of mestraffinage wellicht mogelijkheden biedt om nog meer mest op maat te maken.

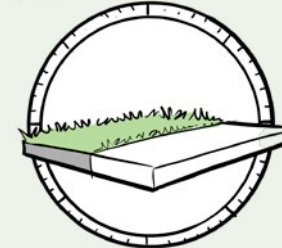
SAMENWERKEN

VERTROUWEN

AANDEEL VOER VAN EIGEN LAND

Lessen en inzichten agri-cluster melkvee en akkerbouw

Het proces van en met de ondernemers geeft inzicht in hun ondernemerschap en de bedrijfseconomische en duurzaamheidsresultaten. Die worden hieronder nader belicht. Ook een paar andere aandachtspunten bij samenwerking tussen akkerbouw en melkveehouderij hebben we hier beknopt op een rijtje gezet.

Kenmerken ondernemers

De kenmerken van de veehouders en akkerbouwers binnen dit bedrijfssysteem zijn:

- Aandacht voor onderlinge communicatie en opbouwen van vertrouwen.
- Intensieve uitwisseling van wensen van akkerbouwer en melkveehouder gevolgd door constructief samen zoeken naar oplossingen en de vertaling daarvan naar bedrijfseconomische gevolgen.
- Stapsgewijs werken naar het steeds verder bouwen aan de samenwerking om er samen nog meer voordelen uit te halen. Dit is een meerjarig proces omdat ieder jaar weer nieuwe inzichten oplevert.
- Samen inspelen op kansen rond de meerwaarde van de combinatie van akkerbouw en veehouderij voor afnemers en consumenten die nadruk leggen op kringlooplandbouw en duurzaamheid.

Impact op economie

Positief:

- Het melkveebedrijf biedt een goede invulling voor rustgewassen. Het kan de opbrengst ervan benutten en het schept voor de akkerbouwer mogelijkheden voor meerjarige rustgewassen. Het melkveebedrijf repareert op deze wijze de 'schade' (onttrekking van nutriënten en afbraak van organische stof) die aan de grond wordt toegebracht door m.n. rooivruchten.
- Het akkerbouwbedrijf biedt mestplaatsingsruimte en kan profiteren van positieve bijdrage mest aan bodemvruchtbaarheid. In gezamenlijk overleg kunnen de mestsoort en -kwaliteit ook aangepast worden.
- Bij bio-bedrijven biedt akkerbouwbedrijf door teelt van krachtvoerachtigen de mogelijkheid de krachtvoerkosten te verlagen.
- Bij gangbare bedrijven is dit ook relevant, maar is het voordeel geringer door relatief lagere prijs van krachtvoer.
- Bij bio-bedrijven is aanvoer van mest cruciaal voor de bodemvruchtbaarheid.

Impact op KPI's / duurzaamheid

- Samenwerking met akkerbouwer leidt voor melkveehouder niet tot positievere uitkomsten van Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij. Reparatie en opbouw van stikstof tijdens rustperiode wordt door de KringloopWijzer onterecht gezien als 'stikstofverlies'.
- Het positieve effect van organische stofopbouw door de veehouder is niet zichtbaar met de bestaande KPI's voor melkveebedrijven.
- Samenwerking leidt voor melkveehouder over het algemeen wel tot positievere KPI's voor ammoniakemissie per ha en eiwit van eigen land wanneer ook akkerbouwgrond wordt meegenomen in de berekening van het bedrijfsareaal.
- Bij intensieve samenwerking en betrekken van alle land in de vruchtwisseling, zal het percentage blijvend grasland dalen; dit is een ongunstig effect voor de bodemvruchtbaarheid van het land van de melkveehouder.
- In het algemeen: duurzaamheid op de akkerbouwpercelen neemt toe en op de graspercelen neemt het af. Uit oogpunt van duurzaam bodembeheer zou gelden: alleen samenwerken onder de voorwaarde dat bestaand blijvend grasland niet in de vruchtwisseling wordt opgenomen. Dat is gemakkelijker uitvoerbaar wanneer een akkerbouwer samenwerkt met meerdere melkveehouders die ieder een klein deel van hun areaal inbrengen in de gezamenlijke vruchtwisseling. Dan is het ongunstige effect voor het melkveebedrijf in de KringloopWijzer ook kleiner.
- Samenwerking maakt het lastig of meestal onmogelijk voor een melkveebedrijf om te voldoen aan de voorwaarden voor Planet Proof en Beter voor Koe, Natuur en Boer. Dat is het gevolg van de punten die hierboven zijn genoemd.
- Op dit type bedrijven zou de combinatie van de biodiversiteitsmonitoren voor de melkveehouderij en de akkerbouw, een totaalbeeld moeten schetsen van de biodiversiteit op het combi-bedrijf. Tot nu toe hebben de ondernemers niet het beeld dat de combi van monitoren daar in slaagt. Mogelijk zou er een extra biodiversiteitsmonitor ontwikkeld kunnen worden die specifiek op duurzaamheidsdoelen voor samenwerkende bedrijven wordt gericht.

Impact op natuurinclusief

Voor akkerbouwer:

- Positief door meer gewassen in het bouwplan: gras, klaver, voedergewassen en mengteelten.
- Het positieve effect van klaver is groter op schrale grond.
- Positief voor rijker en meer divers bodemleven, incl. hoger organische-stof-gehalte.

Voor melkveehouder:

- Kruidenrijke grasmengsels doen het vaak beter op schrale grond.
- Ongunstig doordat blijvend grasland meer bijdraagt aan biodiversiteit dan tijdelijk grasland.
- Hogere kosten voor zaaizaad en grondbewerking door het veelvuldig opnieuw inzaaien van gras en eventueel kruiden. Bij toepassing van kruidenrijke grasmengsels zijn de kosten hoger dan bij gras/klaver.

Anticiperen op markt en beleid

- Regionale kringlooplandbouw.
- Minder gebruik van kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen voor akkerbouwgewassen.
- Meer aandacht voor natuurlijke bodemvruchtbaarheid: organische stof en ziekteresistentie.

Risico's herkennen en oplossingen

Risico	Oplossing
Ondernemers hebben belangstelling maar zien ook beren op de weg: financiële voor- en nadelen verrekenen vergt veel inzicht en vertrouwen. Dat geldt ook voor afspraken over oogstrisico.	<ul style="list-style-type: none">• Heldere afspraken over verrekening voor- en nadelen.• Niet te moeilijk hierover doen: ook als het 70/30 wordt verdeeld in plaats van 50/50 zijn beide partners nog steeds beter af.• Vast vruchtwisselingsschema met aanvullende afspraken die daarbij nodig zijn.• Betalen voor geleverde eenheden: kg ds voer, m³ mest, toegevoegde o.s., enz.• Onafhankelijke deskundige mediator die ondersteunt bij bespreking en verdeling van de financiële voor- en nadelen.
Structuurschade-irritatie bij partners. Wanneer akkerbouwer de aardappelen te laat oogst, kan melkveehouder in het volgende jaar op dat perceel minder N aanwenden. Wanneer veehouder de maïs nat oogst levert dat structuurschade op voor volgend gewas van akkerbouwer.	<ul style="list-style-type: none">• Eerder rooien en oogsten.• Meenemen in financiële verrekening van voor- en nadelen.
Bij bedrijfsopvolging is er risico van beëindiging van de samenwerking.	Positieve ervaringen zullen beëindiging afremmen.
Experimenteren met optimalisatie samenwerking (bijv. nieuwe bodembewerkingen) levert risico's op.	<ul style="list-style-type: none">• Wel heel nuttig om nieuwe kennis toe te passen.• Afspraken over wie risico's draagt.

Belemmeringen door regelgeving

1 Samenwerking rond mest

Het gebruik van mest van een melkveehouder die samenwerkt met een akkerbouwer op meer dan 10 km afstand en waarbij meer dan 25% van de mest wordt gebruikt op de grond van de akkerbouwer, wordt momenteel belemmerd door kostenverhogende regelgeving. In dat geval kan de mest niet vervoerd worden via boer-boer transport, maar moet de duurdere route van transport via een intermediair worden gevolgd. Om in dit geval samenwerking beter te faciliteren zou het nuttig zijn dat LNV/RVO een speciaal type mestsamenwerkingsovereenkomst zou invoeren. Binnen deze overeenkomst kunnen de beide partners mest gebruiken op alle land die de afzonderlijke partners in gebruik hebben. Ze worden dan dus voor de mestboekhouding gezien als één bedrijf; juridisch blijven het gescheiden bedrijven. Nader onderzoek kan mogelijk aangeven wat een logische maximumafstand tussen de partners is. Dit type overeenkomst levert voor RVO ook minder noodzaak op tot controle op mesttransporten tussen bedrijven, zonder dat ze een maatschap of andere economische samenwerking hoeven aan te gaan.

2 Teelt van eiwitrijke gewassen nog niet lonend

De teelt van eiwitrijke gewassen zoals veldbonen, luzerne en lupinen wordt vaak genoemd als een kans bij samenwerking tussen melkveehouders en akkerbouwers. Deze gewassen kunnen dan deels krachtvoer en/of soja vervangen. In de praktijk is het financiële voordeel er echter nog niet, mede vanwege de lage opbrengsten van deze gewassen en de lage prijzen voor eiwitgewassen op de mondiale markten. Ook de extra bijdrage vanuit het GLB voor dergelijke gewassen verandert daar weinig aan. Aanvullende subsidies of beloningen of extra punten binnen de GLB-ecoregeling kunnen hier wellicht verandering in brengen.

3 Verschillende KPI's in biodiversiteitsmonitoren

Voor een goed inzicht van de samenwerking op biodiversiteits-KPI's zou het waardevol zijn om voor samenwerkende melkvee- en akkerbouwbedrijven aparte KPI's te hebben inclusief bijbehorende referentiemaatstaven die af zullen wijken van de referentiemaatstaven voor afzonderlijke melkvee- en akkerbouwbedrijven. Bij gebruik van de huidige KPI's scoort het melkveebedrijf binnen de samenwerking relatief ongunstig voor de KPI's N-bodemoverschot en aandeel blijvend grasland. Beide hebben te maken met het tijdelijk grasland waarin extra stikstof vastgelegd wordt, dat weer verbruikt wordt bij erop volgend gebruik voor akkerbouwgewassen. De ongunstige score geldt ook voor de KPI aandeel eiwit van eigen land, wanneer eventuele eiwitgewassen die binnen de samenwerking worden geteeld, buiten de Kringloopwijzer van het melkveebedrijf blijven. Deze ongunstige scores maken deelname aan duurzaamheidsprogramma's als Planet Proof en Beter Voor Koe, Natuur en Boer niet mogelijk. Door nader onderzoek en analyse van resultaten van samenwerkende bedrijven kan gewerkt worden aan betere referentiemaatstaven voor deze groep samenwerkende bedrijven.

Deze belemmering geldt ook voor gemengde bedrijven met akkerbouw en melkveehouderij.

Hans Kroodsma:

“Kansen en meerwaarde herkennen in maatschappelijke ontwikkelingen.”

Motivatie en visie

Kroodsma (43) is al sinds zijn vroege jeugd liefhebber van weidevogels. “Op 69% van mijn land heb ik een vorm van weidevogelbeheer. Ik zie daarin een kans voor de melkveesector om beter aan te sluiten op maatschappelijke wensen als het gaat om duurzame vormen van landbouw en natuurbeheer. We zullen met z’n allen de beschikbare ruimte optimaal moeten benutten. De landbouw in het algemeen en ikzelf, op mijn bedrijf, hebben daar een cruciale rol in.”

Die verantwoordelijkheid pakt hij o.a. op als voorzitter van het collectief, waarin hij collega’s mee wil nemen om stappen voorwaarts te zetten. En door vanuit een open en positieve houding in verbinding te staan met de ‘buitenwereld’.

Voor zijn eigen bedrijf richt hij zich op:

- Het ontwikkelen van een landschapsplan met omwonenden.
- Het vermarkten van zijn bedrijfseigen kaas, van zijn biologisch bedrijf.

Beide focusgebieden passen in het motto van Kroodsma “Lekker boeren in balans met de omgeving!”

Meer over Kroodsma

- 30 ha’s ANLb-beheer, gericht op weidevogels. Daarnaast nog 35 ha legselbeheer.
- In 2022 omgeschakeld naar biologische bedrijfsvoering.
- Betrokken deelnemer bij gebieds- en landschapsontwikkeling rond bedrijf.
- Sterke ambitie om bij te dragen aan gezonder voedsel, natuur en landschap, groene energie en recreatie.

Wat gaat Kroodsma aanpassen tussen nu en 2030?

- Via extra ha weidevogelbeheer hogere vergoedingen realiseren. In het plan is deelname aan Aanvalsplan Grutto het uitgangspunt geweest. Hierdoor stijgt het aantal ha's ANLb-beheer met 15 ha, inclusief extra plasdrasplekken. De extra opbrengsten voor beheer worden op basis van de huidige ANLb-vergoedingen geschat op € 27.000. Daar staat tegenover dat derving van gewasopbrengst gecompenseerd moet worden door extra voeraankopen, waarvan de kosten geschat worden op € 10.000.
- Bouw van een windmolen om zelfvoorzienend voor energie te worden. Dit vergt een investering van € 150.000,- en levert jaarlijks € 25.000 aan extra saldo, vooral door de besparing op kosten voor elektriciteit.
- Start met productie en verkoop van kaas van eigen melk. Dit levert jaarlijks aan extra saldo € 20.000 op voor 200.000 kg verkaasde melk.
- Zelfvoorzienend worden voor (kracht)voer via samenwerking met akkerbouwer in de buurt. De meerkosten hiervan vanwege duurder voer zijn € 10.000.

Kroodsma wil ook nog onderzoeken hoe de financieringslasten van extern beheerde grond verlaagd kunnen worden. Externe financiers of grond laten afwaarderen, zijn opties die hij overweegt. In het huidige plan is het effect daarvan nog niet opgenomen.

ONDERNEMERSCHAP

WEIDEVOGELS

PLAS DRAS STOKEN

KRUIDENRIJK

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Meer en intensiever weidevogelbeheer
- Minder koeien per hectare
- Regionale voerproductie
- Regionale energieproductie
- Diversiteit in gewassen
- Meer landschapselementen

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 2030
Bedrijfsoppervlakte (ha)	94	120
waarvan ha productiegrasland	94	90
waarvan ha akkerbouw	5	30
% veen/klei/zand	8 / 72 / 20	8 / 72 / 20
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	904	900
Melkkoeien	137	160
Melkproductie per koe	6.620	5.600
Melkproductie per ha	9.600	7.500
Krachtvoer+bijproducten per 100 kg melk	31	18
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	2.050	1.000
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	0	0
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	8.040	6.000

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

**vanaf herfst 2022 is het bedrijf omgeschakeld naar een biologische bedrijfsvoering

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021/'22	2030	Vershil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	60,2	74,0	+13,8	Hogere melkprijs door bio-productie en daarnaast hogere gehalten aan vet en eiwit in de melk door Jersey's
Omzet en aanwas	1,0	1,1	+0,1	
Overige opbrengsten totaal	10,5	18,3	+7,9	
- w.v. natuurbeheer	4,2	7,1	+2,9	Extra beheersvergoedingen door deelname aan intensief weidevogelbeheer (Aanvalsplan Grutto)
- w.v. GLB-gelden	4,2	4,3	+0,1	
- w.v. overig/nevenactiviteiten	2,1	6,9	+4,8	Productie en verkoop van eigen kaas en voordeel windenergie
Uitgaven				
Toegerekende uitgaven	26,8	32,4	+5,6	Hogere voerkosten door gewasopbrengstderving bij extra weidevogelbeheer en door aankoop van lokaal geproduceerd krachtvoer
Niet-toegerekende uitgaven	14,8	17,4	+2,5	Meer loonwerk voor veldwerkzaamheden
Schuld per kg melk	1,26	1,45	+0,19	Hoger door investering in windmolen
Betaalde rente	2,5	7,2	+4,7	Hoger rentetarief in 2021
Aflossingen	5,0	5,8	+0,8	Hogere aflossing door hogere schuld
Resultaat-kengetallen				
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	44,8	61,0	+16,2	Opbrengsten stijgen sterker dan toegerekende uitgaven
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	30,0	43,7	+13,7	Totale opbrengsten stijgen meer dan de totale uitgaven
Mutatie liquiditeit absoluut in €	138.000	205.000	+67.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	14,4	21,9	+7,5	Minder positief dan productieresultaat door hogere uitgaven voor rente, aflossing, privé en belastingen
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	20%	23%	+3%	
Kritieke melkprijs per kg melk	45,8	52,1	+6,3	Verwachte melkprijs is hoger dan de kritieke melkprijs

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

Alle geplande aanpassingen samen verhogen de mutatie liquide middelen met € 67.000. Dit komt vooral door de extra opbrengsten uit melk met hogere gehalten, natuurbeheer, energie en uit kaasproductie en -verkoop. De overschakeling naar gebruik van krachtvoer uit de regio verhoogt de kosten, die mogelijk terugverdiend worden doordat de kaas dan meer marktwaarde heeft als regio-product. Omdat de vergoedingen binnen de randvoorwaarden voor Aanvalsplan Grutto nog niet beschikbaar zijn, is een aparte berekening gemaakt op basis van ANLb-vergoedingen voor beheer in 2023. Deze berekening leidde tot een daling van de mutatie liquide middelen van ruim € 1.000. Uitgedrukt per beheerde ha is dat € 30. Dit betekent dat met een iets hogere vergoeding per beheerde ha, deelname aan het Aanvalsplan Grutto financieel aantrekkelijk zou kunnen zijn. Deze uitkomst wordt echter sterk bepaald door de verwachte daling van de grasopbrengst en de graskwaliteit op de ANLb-percelen. Onder iets minder gunstige omstandigheden kan de gewasopbrengstdaling al snel een daling in bedrijfseconomisch resultaat van honderden euro's per ha veroorzaken.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Samen met stakeholders Aanvalsplan Grutto organiseren en implementeren	Collega-melkveehouders in de buurt, Collectieven, provincies en LNV
2	Met bank langzamer aflossen bespreken	Diverse banken of financiers
3	Korte keten creëren	MKB in de buurt
4	Lokale biologische akkerbouwer zoeken voor samenwerking	Akkerbouwers in de regio
5	Aankoop van grond in samenwerking met externe financier om grondkosten te beperken	Grondcoöperatie Rijkdom, ASR, stichtingen, kerk, Vogelbescherming
6	Windmolen kopen	Windmolenproducent

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	1.128	+	Lager krachtvoergebruik en lagere productie per koe geven hogere CO ₂ -eq emissie per kg meetmelk. Wel lagere emissie per ha door extensivering.
2	N-bodemoverschot per ha	117	60	Lager door wegvallen kunstmestgebruik
3	NH ₃ emissie per ha	30	-	Extensivering leidt tot lagere emissie per ha
4	% eiwit van eigen land	67%	-	Zwaarder beheer leidt tot lagere gewasopbrengsten en daardoor meer voeraankopen
5	% blijvend grasland	87%	=	
6	% ANLb beheersgrond	31 %	35%	Uitbreiding ha en intensiever beheer
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	3.717	=	
8	Overige duurzaamheidsthema's			<ul style="list-style-type: none"> Hoger waterpeil leidt tot meer biodiversiteit Bio-krachtvoer betrekken uit de regio

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022. Vanaf herfst 2022 is het bedrijf omgeschakeld naar een biologische bedrijfsvoering.

Conclusies duurzaamheid

Dit bedrijf is tijdens het boekjaar 2022 overgeschakeld naar een biologische bedrijfsvoering. In de tabel staan onder 2022 driejaarsgemiddelden die deels gebaseerd zijn op de periode waarin nog gangbaar werd geboerd. Het ligt voor de hand dat het resultaat de komende jaren nog zal veranderen door o.a. het intensievere weidevogelbeheer en het lagere krachtvoerverbruik per koe. Het plan is om het weidevogelbeheer nog verder te verbeteren o.a. door een hoger waterpeil rond de percelen met natuurbeheer.

Agnes de Boer:

“Natuur wijst en dicteert de weg naar gezonde voeding.”

Motivatie en visie

De Boer (31) wil gezond en voedzamer eten produceren. Met een bedrijf dat geen ecologische schade veroorzaakt voor de omgeving. “Ik zet me met volle kracht in voor de grote veranderingen in de landbouw. In verbinding met de natuur, waarin alles in relatie staat tot elkaar. Er valt nog heel veel te leren. Hoe kunnen we de bodem voeden breder zien dan N-, P- en K-bemesting? Hoe kunnen schimmels en bacteriën ondersteunen bij het krijgen van een productieve bodem die gezond eten oplevert?”

Voor De Boer is het kennen en benutten van natuurlijke processen de kern van haar manier van boeren. Wormen, bokashi, stripgrazing, bomen planten en diversiteit benutten bij het voorkomen van ziekten en plagen, ziet ze als bouwstenen voor haar landbouwbedrijf van 2030 waarin:

- Melkvee de hoofdrol speelt, gecombineerd met bomen, schapen, varkens, kippen en eenden.
- De focus ligt op het realiseren van een circulair ecosysteem.

Eten produceren dat de mens voedt in plaats van vult, op een manier die generatie op generatie uitvoerbaar blijft. Dat is de missie van De Boer. “Via een bedrijfssysteem dat gericht is op een productie per ha die vergelijkbaar is met die in de huidige ‘gangbare’ landbouw, of zelfs hoger. Het zou mooi zijn wanneer mijn systeem ook andere boeren zou uitdagen om er mee aan de slag te gaan.”

Meer over De Boer

- Sinds 2009 is het bedrijf biologisch.
- In 2021 begonnen met stripgrazing.
- In 2022 gestopt met het gebruik van krachtvoer.
- Bedrijfsvoering volledig gericht op natuurinclusieve regeneratieve landbouw. Bij elke uitgave wordt de vraag gesteld of het daar aan bijdraagt.

Wat gaat De Boer aanpassen tussen nu en 2030?

Plan 1: Regeneratief bedrijf

- Het melkveebedrijf wordt omgevormd naar een bedrijf met meerdere landbouwtakken die samen bijdragen aan een natuurinclusief en regeneratief bedrijf. Onderdelen hiervan zijn 60 melkkoeien, 10 schapen, 2 fokzeugen, 500 kippen, 500 eenden, een voedselbosrand, 5 ha groentetuin, 30 walnootbomen, 1 ha boomgaard en enkele poelen. De extra veehouderijtakken leveren € 25.000 aan neveninkomsten op. Dit is het verschil tussen de extra saldo's van € 50.000 en extra uitgaven voor arbeid van € 25.000. Deze resultaten zijn meegenomen in de bedrijfseconomische resultaten. De extra inkomsten uit groenten en bomen zijn buiten beschouwing gelaten bij het doorrekenen van dit plan.
- Om deze takken allemaal mogelijk te maken wordt 25 ha land extra gepacht van Staatsbosbeheer waar extra hooi voor droge koeien en strooisel gewonnen kan worden. De bijbehorende jaarlijkse uitgaven aan pacht zijn € 16.200.
- De aanpassingen vergen investeringen in vee, boomgaard, voedselbosrand en potstal. In totaal betreft dit € 100.000.
- Om in de toekomst minder kuil en meer hooi te kunnen voeren is in het plan ook een investering in een hoodrooginstallatie (van € 400.000) opgenomen.
- Alle geproduceerde melk wordt geleverd aan een zuivelverwerker.

Plan 2: Boerderijwinkel

Dit plan is identiek aan plan 1, maar daaraan wordt een investering (van € 80.000) in een eigen boerderijwinkel toegevoegd. In die winkel worden eigen zuivelproducten, vlees en eigen geproduceerde groenten en fruit verkocht. De verwerking van de zuivel gebeurt door een externe partner. Door de verwerking in eigen beheer en de eigen marketing van de producten wordt een gemiddelde

ONDERNEMERSCHAP

GEZONDE MELK

VERKOOP AAN HUIS

KRUIDENRIJK

omzet uit melk verwacht van € 1,80 per kg melk. De verkoop van eigen vlees zal naar verwachting € 38.000 extra en die van groenten € 60.000 opleveren. Hier staan ook extra uitgaven tegenover: zaaizaad (€ 10.000), betaalde arbeid (€ 160.000), energie (€ 20.000) en extra algemene kosten waaronder administratie en verzekeringen (€ 16.000).

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Biologisch grasland en akkers
- Potstal waar ruige mest wordt geproduceerd
- Eenden, kippen, varkens en schapen voor diversiteit
- Samenwerking met Staatsbosbeheer bij beheer natuurgrasland
- Gebruik van compost en bokashi voor verbetering bodemvruchtbaarheid
- Laagstamboomgaard
- Walnootbomen
- Poelen

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 1 2030 Regeneratief	Plan 2 2030 Boerderijwinkel
Bedrijfsoppervlakte (ha)	46	71	71
waarvan ha productiegrasland	46	65	65
waarvan ha overig grondgebruik	0	6	6
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	418	360	360
Melkkoeien	70	60	60
Melkproductie per koe	5.960	6.000	6.000
Melkproductie per ha	9.080	5.000	5.000
Krachtvoer+bijproducten per 100 kg melk	6	0	0
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	360	350	350
N-bemesting totaal per ha productiegrasland	0	0	0
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	9.745**	9.000	9.000

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

**op basis van meetgegevens van de kuilen

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021/'22	Plan 1 2030 Regeneratief	Vershil	Plan 2 2030 Boerderijwinkel	Vershil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	49,7	57,4	+7,7	180,0	+130,3	Hogere melkprijs in 2030 door hogere gehalten aan vet en eiwit in de melk. In plan 2 is dit de melkprijs bij huisverkoop van eigen producten.
Omzet en aanwas	5,9	9,8	+3,9	20,4	+14,5	Extra jongvee voor vleesverkoop. In 2030 hoger door verkoop in eigen winkel.
Overige opbrengsten totaal	7,1	26,1	+19,0	42,8	+35,7	
- w.v. akkerbouw	0,0	0,0	0,0	16,7	+16,7	Extra opbrengsten uit akker- en tuinbouw door verkoop in eigen winkel
- w.v. werk voor derden	2,3	2,8	+0,4	2,8	+0,4	
- w.v. GLB-gelden	4,3	8,9	+4,6	8,9	+4,6	Extra GLB-gelden
- w.v. overig/nevenactiviteiten	0,4	14,4	+14,0	14,4	+14,0	Neveninkomsten uit andere takken
Uitgaven						
Toegerekende uitgaven	13,2	11,8	-1,5	16,0	+2,8	Gestopt met krachtvoer. Bij lokale afzet extra kosten voor zaden en plantgoed.
Niet-toegerekende uitgaven	12,2	30,3	+18,1	58,4	+46,2	Extra kosten voor pacht, hooidrooginstallatie (o.a. energie). Daarnaast bij lokale afzet ook voor arbeid, bewerkingskosten, melkverwerking en winkel.
Schuld per kg melk	1,20	2,69	+1,48	2,91	+1,71	Investeringen leiden tot hogere schuld
Betaalde rente	2,4	13,4	+11,0	14,5	+12,1	In 2021 zeer laag. Extra rentebetalingen in de plannen i.v.m. geld lenen voor investeringen
Aflossingen	4,8	10,7	+5,9	11,6	+6,8	Extra aflossingen door extra leningen in de plannen 1 en 2
Resultaat-kengetallen						
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	49,4	81,5	+32,0	227,1	+177,7	Hogere opbrengsten en lagere of (t.o.v. opbrengsten) relatief lage toegerekende kosten
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	37,3	51,2	+13,9	168,8	+131,5	Bij lokale afzet stijgen opbrengsten relatief sterker dan de extra niet-toegerekende kosten, zoals o.a. pacht, arbeid/bewerkingskosten en kosten winkel
Mutatie liquiditeit absoluut in €	48.000	7.000	-41.000	388.000	+340.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	12,4	2	-10,4	107,8	+95,4	Zie toelichting hierboven
Liquideitsmarge (in % van opbr.)	20%	2%	-18%	44%	+24%	Zie toelichting hierboven
Kritieke melkprijs per kg melk	37,2	55,4	+18,1	72,2	+34,9	Verwachte melkprijzen zijn hoger dan kritieke melkprijzen

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

De mutatie liquide middelen in plan 1 bij melkleverantie aan de zuivelfabriek, is lager dan in de huidige situatie. Dit komt vooral door de hogere uitgaven voor rente en aflossingen. Die zijn het gevolg van leningen voor de vele investeringen die in dit plan zijn gedaan en waarvan de extra saldo's vrij laag zijn ingeschat. Van de investering in de hooidrooginstallatie zijn de verwachte voordelen voor diergezondheid en de mogelijke meeropbrengst door deelname aan een hooimelk-marktconcept, nog niet opgenomen in het plan. Ook de uitgaven voor pacht stijgen.

De resultaten van plan 2 laten een sterk positief resultaat zien. De mutatie liquide middelen neemt dan in euro's toe met bijna 3,5 ton. Dit is het resultaat op basis van de gehanteerde uitgangspunten. Daar moet bij aangetekend worden dat deze uitgangspunten veel onzekerheden bevatten. Met name de investeringen die nodig zijn in dit plan, de exploitatiekosten en de hoeveelheden producten die verkocht kunnen worden, zullen bepalend zijn voor het resultaat van dit plan met afzet via een eigen winkel.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Potstal realiseren	Adviseur
2	Hooidrooginstallatie	Collega boeren
3	Boomgaard aanplanten	Adviseur fruitteelt
4	Kippen, schapen, varkens	Zelf
5	Voedselbosrand aanleggen	Adviseur voedselbos
6	Boerderijwinkel bouwen en inrichten	Andere boeren / bouwbedrijf / zelf
7	Potentie voor recreatiewoningen verkennen	Gemeente en bouwbedrijf

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 1 + 2 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	1.119	+	Overschakeling naar minder krachtvoer en lagere melkproductie per koe verhoogt waarschijnlijk CO ₂ -eq per kg meetmelk
2	N-bodemoverschot per ha	-53	+	Lage totaal mestgift van 110 kg N uit organische mest en weidemest in 2022
3	NH ₃ emissie per ha (bemesting + oogst)	40	-	Extensivering
4	% eiwit van eigen land	88%	+	Minder aanvoer van krachtvoer
5	% blijvend grasland	26%	=	Grond wordt deels gebruikt voor akkerbouw en groente
6	% ANLb beheersgrond	0%	+	Verkennen mogelijkheden
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	3.968	=	
8	Overige duurzaamheidsthema's		+	Voedselbosstrook, fruitbomen, poelen, meerdere soorten vee en samenwerking met Staatsbosbeheer

*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

Conclusies duurzaamheid

Het bedrijf De Boer is al meer dan 10 jaar biologisch. Het bedrijf is nu gericht op meer natuurinclusief boeren met een sterk accent op gezond eten en het beter benutten van natuurlijke processen, onder andere ook door het combineren van meerdere landbouwvakken op het bedrijf. De bijdrage die het bedrijf op die manier gaat leveren aan biodiversiteit en milieu, komt niet tot uiting in de relatief smalle scope van de indicatoren in de tabel hierboven. Onderdeel van het benutten van natuurlijke processen zijn de voorjaarsafkalvende veestapel en het toepassen van gebruikskruising.

Door samenwerking met een biologische akkerbouwer is het aandeel blijvend grasland laag. Verder zijn er in de regio van het bedrijf weinig mogelijkheden om deel te nemen aan ANLb-beheer.

Lessen en inzichten bedrijfssysteem maatschappelijke meerwaarde

Het proces van en met de ondernemers geeft inzicht in hun ondernemerschap en bedrijfseconomische en duurzaamheidsresultaten. Die worden hieronder nader belicht. Ook een paar andere aandachtspunten bij het maatschappelijk meerwaarde bedrijfssysteem hebben we hier beknopt op een rijtje gezet.

Kenmerken ondernemers

De kenmerken van de ondernemers binnen dit bedrijfssysteem zijn:

- Ondernemers hebben brede maatschappelijke oriëntatie en zijn gevoelig voor maatschappelijke prikkels; zien de kansen en willen die benutten.
- Positieve grondhouding: de ondernemers zien meer kansen dan belemmeringen. Sterke motivatie en pioniersgeest.
- Netwerker en kenniswerker. De ondernemers gaan op zoek naar kennis en naar personen die hen kunnen helpen hun bedrijfsconcept verder vorm te geven.
- Overtuigd en toegewijd: de ondernemers maken hun eigen plannen die hen op het lijf geschreven zijn en waar ze zeer overtuigd voor gaan.
 - Op het eerste bedrijf zijn dat de thema's biologisch, natuurbeheer, peilverhoging, deelnemen aan omgevingsplanontwikkeling met streekbewoners, eigen zuivelproductie en verkoop (korte keten).
 - Op het tweede bedrijf gaat het om biologische productie, meervoudige kringlopen sluiten met zowel meerdere diersoorten als fruit en groenten, voedselbosrand, eigen zuivelverwerking, boerderijwinkels en recreatiewoningen.
- Omgaan met ontmoedigende reacties: de ondernemers moeten bestand zijn tegen ontmoedigende reacties van sommige collega's die vooral bedreigingen zien in plaats van kansen.

Impact op economie

- Economische meerwaarde is in principe randvoorwaarde voor dit systeem

omdat de ondernemer uitsluitend maatschappelijke behoeften toevoegt wanneer hij/zij daarmee toegevoegde waarde voor het eigen inkomen kan realiseren.

- De impact op economie van het maatschappelijke meerwaardesysteem is sterk afhankelijk van:
 - opbrengstprijzen en kosten van de producten en diensten die het bedrijf levert;
 - grondkosten;
 - financiering van het bedrijf.

Zie de beschrijving onder 'extensief bedrijfssysteem' voor meer info over grondkosten en financiering.

Impact op KPI's / duurzaamheid / natuurinclusief

- Over het algemeen gaat het hier om extensieve bedrijven die veel nadruk leggen op natuurinclusieve landbouw in combinatie met biologische landbouw. Meestal scoren deze bedrijven gunstig voor alle indicatoren uit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij, met uitzondering van de broeikasgasemissie per kg melk. Door veel gras, weinig krachtvoer en een lagere productie per koe is de methaanemissie per kg melk relatief hoog; weergegeven per ha is die emissie echter laag.
- Op het eerste bedrijf wordt op een groot deel van het bedrijfsoppervlak natuurbeheer toegepast. Het tweede bedrijf is sterk gericht op de inzet van natuurlijke processen en circulaire ecosystemen.
- De KPI's van de biodiversiteitsmonitoren voor de melkveehouderij en de akkerbouw tonen niet de totale ecologische meerwaarde die de bedrijfsvoering op deze bedrijven heeft. Wat de bedrijven vooral extra toevoegen is het werken binnen meer op natuurlijke processen gebaseerde agrarische ecosystemen.

- De meerwaarde van deze bedrijven is ook vooral de verbinding met brede maatschappelijke doelen. Zeker ook doelen die waardevol zijn voor de license to produce. Die meerwaarde is dus meer dan duurzaamheid en natuurinclusief.

Anticiperen op markt en beleid

- De bedrijven spelen in op trends en beleidsdoelen rond landbouw, natuur en voedselproductie.
- Landbouwsystemen met minder tot geen inputs en zeer geringe schadelijke emissies.

Risico's herkennen en oplossingen

Risico	Oplossing
Maatschappelijke meerwaarde wordt onvoldoende verwaard	Zoeken naar marktsegmenten/niches, consumenten en zakelijke partners die waarde hechten aan producten en diensten.
Onvoldoende kennis van afzetmarkten en marktontwikkeling	Marktverkenning uitvoeren en markt netwerk opbouwen.
Meerdere functies vergt kennis en organisatievermogen	Ondernemerschapstraining. Deelnemen aan studie- en netwerkclubs binnen dit segment.
Financiering <ul style="list-style-type: none"> • Voor banken riskant • Hoge financieringslasten (rente en aflossing), met name wanneer de rente hoog is 	Alternatieve financieringsvormen: impact-beleggers, crowd funding, NGO's, overheden, grondfondsen, enz.
Te optimistisch begroten	Schakel expert in voor advies.
Ondernemer heeft te weinig daadkracht om plannen uit te voeren. Risico van onprofessionele rommelige uitvoering wat slecht is voor imago bij afnemers en maatschappij.	Zorg voor coach, sparring partner of medewerker die ondersteunt bij daadkrachtig optreden richting doelen.
Bedrijfsresultaten monitoren en beoordelen is lastig bij gebrek aan referentiemaatstaven.	Bedrijfsanalyse met inbreng van gespecialiseerd adviseur of in studiegroepen met soortgelijke bedrijven.

Belemmeringen door regelgeving

1 Niet meetbare bijdrage aan natuur en milieu

Deelnemers die werken aan plannen voor meer intensieve vormen van het beheer van natuur en het verbeteren van bodemvruchtbaarheid binnen hun bedrijf, lopen er tegen aan dat hun bijdrage aan de brede begrippen biodiversiteit en milieu niet meetbaar is. De scope van de biodiversiteitsmonitoren die zijn ontwikkeld voor de melkveehouderij en de akkerbouw is daarvoor te smal, omdat deze uitsluitend gaan over ANLb en kruidenrijk grasland. Om deze bijdrage te kwantificeren - en afrekenbaar te maken - zal gezocht moeten worden naar aanvullende KPI's of andere instrumenten om de voordelen van agro-ecologische voedselsystemen beter op waarde te schatten. Dit gaat bijvoorbeeld over zaken als agro-forestry, voedselbos, voederhaag en bijdragen aan een hoge mate van soortenrijkdom en variatie binnen het landschap.

2 Toegestane activiteiten binnen een bestemmingsplan

Nevenactiviteiten kunnen op gespannen voet staan met de agrarische bestemming binnen het bestemmingsplan. De hoofdtak moet agrarisch zijn en het bedrijf moet ook een inkomen opleveren dat voldoende is om er als ondernemer(s) van rond te kunnen komen. In de hier beschreven plannen van veehouders gaat het nadrukkelijk om activiteiten die te maken hebben met landbouw en voedselproductie en -verkoop. Het kan nuttig zijn om binnen bestemmingsplannen na te gaan of de hier beschreven verbrede activiteiten voor landbouwbedrijven mogelijk gemaakt kunnen worden voor het geval de bestaande bestemmingsplannen dat niet toelaten. Meer natuurinclusieve voedselproductie moet niet geblokkeerd worden door bestemmingsplannen die landbouw te eng definiëren. Uiteraard is dit geen pleidooi voor grootschalige voedselverwerking op het platteland.

Arjen Kooi:

“Zoeken naar economisch verdienmodel met zwaarder natuurbeheer.”

Motivatie en visie

Kooi (44) boert op de grens van een hoge zandrug en laaggelegen veen. “Mijn weidegrond ligt grotendeels op veen. Ik doe veel aan agrarisch natuurbeheer; deels ook via particulier natuurbeheer. Dat past bij me want ik ben weidevogelliefhebber. In de omgevingsplannen voor dit gebied komt een nog zwaarder accent op natuurbeheer. Daarnaast heeft de provincie Groningen het plan om het waterpeil in het veenweidedeel te verhogen. De vraag is of ik hier kan blijven boeren op de manier waarop ik nu boer. Ik wil dat wél! Daarom denk ik nu na hoe ik met mijn bedrijf kan inspelen op die toekomstige omgevingsplannen. Kan ik dan nog een goed inkomen verdienen op basis van een bedrijfsvoering die bij mij past? Hou ik dan nog voldoende kwaliteitsgras zodat de melkproductie van mijn koeien op peil blijft? Dat wil ik helder hebben. Alleen dan kan ik een goede gesprekspartner zijn voor het overleg over die toekomstplannen met de provincie en andere stakeholders in de omgeving.”

De bedrijfsvoering is gericht op de combinatie van:

- Melkveehouderij
- Natuurbeheer
- Ijsboerderij

De missie van Kooi is om een gewaardeerd beheerder van natuur en landschap te zijn in het gebied Hunzelaagte. “Ik wil me zeker aanpassen aan nieuwe plannen, maar vindt compensatie van inkomensschade die erdoor ontstaat, cruciaal. Ik wil wel in de toekomst een levensvatbaar bedrijf kunnen overdragen aan degene die mijn bedrijf overneemt. Het bedrijf moet dus ook zijn waarde houden.”

Meer over Kooi

- Bedrijf ligt op de rand van hoge zandgrond en laag en nat veengebied.
- Particulier natuurbeheer op 16 ha Natura-2000-grond.
- 12 ha ANLb met uitgestelde maaidatum, kruidenrijk grasland en extensief weiden. Daarnaast ook nog 43 ha ANLb-legselbeheer. Het bedrijf ligt in weidevogelgebied, ganzengedoooggebied en waterwingebied. Daardoor kan weinig gras geoogst worden tot en met mei. De eerste grassnede gaat daardoor grotendeels verloren. Dit verlies aan kwalitatief goed voer als gevolg van een groot areaal weidevogel- en ganzenbeheer wordt gecompenseerd met de aankoop van kwalitatief goed ruwvoer.
- De inzet voor weidevogels en ganzen levert vergoedingen voor natuurbeheer en voor ganzenschade op die ca. 8,5 cent per kg melk zijn.
- Ijsboerderij met ijsverkoop op een plek waar veel recreanten voorbij komen.
- Kooi denkt graag actief mee over gebiedsplannen, maar ervaart de huidige onzekerheden rond die plannen en de traagheid in de besluitvorming als een belemmering. Hij wil graag een actief overleg om samen oplossingen te vinden.

Wat gaat Kooi aanpassen tussen nu en 2030?

In het plan zijn nu de volgende aanpassingen verwerkt:

- Meer ha natuurbeheer, vanwege de omgevingsplannen. Hoe hier op inspelen, is de vraag die de komende tijd beantwoord moet worden. Kooi heeft verkend wat de gevolgen zouden zijn van deelname aan het Aanvalsplan Grutto: een grootschalig landelijk plan voor weidevogelbeheer. Daarbij is uitgegaan van een stijging van de ha's ANLb van 12 naar 45 ha op basis huidige vergoedingen. De vergoedingen voor natuurbeheer zouden daardoor stijgen met € 38.000.
- Minder koeien en lagere productie per koe. Zwaarder natuurbeheer zal leiden tot een lagere ruwvoeropbrengst en een lagere ruwvoer kwaliteit. Het bedrijf wordt hierop aangepast door de veestapel te verkleinen en de melkproductie per koe te verlagen. De krachtvoergift per koe wordt verhoogd als compensatie voor de lagere kwaliteit van het ruwvoer. Het resultaat is dat de melkproductie daalt van 900.000 naar 750.000 kg en de voerkosten toenemen met € 4.000.
- De kosten voor bemesting en mestafzet nemen af met resp. € 3.000 en € 4.000.
- De loonwerkkosten stijgen met € 5.000 doordat als gevolg van extra natuurbeheer, meer gras in ronde balen wordt geperst in plaats van in een rijkui.

Opties voor toekomstige aanvullingen op de plannen

- Meer ha koop of pacht waarop voldoende en kwalitatief goed ruwvoer gewonnen kan worden.
- Aanpassingen die – afhankelijk van de kansen en rendement – worden overwogen zijn: aanschaf melkrobot, inhuur extra arbeid, Jersey-koeien en omschakeling naar biologisch.

Deze opties zitten nu niet in het plan. De exacte invulling van het plan voor 2030 zal afhangen van overleg met stakeholders over de toekomstwensen rond natuurbeheer en de mogelijkheden die Kooi ziet om daar op in te spelen.

Toegepaste natuurinclusieve maatregelen in 2030

- Particulier natuurbeheer
- Weidevogelbeheer op 73% van het bedrijfsareaal
- Opvang van ganzen in ganzengedoo gebied

Landbouwkundige kengetallen

Kengetal	KLW 2022	Plan 2030
Bedrijfsoppervlakte (ha)	83	83
waarvan ha productiegrasland	67	67
waarvan ha natuurgrasland	16	16
% veen/klei/zand	74 / 2 / 24	74 / 2 / 24
Melkproductie bedrijf (in 1.000 kg)	912	750
Melkkoeien	106	100
Melkproductie per koe	8.580	7.500
Melkproductie per ha	11.000	8.700
Krachtvoer+bijproducten* per 100 kg melk	34	40
Krachtvoer+bijproducten* per melkkoe	2.920	3.000
N-bemesting uit kunstmest per ha productiegrasland	93	133
N-bemesting uit kunstmest per ha natuurgrasland	0	0
Opbrengst productiegrasland kg ds per ha bruto	11.560	10.000
Opbrengst natuurgrasland kg ds per ha bruto	2.300	2.300

*op basis van 88% droge stof (= krachtvoerbasis)

Bedrijfseconomische kengetallen

Opbrengsten	2021	2030	Vershil	Toelichting op resultaten
Melkgeld	42,3	49,3	+7,0	
Omzet en aanwas	2,4	3,1	+0,8	Hogere omzet en aanwas per kg melk vanwege lagere melkproductie per koe. Absoluut blijft omzet en aanwas ongeveer gelijk.
Overige opbrengsten totaal	18,4	24,2	+5,9	
- w.v. natuurbeheer	8,5	11,7	+3,2	Hogere vergoedingen uit natuurbeheer
- w.v. GLB-gelden	4,3	5,1	+0,8	Hoger per kg melk o.a. door daling kg melk
- w.v. overig/nevenactiviteiten	5,6	7,4	+1,8	
Uitgaven				
Toegerekende uitgaven	15,1	19,2	+4,1	Hogere voerkosten door extra ruwvoeraankopen en lagere kosten voor bemesting
Niet-toegerekende uitgaven	14,6	19,3	+4,6	Hogere kosten loonwerk
Schuld per kg melk	1,22	1,46	+0,24	Schuld per kg melk stijgt door lagere melkproductie. Absolute schuld blijft gelijk.
Betaalde rente	2,4	7,3	+4,9	Hoger rentetarief
Aflossingen	4,9	5,8	+1,0	Lagere melkproductie geeft hogere aflossing per kg melk
Resultaat-kengetallen				
Saldo (opbr. minus toegerek. uitgaven)	47,9	57,4	+9,5	Hoger saldo, maar wel in combinatie met minder kg melk
Productieresultaat (saldo minus niet-toegerek. uitgaven)	33,3	38,1	+4,8	Idem
Mutatie liquiditeit absoluut in €	159.000	107.000	-52.000	
Mutatie liquiditeit per kg melk	17,7	14,3	-3,4	
Liquiditeitsmarge (in % van opbr.)	28%	19%	-9%	
Kritieke melkprijs per kg melk	24,6	35,0	+10,4	Verwachte melkprijs is hoger dan de kritieke melkprijs

Toelichting op de tabel: Groen gearceerde cellen = gunstig bedrijfseconomisch resultaat; rood gearceerde verschillen = ongunstig bedrijfseconomisch resultaat. Zie tekst op pag. 16 tot en met 18 voor nadere toelichting op de kengetallen in deze tabel.

Conclusies bedrijfseconomie

De aangenomen extra vergoedingen voor het intensievere natuurbeheer compenseren niet de daling in mutatie liquide middelen die het extra natuurbeheer veroorzaakt. Bij de hier gehanteerde uitgangspunten – inclusief gestandaardiseerde schuld – neemt de mutatie liquiditeit af met € 52.000. Deze resultaten geven naast de gevolgen van de aanpassingen rond natuurbeheer, ook de gevolgen van de stijging van het rentetarief weer. Het intensievere natuurbeheer leidt tot een daling van het productieresultaat met € 14.000. Het hogere rentetarief geeft – bij de hier gebruikte gestandaardiseerde schuld – een stijging van de rentelasten van € 33.000. Deze beide factoren zijn de belangrijkste redenen voor de achteruitgang van de mutatie liquiditeit.

In aparte berekeningen is nagegaan wat de gevolgen van het geplande extra beheer zouden zijn in 2023. Daaruit blijkt dat de melkveehouder in dat geval € 27.000,- achteruit gaat in mutatie liquide middelen. Dat komt voor de 45 ha beheerde grond die in aanmerking zou kunnen komen voor Aanvalsplan Grutto, neer op circa € 600,- per hectare. Dat is het bedrag dat de melkveehouder zou moeten ontvangen om zijn mutatie liquide middelen op peil te houden bij deelname aan het intensievere natuurbeheer.

Kooi zoekt bij voorkeur naast hogere beheersvergoedingen, ook compensatie in de vorm van productieve grond waar hij kwalitatief goed ruwvoer kan oogsten. Op die manier wil hij de melkproductiedaling van het vee zo veel mogelijk voorkomen. Wanneer die optie mogelijk is, zou een extra doorrekening van dat plan inzicht kunnen geven in wat in dat geval het effect is van extra beheergrond binnen het bedrijf.

Kengetallen duurzaamheid

Nr	KPI	KLW 2022*	Plan 2030 +/-	Toelichting 2030
1	CO ₂ -eq per kg meetmelk	1.570	-	Hoger krachtvoeraandeel in rantsoen
2	N-bodemoverschot per ha	279	-	Lagere bemesting
3	NH ₃ emissie per ha	45	-	Lagere veebezetting per ha
4	% eiwit van eigen land	71%	-	Gewasproductie neemt af
5	% blijvend grasland	94%	=	
6	% ANLb beheersgrond	34%	73%	Zwaarder beheer
7	Aantal uren beweiding melkvee 2022	1.755	-	Meer bijvoeding in de stal i.v.m. lagere kwaliteit ruwvoer

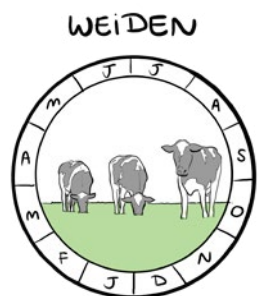
*driejaarsgemiddelde over de jaren 2020 tot en met 2022

Conclusies duurzaamheid

De vergelijking binnen KringloopWijzer met een referentiegroep, betreft hier een referentiegroep met een gemiddeld percentage veen van 23%, terwijl dit op het bedrijf van Kooi 74% is. Hierdoor is de vergelijking vooral minder passend voor de KPI's CO₂-eq per kg meetmelk en N-bodemoverschot per ha die sterk afhankelijk zijn van het aandeel veengrond. De extensivering die in 2030 plaats vindt, is positief voor het stikstofbodemoverschot, de ammoniakemissie per ha en % ANLb beheersgrond. Het aantal ha ANLb-beheer neemt toe. De extensivering leidt er toe dat het beschikbare aandeel eiwit van eigen land iets zal afnemen; in 2030 zijn de voeraankopen daardoor hoger. Door de afname van de gewasproductie zal het aantal uren beweiding waarschijnlijk ook afnemen, omdat de hoeveelheid beschikbaar gras afneemt. Het zou ook constant kunnen blijven, in combinatie met een lagere drogestof-opname uit weidegras. Of zelfs hoger kunnen worden, doordat de melkproductie per koe daalt, wat goed past bij veel weiden en lagere kosten voor inkuilen.

Belangrijkste nog uit te voeren actiepunten / op te lossen belemmeringen

Nr.	Actiepunt	Wie bij betrekken
1	Overleg met Provincie Groningen over gebiedsdoelen en vergoedingen	Provincie, Collectief
2	Overleg met Prolander over grondbeschikbaarheid en grondgebruik	Prolander, Collectief
3	Overleg met grondeigenaren in de buurt over grondgebruik en eventuele samenwerking rond natuurbeheer	Grondeigenaren in de buurt
4	Overleg met Collectief Groningen West over beheermogelijkheden en vergoedingen	Collectief
5	Inschakeling adviseurs voor doorrekenen alternatieve bedrijfsplannen om in te spelen op kansen en randvoorwaarden	Adviseurs
6	Afweging maken: wel/niet biologisch	Adviseurs
7	Onderzoeken meerwaarde melk	Afnemers melk
8	Onderzoek investering in melkrobot	Leveranciers melkrobot

Lessen en inzichten bedrijfssysteem natuurbedrijf

Het proces van en met drie ondernemers die werken aan dit bedrijfssysteem geeft inzicht in hun ondernemerschap en de bedrijfseconomische en duurzaamheidsresultaten. Die worden hieronder nader belicht. Ook een paar andere aandachtspunten bij het natuurbedrijf bedrijfssysteem hebben we hier beknopt op een rijtje gezet.

Kenmerken ondernemers

De kenmerken van de ondernemers binnen dit bedrijfssysteem zijn:

- Grote interesse voor en betrokkenheid bij natuurbeheer.
- Intensieve samenwerking met stakeholders binnen natuurbeheer: Staatsbosbeheer⁴, Natuurmonumenten, Provinciaal Landschap, Prolander, provincie, collectief en vrijwilligers die betrokken zijn bij natuur.

Impact op economie

- Economische meerwaarde is in principe randvoorwaarde voor dit systeem omdat het leveren van natuurdiensten een belangrijk onderdeel is van het inkomen op dit bedrijf.
- De impact op het economisch resultaat is sterk afhankelijk van:
 - opbrengsten voor de uitvoering van natuurbeheer;
 - opbrengsten voor de producten melk en vlees;
 - opbrengsten voor eventuele nevenactiviteiten.
- De kosten doen er ook toe. Met name de kosten die de grond met zich meebrengt en de wijze van financiering zijn relevant.

Zie de beschrijving onder 'extensief bedrijfssysteem' voor meer info over grondkosten en financieringsvormen.

Impact op KPI's / duurzaamheid / natuurinclusief

- Het gaat hier om extensieve bedrijven die veel nadruk leggen op natuurinclusieve landbouw, eventueel in combinatie met biologische landbouw. Over het algemeen scoren deze bedrijven gunstig voor alle indicatoren uit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij, met uitzondering van de broeikasgas-

emissie per kg melk. Door veel gras, weinig krachtvoer en een lagere productie per koe is de methaanemissie per kg melk vaak relatief hoog.

- Naast KPI's per kg melk zou het relevant zijn om voor deze bedrijven ook een KPI te hebben voor de vleesproductie, bijvoorbeeld de hoeveelheid broeikasgassen per kg vlees.
- De KPI's van de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij tonen niet de totale ecologische meerwaarde die de bedrijfsvoering op deze bedrijven heeft. Wat ze toevoegen, is het werken met dichter bij de natuur staande agrarische ecosystemen met voedselproductie-functie.
- Relevant zou ook zijn hoe de broeikasgasuitstoot per ha van beheer met vee zich verhoudt tot de uitstoot bij beheer zonder vee.

Anticiperen op markt en beleid

- De bedrijven spelen in op trends en beleidsdoelen rond landbouw, natuur en voedselproductie. Natuur- en diervriendelijke melk- en vleesproductie zijn belangrijke ontwikkelrichtingen voor de toekomst.
- Landbouwsystemen met minder tot geen externe inputs en zeer geringe schadelijke emissies.

Risico's herkennen en oplossingen

Risico	Oplossing
Veel overleg nodig met organisaties over planning en uitvoering	Heldere communicatie zowel mondeling als op schrift/digitaal
Afhankelijkheid van veranderend natuurbeleid	Continu kennis bijspijkeren
Concurrentie met collega-boeren om grond die beheerders en terreineigenaren beschikbaar hebben	Zorg voor goed aanbod, denk mee met terreinbeheerder en toon ervaring.
Te weinig aandacht voor aanvullende nevenactiviteiten die rendement kunnen verbeteren	Denk na over wat er nog meer kan: excursies, adopteer-een-koe-initiatief, workshops, enz.
Meerdere functies vergt kennis en organisatievermogen	Trainingen rond ondernemerschap en natuur en deelnemen aan netwerken

⁴ Vind [hier](#) meer informatie over samenwerking tussen Staatsbosbeheer en melkveehouders

Belemmeringen rond samenwerking en regels

1 Betrokken partijen moeilijk bereikbaar en een tijdrovend proces

Het idee om te ontwikkelen in de richting van natuurbedrijf kan een reeds lang gekoesterde wens van een boer zijn. Maar het kan ook ontstaan naar aanleiding van gebiedsplannen waarin een melkveehouder kansen onderkent om meer natuurbeheer uit te voeren. Voor de daadwerkelijke ontwikkeling van het plan is overleg nodig met partners zoals provincie, provinciaal grondbeheerder Prolander (in Groningen en Drenthe), gebiedscommissie, terreinbeherende organisatie, agrarisch collectief en mogelijk omwonenden. Het kan jaren duren voordat een beleidsvoornemen tot meer natuurbeheer in de regio zover is dat een melkveehouder samen met deze partners een overeenkomst kan sluiten. De ervaring in dit project was, dat die wachtpriode gepaard gaat met veel onzekerheden en – in de ogen van de boer - gebrek aan serieus gesprek en daadkracht aan de kant van de provincie en Prolander; inclusief onduidelijkheid welke persoon of instantie in welke fase van het proces de regie heeft en/of als nuttig aanspreekpunt kan fungeren. Dit belemmert en frustreert de planvorming door de boer. Deze belemmering kan worden opgeheven door een transparant proces te volgen en een contactpersoon aan te wijzen waar de boer terecht kan voor (a) het tonen van interesse voor natuurboer en (b) overleg en onderhandeling over samenwerking rond natuurbeheer in het gebied.

2 Spanningen tussen landbouw en terrein-beherende organisatie (TBO)

In sommige gebieden ervaren boeren en ook TBO-medewerkers spanning in de samenwerking. Dat kan diverse redenen hebben: concurrentie tussen boeren rond de pacht van TBO-grond; verschil in opvatting over hoe natuurbeheer uitgevoerd zou moeten worden en historisch gegroeide wederzijdse negatieve sentimenten. De onderlinge relaties zijn erg afhankelijk van individuele boeren en TBO-medewerkers. Het zou waardevol zijn om te komen tot onderlinge samenwerkingsvormen die dergelijke spanningen verminderen. Het kerndoel daarbij zou moeten zijn dat de bereidheid om samen te werken toeneemt, en dan met name tussen boeren die meer natuurinclusief willen boeren en TBO's die intensiever willen samenwerken met landbouwers in de omgeving. De onderlinge samenwerkingsvorm zou bijvoorbeeld ingevuld kunnen worden door een samenwerkingsorgaan met duidelijk gedefinieerde doelen en een onafhankelijke voorzitter. Mogelijk kunnen ook collectieven hier een rol spelen bij het verbeteren van de samenwerking.

3 Te lage vergoedingen voor natuurbeheer

Uit de doorgerkende plannen en eerder onderzoek, is gebleken dat de vergoe-

dingen die per ha ANLb worden uitgekeerd te laag zijn om het financieel aantrekkelijker te maken voor bedrijven met een groot aandeel natuurbeheersgrond. Gangbaar beheer en optimale gewasoogst worden dan aantrekkelijker gevonden door veehouders dan natuurbeheer voor de geldende tarieven. Voor intensiever beheer (meer gewasopbrengst-beperkende maatregelen) dat een groot deel van het bedrijf betreft (o.a. voorgesteld in Aanvalsplan Grutto) zijn vergoedingen nodig die hoger zijn dan de huidige. Bij deze vormen van beheer waarbij meer dan 20 à 30% van het rantsoen voor melkvee bestaat uit laagwaardiger gewas, neemt het productievermogen van grond en dieren over het algemeen sterker af dan bij een gering aandeel daarvan in het rantsoen. De noodzakelijke vergoedingen die nodig zijn om inkomensverlies te voorkomen zijn afhankelijk van bedrijfsspecifieke omstandigheden. Verschillende omstandigheden en verschillende natuurdoelen zullen uiteraard leiden tot verschillende bedragen.

4 Langjarige contracten voor ANLb

Zowel de bestaande ANLb-contracten als de overeenkomsten voor grondgebruik tussen boeren en TBO's, zouden langer lopende overeenkomsten moeten zijn om aan te sluiten bij langjarige natuurdoelen en verdienmodellen. Dat geeft meer zekerheid aan alle betrokken partijen. Op die manier zou ook voorkomen moeten worden dat gronden van TBO's of overheden die worden gebruikt door boeren periodiek weer via openbare inschrijving aangeboden moeten worden. Dit laatste wordt voorgeschreven door het zogenoemde Didam-arrest, maar is belemmerend voor het opbouwen van een langdurig gezamenlijk beheer door natuurbeheerders en boeren.

5 Financiering van vergoedingen vanuit regiofonds

Al jaren ervaren melkveehouders de vergoedingen voor natuurbeheer als 'te laag'. De vraag is hoe deze vergoedingen verhoogd zouden kunnen worden. Het voorstel is om dit te doen via een regionale heffing op natuur en landschap. Iedere regio bepaalt zelf de hoogte van de heffing en gebruikt het geld om de betaling voor het behoud en ontwikkelen van natuur en landschap te bekostigen. Deze wijze van werken lijkt op die van waterschappen. In plaats van het gezamenlijk beheer van water, gaat het hier echter om het gezamenlijk beheer van natuur en landschap. Die zijn bepalend voor hoe de omgeving er uit ziet en bepalen daarmee ook woon- en leefgenot van de bewoners van de regio. Het ligt voor de hand dat de besteding van gelden uit dit fonds ook wordt bepaald door een regionaal overlegorgaan. Dat zouden gemeenten of provincies kunnen zijn, maar het zou ook anders ingevuld kunnen worden.

Conclusies

Wat hebben de deelnemende melkveehouders en de bij het project betrokken begeleiders geleerd van de gemaakte bedrijfsplannen en van het proces binnen het project?

Hun conclusies zijn hieronder weergegeven voor vier onderdelen:

- 1 Over ondernemerschap en plannen maken.
- 2 Over verdienmodellen en perspectief.
- 3 Over duurzaamheid en natuurinclusief.
- 4 Over kansen voor de vijf bedrijfssystemen.

Over ondernemerschap en plannen maken

• **Melkveehouders verschillen in bedrijfsstrategie**

De verschillen tussen strategieën en plannen van de deelnemers worden allereerst veroorzaakt door verschillen in ideaalbeelden over hun toekomstig melkveebedrijf. Daarnaast ook door verschillen in verwachtingen op de gebieden van marktkanalen, maatschappelijke behoeften, regelgeving en financieringsmogelijkheden. Hierachter zitten verschillen tussen melkveehouders in het zien en waarderen van kansen en bedreigingen. Deze diversiteit in deelnemers en in hun voorkeuren voor bedrijfssystemen heeft een grote diversiteit in bedrijfsplannen opgeleverd. Er valt dus iets te kiezen wanneer het gaat om de toekomst van de melkveehouderij.

• **Economische haalbaarheid van bedrijfssystemen hangt af van ondernemerschap, motivatie en creativiteit van de ondernemer**

Voor alle bedrijfsplannen die zijn gemaakt binnen de vijf bedrijfssystemen, geldt dat er perspectief is. Dat perspectief hebben de deelnemers zelf gemaakt door in te spelen op kansen die ze zien voor de invulling van ieders eigen bedrijfssysteem. Motivatie voor de gekozen strategieën en creativiteit bij het invullen daarvan, zijn daarbij cruciaal. Waar een wil is, is een weg. Deze combinatie van strategie en creativiteit tekent ieders eigen ondernemerschap.

• **In groepen brainstormen en discussiëren levert een bredere kijk op de toekomst op**

De deelnemers ervaren veel meerwaarde van de inbreng van toekomstbeelden door collega-melkveehouders, marktpartijen en adviseurs. Groepsdiscussies over toekomstige bedrijfsplannen worden het meest gewaardeerd binnen het proces

om te komen tot een eigen plan. De andere cruciale elementen in de gekozen groepsaanpak om bedrijfsplannen voor 2030 te maken waren:

- de toekomst als belangrijkste uitgangspunt nemen en niet de huidige situatie;
- een actief gestuurd proces van zes bijeenkomsten dat zich stapsgewijs ontwikkelt van toekomstbeelden naar bedrijfsplannen;
- een vooraf geformuleerde selectie van vijf mogelijke bedrijfssystemen als kapstok;
- eenmalig keukentafelgesprek met bedrijfsadviseur om het zelf gemaakte plan te bespreken en aan te vullen.

• **Inschakelen adviseur bij doorrekenen en adviseren aan eind planfase heeft meerwaarde**

Binnen het project hebben de melkveehouders grotendeels hun eigen plannen opgesteld en doorgerekend met ondersteuning vanuit het project. Als extra ondersteuning was er een feedback- en adviesgesprek met een bedrijfsadviseur. Het zou meerwaarde hebben om bij herhaling van deze aanpak van planvorming, de bedrijfsadviseur een actievare rol te geven bij het opstellen en doorrekenen van het plan. Dat biedt mogelijkheden voor een betere borging van het verwerken in de begroting van alle relaties tussen toekomstbeelden, aanpassingen en financiële kengetallen. Met als eindresultaat een plan waarmee de melkveehouder ook in gesprek kan gaan met financiers over medefinanciering.

Over verdienmodellen en perspectief

• **Alle gemaakte plannen zijn financieel haalbaar**

Op grond van de gebruikte uitgangspunten die deelnemers hebben gekozen, zijn de gemaakte plannen voor 2030 op acht van de negen bedrijven haalbaar. Dat wil hier zeggen: op basis van de verwachte werkelijke bedrijfsschuld in 2030 is de toename liquide middelen na uitvoering van alle plannen positief. De melkveeouders kunnen alle rekeningen betalen en daarnaast is er voldoende budget beschikbaar voor de privé-uitgaven, belastingen en vervangingsinvesteringen. Op het ene bedrijf waar het plan niet haalbaar is, komt dat met name door de combinatie van sterk verhoogde financieringslasten als gevolg van investeringen en sterk toegenomen kosten voor mestafzet vanwege het vervallen van de derogatie. Het bedrijf zal aanvullende aanpassingen moeten doen om te komen tot een haalbaar plan.

- **De financiering van bedrijven heeft veel invloed op de resultaten**

De vorige conclusie heeft betrekking op de werkelijke financieringssituatie van alle bedrijven, dus de werkelijke schuld vóór en na de uitvoering van het plan. De hoogte van de schuld per kg melk in de uitgangssituatie heeft echter een grote invloed op de haalbaarheid van de bedrijfsplannen. Die schuld bepaalt samen met de rentabiliteit, de ruimte voor aanvullende investeringen met geleend geld. De in dit rapport getoonde cijfers van de bedrijven zijn niet gebaseerd op de werkelijke schuld van ieder bedrijf, maar op een gestandaardiseerde schuld in de uitgangssituatie die ongeveer overeenkomt met de gemiddelde Nederlandse schuld van € 1,20 per kg melk. Dit is gedaan uit privacy-overwegingen: we wilden niet de werkelijke schuld zichtbaar maken. Op basis van die gestandaardiseerde schuld, zijn de plannen voor twee van de negen bedrijven niet haalbaar. Op deze extensieve bedrijven leveren de investeringen zoveel extra financieringslasten op, dat de mutatie liquide middelen bij die gestandaardiseerde schuld negatief zal zijn. Dit betekent dat niet alle rekeningen dan betaald kunnen worden. De twee genoemde bedrijven zitten met hun werkelijke schuld overigens onder de gestandaardiseerde schuld. Bij de werkelijke schuld hebben ze daardoor lagere financieringslasten en wel een positieve mutatie liquide middelen. Dus gunstiger resultaten voor dit kengetal dan de waarden die in dit rapport zijn vermeld. Of de getoonde bedrijfsplannen toepasbaar zijn voor andere bedrijven in Nederland, hangt dus onder andere sterk af van de schuld per kg melk in de uitgangssituatie.

- **Op acht van de negen bedrijven verbetert het productieresultaat**

De verbetering van het productieresultaat is op acht van de negen bedrijven positief. Dat wil zeggen dat het bedrijf dat ontstaat na de implementatie van het plan, een beter bedrijfsresultaat oplevert: het verschil tussen de opbrengsten en de uitgaven (exclusief de financieringslasten, privé-uitgaven, belastingen en vervangingsinvesteringen) wordt gunstiger. Op de natuurboerderij is dat bij de gebruikte uitgangspunten voor de vergoedingen voor natuurbeheer niet het geval. Het doel van dat plan was ook vooral om te achterhalen of het opgestelde plan voor intensiever natuurbeheer haalbaar zou zijn. Dat zal het alleen zijn wanneer hogere vergoedingen worden betaald of andere aanpassingen worden gedaan die kunnen zorgen voor een beter productieresultaat.

- **Mestafzetkosten, hoge rente en vergunningen remmen bedrijfsontwikkeling**

Hoge mestafzetkosten door het wegvallen van derogatie is een remmende factor voor het ontwikkelen en uitvoeren van bedrijfsplannen. Vooral intensieve melkvee-

bedrijven worden door het vervallen van de derogatie geconfronteerd met hoge extra mestafzetkosten. De twee intensieve bedrijven (ca. 20.000 kg melk per ha) zullen gemiddeld € 55.000 kwijt zijn aan mestafzetkosten. Daarnaast hebben ze ook nog extra kosten van de extra grond die ze aan het bedrijf toegevoegd hebben, mede om mestafzet te beperken. In de Fries-Groningse kleiregio leidt dit tot veel verzoeken van melkveehouders aan akkerbouwers om extra mest af te nemen. Of om te komen tot nieuwe samenwerkingsovereenkomsten tussen melkveehouders en akkerbouwers die gericht zijn op meer gezamenlijke vruchtwisselingsplannen. De animo hiervoor is onder melkveehouders momenteel groter dan onder akkerbouwers. De hogere rente na jaren lage rentetarieven is een tweede remmende factor, met name bij investeringen. Als derde factor spelen ook onduidelijkheden over de geldigheid van vergunningen en het niet meer afgeven van vergunningen voor uitbreiding een belangrijke rol als oorzaak van de pessimistische kijk op ontwikkelingsmogelijkheden van vele melkveehouders. Of het vervallen van de derogatie bijdraagt aan het verminderen van de emissie van stikstof naar bodem, water en lucht wordt betwijfeld. Zowel door melkveehouders als deskundigen.

Over duurzaamheid en natuurinclusief

- **Duurzaamheid en natuurinclusief: soms hoofdoel, vaak subdoel**

Duurzaamheid en natuurinclusief zijn voor vier van de negen bedrijven een belangrijk doel waarmee het succes van het bedrijfsplan staat of valt. Dit geldt voor de melkveehouders binnen de bedrijfssystemen maatschappelijke meerwaarde en natuurbedrijf en voor de biologische melkveehouder die samenwerkt met een biologische akkerbouwer. Voor de overige vijf deelnemers is duurzaamheid een subdoel waarvan de invulling vooral wordt bepaald door voorwaarden die de melkfemer hanteert en kansen die er zijn voor met name ANLb-vergoedingen of andere vormen van natuurbeheer en dierenwelzijn. Zowel vanuit de markt als via beleid, komen langzamerhand meer stimulansen voor verduurzaming: keteninitiatieven van zuivelverwerkers rond duurzame melkstromen, de beschikbaarheid van vergoedingen voor natuurbeheer en nieuwe financieringsvormen voor natuurinclusieve grond. Bijna alle deelnemers uit dit project zien hierin kansen voor het inspelen op maatschappelijke wensen.

- **Plannen hebben positieve impact op duurzaamheid**

Zes van de negen bedrijven hebben in 2030 een intensiteit die lager is dan 10.000 kg melk per ha. Twee bedrijven zitten tussen en 15.000 en 20.000 kg melk per

ha. Zeven van de negen extensiveren in hun plan voor 2030. Verder zien we dat de trends in de ontwikkeling van de KPI's uit de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij over het algemeen ook gunstig zijn. Sommige bedrijven zouden wel meer ANLb willen toepassen, maar kunnen dat niet omdat ze niet in een gebied zitten waar ANLb-vergoedingen beschikbaar zijn.

Over kansen voor de vijf bedrijfssystemen

- **Extensivering is kansrijk bij extra opbrengsten en lage grondkosten**

Extensivering als enkele maatregel betekent òf minder koeien op de zelfde grond, òf meer grond voor de zelfde koeien. Beide leiden over het algemeen tot een lager rendement. Tenzij de melkveehouder in staat is om als gevolg van extensivering hogere prijzen te krijgen voor melk en vlees en/of hogere vergoedingen voor diensten zoals o.a. ANLb-beheer en eco-activiteiten uit het GLB. Ook neveninkomsten kunnen bijdragen aan een beter verdienmodel. Bijvoorbeeld de verwerking en verkoop van eigen melk en vlees of neventakken als recreatie en horeca. Die neventakken renderen eerder wanneer het extensieve bedrijf er voor de buitenwereld aantrekkelijk uit ziet. Ook alternatieve grondfinancieringsmogelijkheden bijv. afwaardering van grond, leningen met lage rente en langere aflossingstermijnen of lage pachtprijs kunnen bijdragen aan een beter verdienmodel bij extensivering. Voor gangbare extensieve bedrijven met natuurbeheer kan overschakeling op biologisch een beter inkomen opleveren, door de hogere prijzen voor melk en vlees. Het optimaliseren van de bedrijfsvoering binnen de extensieve situatie kan ook bijdragen aan een beter extensief verdienmodel.

- **Intensivering heeft over het algemeen een positiever effect op bedrijfs-economische resultaten dan extensivering**

Meer melk per ha produceren levert over het algemeen een hoger bedrijfseconomisch resultaat. Dit komt met name door de hoge kosten van grond die - in het Fries-Gronings kleigebied - duidelijk hoger zijn dan de opbrengsten die een melkveehouder er mee kan realiseren. Investerings in stallen en productierechten hebben op middellange termijn een hoger rendement, vooral wanneer ze zorgen voor meer omzet. Op langere termijn kan de waardeestijging van grond wel zorgen voor rendement door vermogenswinst. Het vervallen van de derogatie zal intensivering afremmen vanwege hogere kosten voor mestafvoer.

- **Samenwerking melkveehouderij en akkerbouw biedt perspectief maar vergt veel wederzijds begrip en flexibiliteit**

Samenwerking kan als belangrijkste voordelen opleveren: betere bodemvruchtbaarheid en ruimere vruchtwisseling voor de akkerbouwer en betere mestplaatsing en extra voerproductie voor de melkveehouder. Voorwaarde voor een succesvolle samenwerking is dat de partners veel oog hebben voor elkaars wensen rond de genoemde thema's en de financiële voordelen ook beiden kunnen ervaren. Communicatieve vaardigheden en samen innovatief optimaliseren, zijn daarvoor nodig. Dat laatste vooral om alle voordelen die samenwerking kan bieden, goed te benutten.

- **Bedrijfssystemen maatschappelijke meerwaarde en natuurbedrijf vergen veel motivatie en ondernemerschap**

Melkveehouders die belangstelling hebben voor deze bedrijfssystemen hebben over het algemeen een brede maatschappelijke oriëntatie en een sterke intrinsieke motivatie om in te spelen op maatschappelijke behoeften. Zij zien kansen en kunnen die verzilveren. Het vergt een passend netwerk van leveranciers en afnemers die bij kunnen dragen aan het verdienmodel. En ze moeten bestand zijn tegen ontmoedigende reacties van vele collega's die vooral bedreigingen zien in plaats van kansen.

Aanbevelingen

Hieronder zijn vier groepen aanbevelingen weergegeven voor vier verschillende doelgroepen:

- 1 Aanbevelingen voor melkveehouders om te werken aan perspectiefvolle plannen.
- 2 Aanbevelingen voor overheden om gewenste bedrijfssystemen te stimuleren.
- 3 Aanbevelingen voor overheden om belemmeringen voor bedrijfsontwikkeling op te heffen.
- 4 Aanbevelingen voor afnemers en leveranciers om belemmeringen voor bedrijfsontwikkeling op te heffen.

Aanbevelingen voor melkveehouders om te werken aan perspectiefvolle plannen

• **Verken toekomst en maak eigen bedrijfsplan voor 2030**

Ondanks vele onzekerheden over de toekomst is het aan te bevelen wel na te blijven denken over de toekomst die er is voor ieders melkveebedrijf over 5 à 10 jaar. Dit rapport bevat vele ideeën over hoe in te spelen op die toekomst. De betrokken melkveehouders vonden het zeer waardevol om als groep gezamenlijk toekomstbeelden te verkennen en kansen te benoemen die ze daarin zien. Brainstormen en discussiëren in groepen levert een optimistischer kijk op de toekomst op. Het zijn ook waardevolle stappen op weg naar een eigen plan en groei in ondernemerschap. En dat helpt weer om met zelfvertrouwen te werken aan de toekomst van het eigen bedrijf. Adviseurs en groepsbegeleiders zijn waardevol om dit soort processen te begeleiden en ook om plannen goed te beschrijven en door te rekenen.

• **Samenwerken met partners aan plannen met perspectief is een kans**

In de beschreven plannen staan diverse voorbeelden van nauwe samenwerking met partners als zuivelafnemers, financiers, terreinbeheerders, collectieven en overheden. In de zuivelketen ontstaan momenteel diverse nieuwe keteninitiatieven die gericht zijn op betere aansluiting bij specifieke consumentensegmenten en die leiden tot een plus op de melkprijs voor melkveehouders. Alle aandacht voor natuur en landschap biedt kansen voor bedrijfsplannen die samen met overheden, terreinbeheerders en collectieven gemaakt worden. Samenwerking met collega-boeren biedt ook mogelijkheden om keteninitiatieven te ontwikkelen. Het kan ook het gezamenlijk werken aan gebiedsdoelen mogelijk maken.

Aanbevelingen voor overheden om gewenste bedrijfssystemen te stimuleren

- **Houd bij vergunningverlening rekening met gewenste bedrijfssystemen**
Om de ontwikkeling van de melkveehouderij-sector in een regio te sturen in een gewenste richting, zou de verantwoordelijke overheid specifieke bedrijfssystemen kunnen stimuleren bij het verlenen van vergunningen of bij het opstellen van gebiedsplannen. Dat biedt extra stimulansen voor melkveehouders die zich willen ontwikkelen in die richting.
- **Zorg dat er meer budget komt voor ANLb met verbrede doelen.**
Sommige melkveehouders uit dit project maken geen gebruik van ANLb omdat er binnen hun bedrijf geen mogelijkheid voor is. In dit rapport ligt de nadruk sterk op weidevogelbeheer dat afhankelijk is van de locatie. Maatregelen op het gebied van bodem, water, klimaat en biodiversiteit zijn vrijwel overal relevant en toepasbaar. Het zal de kwaliteit van de natuur verbeteren wanneer er voor beheerpakketten op deze terreinen budgetten beschikbaar komen.
- **Stem toegestane activiteiten binnen bestemmingsplan af op gewenste bedrijfssystemen**
Voor extensieve bedrijven zijn neveninkomsten die te maken hebben met landbouw en voedselproductie en -verkoop een waardevolle aanvulling op het inkomen waardoor extensivering meer kan opleveren. Het is nuttig om binnen bestemmingsplannen na te gaan of verbrede activiteiten voor landbouwbedrijven mogelijk gemaakt kunnen worden wanneer de bestaande bestemmingsplannen dat niet toelaten.

Aanbevelingen voor overheden om belemmeringen voor bedrijfsontwikkeling op te heffen

- **Bied meer duidelijkheid over het toekomstig beleid**

Er zijn door overheden veel onderwerpen geagendeerd die invloed zullen hebben op de ontwikkelingsmogelijkheden van de melkveehouderij: stikstofemissies naar lucht en water, broeikasgassen (met name methaan), waterkwaliteit, dierenwelzijn, grondgebondenheid en biodiversiteit. De deelnemers aan het project verwachten dat de regulering voor al deze thema's invloed zal hebben op de eigen ontwikkelingsmogelijkheden. Hoe die regulering er concreet uit zal zien, is al langere tijd onduidelijk. Meer duidelijkheid voor de langere termijn zou ruimte geven om plannen te maken die inspelen op de genoemde thema's.

- **Stimuleer extensivering van melkveebedrijven**

Deze stimulansen moeten de belemmeringen voor extensivering wegnemen:

- *Geef financiële prikkels voor extensivering*

Vele overheidsnota's geven aan dat de overheid streeft naar extensivering. Veel melkveehouders die daar wel op in willen spelen, zijn teleurgesteld over het gebrek aan financiële prikkels om te extensiveren. Overheden en marktpartijen zouden in hun ogen moeten werken aan regelingen die extensivering stimuleren. Dat geldt ook voor het stimuleren van de vraag naar producten uit extensieve productiesystemen.

- *Ontwikkel en deel kennis over extensieve bedrijfssystemen*

Er is weinig kennis en er zijn weinig adviseurs met kennis over zaken die met extensivering te maken hebben, zoals natuurinclusieve landbouw, biologische landbouw en randvoorwaarden voor extensivering. Dat geldt nog meer voor kennis over wanneer extensiveren wel een interessant verdienmodel kan zijn. Meer voorlichting en training hierover zou dit kunnen verhelpen.

- *Verander boeren-ideaalbeeld over hoogproductief*

Extensivering is onbekend, onbemind en heeft negatief imago bij veel melkveehouders en hun adviseurs. Zij zijn over het algemeen meer gemotiveerd voor schaalvergroting en intensivering. Meer communicatie over ervaringen van perspectiefvolle voorbeeldbedrijven zou dit kunnen ombuigen.

- *Zet in op marktvergroting duurzame voeding*

Meerdere deelnemers richten zich op de markt voor duurzame voeding, meerwaardeproducten of natuurinclusieve landbouw. Dat wordt gezien als kans, maar tegelijkertijd ook als een onzekere markt. De vraag van consumenten naar deze producten stimuleren is een voorwaarde voor verdere groei van de deze markt.

- **Verbeter beschikbaarheid van grond met grondbank**

Er is veel behoefte aan meer grond. Zowel voor het voldoen aan milieueisen als voor groei. Maar grond is schaars en duur in relatie tot de economische meerwaarde voor het bedrijf. Het groeiende aantal stoppende boeren en de hoge financieringsgraad van de overblijvers, pleit voor de instelling van een grondbank die grond uitgeeft aan boeren en daarbij ook rekening houdt met maatschappelijke behoeften in de regio. De grondbank zou op die manier ook een bijdrage kunnen leveren aan extensivering en meer natuurinclusief grondgebruik.

- **Vergemakkelijk samenwerking rond mest tussen melkvee- en akkerbouwbedrijven op meer dan 10 km afstand**

Het gebruik van mest van een melkveehouder die samenwerkt met een akkerbouwer op meer dan 10 km afstand en waarbij meer dan 25% van de mest wordt gebruikt op de grond van de akkerbouwer, wordt momenteel belemmerd door regelgeving. Om deze samenwerking beter te faciliteren zou het nuttig zijn dat LNV/RVO een speciaal type mestsamenwerkingsovereenkomst zou invoeren dat deze vorm van samenwerking mogelijk maakt zonder hoge kosten en extra administratieve lasten.

- **Onderzoek betere meetmethoden voor meerwaarde bedrijfsaanpassingen rond natuur en milieu**

Deelnemers die werken aan plannen voor meer intensieve vormen van het beheer van natuur, landschap en het verbeteren van bodemvruchtbaarheid binnen hun bedrijf, lopen er tegen aan dat hun bijdrage aan de brede begrippen biodiversiteit en milieu niet meetbaar is. De scope van de biodiversiteitsmonitoren die zijn ontwikkeld voor de melkveehouderij en de akkerbouw is daarvoor te smal. Om deze bijdrage te kwantificeren zal gezocht moeten worden naar aanvullende KPI's of andere instrumenten om duurzaamheidsprestaties op het gebied van agro-ecologische voedselsystemen beter op waarde te schatten.

Aanbevelingen voor afnemers en leveranciers om belemmeringen voor bedrijfsontwikkeling op te heffen

- **Ontwikkel passende KPI's voor biodiversiteitsmonitoring bij samenwerking melkvee- en akkerbouwbedrijven**

Voor een goed inzicht in de impact van samenwerking tussen akkerbouwers en melkveehouders op duurzaamheid en biodiversiteit, zijn passende KPI's en referentiemaatstaven nodig. Dat zullen (deels) andere zijn dan de huidige KPI's en referentiemaatstaven voor afzonderlijke melkvee- en akkerbouwbedrijven. Bij gebruik van de huidige KPI's scoren samenwerkende melkveebedrijven relatief ongunstig voor de KPI's N-bodemoverschot, eiwit van eigen land en aandeel blijvend grasland. Door deze ongunstige scores komen de bedrijven niet in aanmerking voor duurzaamheidsprogramma's zoals Planet Proof en Beter Voor Koe, Natuur en Boer. Nader onderzoek en analyse van resultaten van samenwerkende bedrijven kan hopelijk betere KPI's en referentiemaatstaven opleveren voor de beoordeling van deze bedrijven. Deze behoefte aan meer passende KPI's geldt ook voor gemengde bedrijven met akkerbouw en melkveehouderij.

- **Ontwikkel financieringsinstrumenten voor duurzame plannen**

Zowel de beperkte bereidheid van banken om plannen te financieren, als de verwachte hogere rentetarieven zijn een belemmering voor de ontwikkeling van meer duurzame bedrijfssystemen. Het Investeringsfonds Duurzame Landbouw (onderdeel van het Nationaal Groenfonds) en gunstiger leenvoorwaarden voor duurzame investeringen van diverse banken, zijn welkome stappen om verduurzaming mogelijk te maken. Ook alternatieve grondfinancieringsmogelijkheden zoals afwaardering van grond of pacht van grond tegen gereduceerde prijzen bij natuurinclusief of biologisch beheer kunnen de financieringslasten van grond verminderen. De wens van melkveehouders met plannen, maar gebrek aan financiering, is dat er nog meer van dergelijke instrumenten met gunstige financieringsvoorwaarden worden aangeboden.

Colofon

Kansen op Klei in 2030 - 9 melkveehouders, 5 bedrijfssystemen: een verkenning van toekomstperspectief in het Fries-Gronings Kleigebied

Wageningen Livestock Research Rapport 1478

Auteurs

Jelle Zijlstra (Wageningen Livestock Research) en Herman Hofstee (D&U Advies BV)

Illustraties

JAM Visual Thinking

Fotografie

Marcus Pasveer (p1, 31, 32, 43, 44, 65, 71, 75, 83, 85)

Andries van der Werff (p21), Jan Hiddink (p25), Harry Kolenbrander (p36), Binne-Louw Katsma (p61)

Redactie

Els van Westrienen, WhatEls

Vormgeving

Jantine van den Top, Topontwerper

Opdrachtgevers en financiers

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Livestock Research in opdracht van vier collectieven in Noord-Nederland (Agrarisch Collectief Waadrâne en Gebiedscoöperatie It Lege Midden in Friesland en Collectief Groningen West en Collectief Midden Groningen in Groningen) en de drie noordelijke provincies. Het project is gefinancierd door bijdragen vanuit de Topsector Agri & Food (projectnummer LWV20.311) en vanuit de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw Noord-Nederland waarbinnen de drie noordelijke provincies samenwerken met landbouworganisaties die zijn verenigd in de AgroAgenda Noord-Nederland.

Copyright

© 2024 Wageningen Livestock Research.

Postbus 338, 6700 AH Wageningen, Tel. 0317 483953, Email info.livestockresearch@wur.nl www.wur.nl/livestock-research.

Wageningen Livestock Research is onderdeel van Wageningen University & Research

Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding. Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin. Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Aansprakelijkheid

Wageningen Livestock Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit rapport of de toepassing van de adviezen.

Download

Dit rapport is gratis te downloaden via: <https://doi.org/10.18174/654537>

Regio Deal
**Natuurinclusieve
Landbouw**

www.regiodealnatuurinclusivelandbouw.nl

It Lege Midden

www.itlegemidden.nl

roningen West
Ons boerenland, verrassend natuurlijk!

www.collectiefgroningenwest.nl

COLLECTIEF MIDDEN GRONINGEN
Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer

www.collectiefmidden groningen.nl

AGRARISCH COLLECTIEF
WAADRÂNE

www.waadrane.frl

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Livestock Research
Postbus 338
6700 AH Wageningen
T 0317 48 39 53
E info.livestockresearch@wur.nl
www.wur.nl/livestock-research

Wageningen Livestock Research ontwikkelt kennis voor een zorgvuldige en renderende veehouderij, vertaalt deze naar praktijkgerichte oplossingen en innovaties, en zorgt voor doorstroming van deze kennis. Onze wetenschappelijke kennis op het gebied van veehouderijsystemen en van voeding, genetica, welzijn en milieu-impact van landbouwhuisdieren integreren we, samen met onze klanten, tot veehouderijconcepten voor de 21e eeuw.

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.500 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak

